

T. E., İslâmiyet öncesi T. E., İslâm kültürü içerisinde T. E., Batı kültürü içerisinde T. E. olmak üzere üç büyük döneme ayrılır. Bu tasnif ilk defa, T. E. tarihini ilmi metotlara göre inceleyen F. Köprülü tarafından yapılmış, daha sonraki edebiyat tarihi yazarlarınca da benimsenmiştir. İslâmiyet öncesi T. E.'ni, kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, en eski dönem, Gök Türk ve Uygur dönemi diye ayırabiliriz. T. E.'nin en uzun dönemi İslâm kültürü içerisindeki dönemdir. 800-900 yıl gibi uzun bir süre olan bu dönem içerisinde, Türklerin yaşadığı geniş coğrafi alanlarda zengin ürünler verilmiştir. Bu edebiyat, divan edebiyatı, halk edebiyatı, tasavvufi halk edebiyatı ve tekke edebiyatı olmak üzere üç esas kolda gelişmiştir. Batı kültürü içerisindeki T. E. ise Tanzimat, Servet-i Fünun ve Fecr-i Âti, Millî Edebiyat, Cumhuriyet dönemi edebiyatı olmak üzere değişik özellikler gösteren dönemlere ayrılır. Cumhuriyet dönemi edebiyatı ise anlayışları, sanat ve eserlerin özellikleri bakımından daha ayrıntılı dönemlere ayrılmaktadır.

İslâmiyet öncesi Türk edebiyatı: Bu edebiyatın başlangıcı Orta Asya'da Türklerin yaşadığı en eski zamana kadar iner. Türk tarihinin yeterince aydınlanmamış olan Milâttan önceki dönemlerine uzanan sürecinde yabancı kaynaklarda bulunan bazı kayıtlar T. E.'nin başlangıcını Milâttan önceki yüzyıllara kadar indirmektedir.

Türklerin Şamanizme inandıkları en eski dönemlerde Türkler arasında kam, baksı, ozan adları da verilen şamanların dinî görevlerini yaparken ilâhî mahiyetinde söyledikleri şiirler, bu dönemin ilk örnekleri olmalıdır. Tarihçi Jordanes'in kaydettiği, Attila'nın ölümü (453) üzerine orduda bulunan ozanların söylediği ağıt (F. Köprülü, *XV. asır sonuna kadar Türk saz şairleri*, İstanbul 1930) ile Kâşgarlı Mahmud'un kaydettiği Alp Er Tunga için söylenmiş "sagu" bu döneme ait örneklerdir. IV-V. yüzyılda Çin'in kuzeyinde oturan Türklere ait "kaval şiirleri" adıyla Çinceye çevrilmiş olan şiirler kahramanlık, aşk ve tabiat konularında yazılmış, duygu bakımından gelişmiş, olgun ve güzel örneklerdir (Muhaddere N. Özerdim, "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi", 1, 1943).

İslâmiyetten önceki dönem T. E. sözlü edebiyat özelliği taşıdığından Türkler arasında yazının V - VI. yüzyıllarda kullanıldığını gösteren belgeler bulunduğu halde edebî ürünler daha sonraki yüzyıllarda yazıya geçirilmiştir. İslâmiyetten önceki edebî ürünler, destanlar, sagular, koşuklar ve savlardır. Türk destanlarına ait yazılı metinler elimizde yoktur. Ancak bunların konularının özetlerini ve bazı parçalarını Farsça ve Arapça kaynaklarda bulabiliriz. Reşidüddin'in *Camii't-tevarih*'inde, Cüveynî'nin *Tarih-i cihan-güşa*'sında, Mes'udî'nin *Mürücü'z-zehab*'inde, Fırdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinde Türk destanlarıyla ilgili bilgiler verilmektedir.

Alp Er Tunga destanı XI. yüzyılda *Kutadgu bilig* yazıldığı zamanda Türkler arasında yaşadığı gibi, *Şeh-nâme*'de Turan padişahı Efrasiyab'ın Alp Er Tunga olduğunu Yusuf Has Hacib belirtmiştir.

M.Ö. IX. yüzyılda yaşamış hükümdar Şu'nun kişiliği ve hâtırası Büyük İskender'in Orta Asya'da Türk illerine yürüyüşü olayı ile birleştirilerek meydana gelen destandan bir parçayı Kâşgarlı Mahmud kaydetmektedir. Oğuz Kağan destanından Uygur harfleri ile yazılmış olan bir parça ise, Paris Millî Kütüphanesindedir (E. Blochet, *Catalogue*

des manuscrits Turcs, II, 125; destanın yayımı : W. Bang-R. Rahmeti Arat. İstanbul 1936).

Orhon yazıtlarında nazım karakteri gösteren yerlerle savl, *Divanü lûgati't - Türk'teki savl* - bunlardan bir kısmı vezinli kafiyeli ata sözleridir - bu dönemin edebiyat ve folklor ürünleridir. Bu eserde bulunan manzum parçalar (Ali Ulvi Elöve, "Uludağ" dergisi, Bursa, 1935 - 1936) içinde de İslâmiyetten önceki döneme ait olanlar bulunmaktadır.

Orhon yazıtları, İslâmiyetten önceki döneme ait elimizde bulunan en eski Türkçe yazılı belgelerdir. Bunlar Orta Asya'nın doğusunda devlet kurmuş olan Gök Türklerle aittir (2. hanedan 681-774). Bu yazıtlardan biri 720'de kendisi tarafından dikilen Tonyukuk yazıtıdır. Vezir Tonyukuk aynı zamanda bu yazıtın yazarıdır. Tonyukuk'un dili yalın, cümleleri kısa ve özlüdür. Yazıt yer yer ata sözleri ile örülü bilgece bir ifade özelliği taşır. Öteki yazıtlar ise, Kül Tigin (732'de dikilmiş) ve Bilge Kağan (735'te dikilmiş) yazıtlarıdır. Bu eserlerin yazarı Yolluğ Tigin'dir. Her iki yazıt da Bilge Kağan'ın ağzından söylenmiştir. Bu yazıtlar, söylev üslubu taşıyan, ifadesi düzgün ve etkili bir dille yazılmıştır. Yolluğ Tigin'in şairlik yeteneği de bulunan usta bir nesir yazarı olduğu görülür. Paralel cümleler, tezatlar, yer yer secilerle, sanath fakat tabii ve canlı bir nesir yaratmıştır. Orhon yazıtları, Türkçenin VIII. yüzyılda edebî bir dil olarak gelişmiş ve yüksek bir anlatım gücü kazanmış olduğunu gösteren belgelerdir. Bk. ORHUN ÂBİDELERİ.

T. E.'nin İslâmiyetten önceki son dönemini teşkil eden Uygur edebiyatına ait Uygur (745 - 840), Koço (850 - 1250), Kan-çou (900 - 1028) hanlıklarından kalma zengin malzeme vardır. Doğu Türkistan'da Turfan (Koço) ve yöresinde yapılan kazılardan çıkarılan yüzlerce kitap ve malzeme bugün Alman, İngiliz, Fransız, Rus, Çin ve Japon kütüphanelerinde ve müzelerinde bulunmaktadır (bk. TURFAN KAZILARI). Bu eserler Uygurların kâğıda kitap basma tekniğini bildiklerini, Uygur Türklerinin yüksek bir medeniyet düzeyine erişmiş olduklarını göstermektedir. Turfan ve yöresindeki kazılardan çıkarılan yazılı metinlerden bir kısmı yayınlanmış olmakla birlikte önemli bir kısmı henüz ele alınmamıştır. Uygurca metinlerin çoğu Çince, Sanskritçe, Toharca, Soğdca ve Tibetçeden çevrilmiş dinî eserlerdir. Mani ve Buddha dinlerinin esaslarını öğreten metinler, Buddha'nın vazırları (Sutra : sudur), tövbe duaları, ilâhiler, büyüler, fal, hukuk, sağlığa ait metinler, mektuplar v.b. bulunmaktadır. Uygur yazı ürünleri arasında Buddhist eserlerin sayısı daha çoktur. Uygurca metinlerde edebiyat ürünü olarak epeyce hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeler din duygusunu güçlendirmek, erdemli insan olmayı öğütlemek amacıyla yazılmış olup kahrmanları yiğitlik, cömertlik, sabır gibi erdemleri, hırs, öfke, kin gibi kötülükleri temsil eden insanlar, hayvanlar veya olağanüstü yaratıklardır: İyi düşünceli kardeş ile kötü düşünceli kardeşin hikâyesi *Kalyanamkara ve Papamkara* (çev. H. N. Orkun, İstanbul 1940); *Mavi giysili memur*, *Aç gözlü pars* (çev. S. Çağatay, *Altun yaruk'tan iki parça*. Ankara 1945); Buddha ile hastalıklar şeytanı *Çaştana* arasındaki savaşı anlatan *Çaştani Bey hikâyesi* (çev. S. Himran, İstanbul 1945) gibi. Uygur metinleri içinde maitrisimit : kökünç denen bir tür ilkel tiyatrolar da vardır. Bunlarda ifade canlı ve dramatiktir. Uygur metinleri içinde bulunan hikâyelerin üzerinde pek çok yayın yapılmıştır (A. von Gabain, *Die alttürkische Literatur*. Philo-

logiae Turcicae Fundamenta II, 211 - 243; S. Çağatay, *İslâmiyetten önce Türk edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, 390 - 404; S. Tezcan, *En eski Türk dili ve yazımı*, Bilim, kültür ve öğretim dili olarak Türkçe. Ankara 1978, 271 - 323).

Uygur metinlerinin içinde manzum parçalar da bulunmaktadır. Bunlar mensur eserlerin içinde geçen manzum parçalarla tövbe duaları ve ilâhilerdir. Mani ve Burkan çevresinde yazılmış olan şiirlerin çoğu R. R. Arat'ın *Eski Türk şiiri* (Ankara 1965) adlı kitabında toplanmıştır. Bu kitapta 7'si Mani çevresinde (No. 1 - 7) ve 20'si Burkan çevresinde (No. 8 - 27) yazılmış 27 parça şiir vardır. Şiirlerin hepsi de hece vezniyle yazılmıştır. Ancak mısraların hece sayısı birbirine eşit değildir. Çoğunlukla bir parçanın mısralarındaki hece sayısı değişebilmekte, hece sayısı 15 - 20'ye kadar çıkan mısralar bulunmaktadır. Eski Türk şiirinde 4 ve 5 mısralı kıtalardan oluşan şiirler çoğunluktadır. Kıtaları 3 mısralı olanlar (No. 2, No. 4) bulunduğu gibi, mısraları belli kıtalara bölünemeyen manzumeler de vardır (No. 6, No. 22). Kitapta dörtlük sayısı 59 (No. 22), 62 (No. 20), 123 (No. 7)'e kadar çıkan uzun parçalar da vardır. Bu şiirlerin hemen hepsinde kıtaların başında aliterasyon denen ön ses uyumu (kafiye) hâkimdir. Mısra sonlarında kafiyeler varsa da çoğunlukla bunların belli bir düzeni yoktur. Şiirlerde bazen çok serbest bir kafiye görülmekte, bazen de kafiyesiz kıtalar bulunmaktadır, buna karşılık aliterasyonlar ihmal edilmemektedir. Uygur edebiyatı şiirlerinde hâkim durumda bulunan bu aliterasyonların, Türk şiirinin bir özelliği olduğu inancını taşıyanların yanında bunun yabancı etkilerle (örnek olarak Moğol edebiyatının etkisiyle) meydana geldiği görüşünde olanlar da vardır (bk. Bombaci, *Philologiae Turcicae Fundamenta II, XVII*; P. Zieme, *Zur buddhistischen Stabreimdichtung der Alten Uiguren*, "Acta Orient. Acad. Scientiarum Hungaricae" XXIX, 187 - 211, 1975, çev. S. Tezcan, *Eski Uygurların Burkancılıkla ilgili aliterasyonlu koşukları üzerine*, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 15 - 20/X/1973 Tebliğler, İstanbul 1979, 562 - 581; Şinasi Tekin, *Uygur edebiyatının meseleleri*, "Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi" II, 1965, 26 - 67. s.).

Bu şiirlerde bazen redif mahiyetinde kelimelerle tekrarlanan mısralar da bulunmaktadır. Uygur şiirlerinde mısra başında yapılan aliterasyonlara İslâmdan sonra halk şiirinde ve divan şiirinde arasına rastlanırsa da, *Divanü lûgati't-Türk'teki* örneklerde de görülmeyen Uygur devri şiirlerinde mısra başında hâkim durumda bulunan aliterasyonlara yabancı etkilerden ileri geldiğini sanıyoruz. Eski Türk şiirindeki metinler arasında "Tañ Tañrı geldi" (Rahmeti, *Eski Türk şiiri*, 8. s.) mısraıyla başlayan dinî şiir ahenk bakımından fevkalâde güzeldir. Aprınçur'un aşk şiiri (s. 20) ile tabiat şiiri (s. 66) dindışı konularda yazılmış duygu yönünden ince ve güzel örneklerdir. Uygur metinlerinde şair olarak Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Ki-Ki, Pratyaya - Şiri, Asığ Tutung, Çısuva Tutung, Kalım Keyşi adları geçmektedir (Rahmeti, XX-XXIII. s.). Yayınlanmamış bir metinde Çina - Şiri adı vardır. Bu metinlerde edebiyat terimleri olarak şlok, başık, kavi gibi Sanskritçe ve Soğdca kelimeler yanında koşuk, küğ, takşut gibi Türkçe edebiyat terimleri de geçmektedir.

Bütün bunlar Uygur devrinde Türk dilinin iyice işlenmiş olduğunu, özellikle din yoluyla giren kelimelere rağ-

men Türkçenin edebî bir dil olarak kendi bünyesi içerisinde geliştiğini, edebiyatın yüksek bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

İslâm kültürü içerisinde Türk edebiyatı: IX - X. yüzyıllar arasında İslâm dinine giren Türklerin yeni dinin ibadetini yapabilmeleri için özellikle *Kur'an*'ı okumaları gerekiyordu. Böylece Müslüman Türkler, Müslüman olan diğer uluslar gibi, Arap yazısını kullanmaya başladılar. Buhara, Semerkant, Herat, Kâşgar gibi büyük şehirlerde açılan medreselerde Arapça öğretilmiş, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, heyet v.b. İslâmî ilimler okutulmuştur. Bu medreselerde öğretim görmüş Türkler arasında daha X. yüzyılda Farabî (870-950) gibi büyük bir İslâm filozofu, XI - XII. yüzyılda da Zemahşerî (1075 - 1144) gibi ünlü bir müfessir ve din âlimi yetişmiştir. Bir yandan ibadet yoluyla, öte yandan medreselerde öğretimin Arapça yapılması sebebiyle Türk diline Arapça kelimeler de girmeye başlamıştır. Müslüman ulusların medreselerinde İslâm kültürünü oluşturan ilimler ve bunların belli başlı eserleri Türkler arasında da okutulduğundan Türk ve öteki Müslüman topluluklar ortak bir kültür içerisinde yetişiyorlardı.

İslâmî edebiyatın nazariyatını öğreten ilm-i belâgat, ilm-i aruz veya ilm-i evzan, ilm-i kavafî, medreselerden yetişenleri aynı edebî anlayışta birleştiriyordu. Bu ortak İslâmî edebiyatta nazım şekilleri Arap ve İran edebiyatlarından gelen kaside, gazel, musammat, mesnevî, rubaî idi. İslâm düşüncesini ve ideolojisini esas alan bu edebiyatın malzemesi ise, başta *Kur'an* ve hadisler olmak üzere İslâm kültürünü oluşturan bütün ilimler, peygamber kıssaları, İslâm büyüklerinin ve velilerin hayat ve menkıbeleri, bazı halk hikâyeleri, türlü inançlar v.b. idi. Bu malzeme aruzla, belli biçimlerle ve aynı estetik anlayışla ortaya konacaktı. Bu sebeple medreseden yetişenlerin temsil ettiği İslâmî edebiyat meydana geldi. Bundan dolayı İslâmî edebiyat, Müslüman uluslar arasında ortak nitelikler taşıyan ümmetçi bir edebiyattır.

Türk edebiyatında İslâmî ilk büyük eser olan *Kutadgu bilig*'in yazıldığı (1069) yıllarda İslâmî İran edebiyatının iki yüzyıla yakın bir geçmişi vardı. Samanoğulları (874-999) ve Gazneliler (999-1030) dönemlerinde kaside, gazel ve mesnevîde İran'da büyük şairler yetişmiş ve *Şeh-nâme* (1010) gibi bir şaheser yaratılmıştı. İslâmlıktan önceki dönemlerden beri Türklerle sürekli komşuluk ilişkileri yüzünden her iki ulusun dilleri arasında kelime alışverişi olmuş, İslâmlıktan sonra da din birliği, kültür birliği Samanoğulları, Gazneliler ve Selçuklular dönemlerinde Türk idaresi altında yaşamaları gibi çeşitli tarihî, coğrafi sebepler yüzünden medreselerde aynı kültürü almış olan Türkler, İran edebiyatından etkilenmişlerdir. Böylece yeni meydana gelen İslâmî Türk edebiyatı, Arap ve İran edebiyatlarını örnek almıştır. Bununla birlikte Türk şairleri, şekil, muhteva ve estetik yönünden İslâmî edebiyatın eserlerini ortaya koyarken kendi ruhlarını, yaşayışlarını, gelenek ve göreneklerini de eserlerine katmışlardır.

İslâmî T. E.'nin en eski örnekleri Orta Asya'da ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılar (912 - 1212) sırasında meydana gelmiştir. Balasagunlu Yusuf, 1069'da tamamladığı ve *Kutadgu bilig* adını koyduğu eserini Karahanlı hükümdarı Tafağaç Buğra Han'a sunmuş, eseri çok beğenen hükümdar Yusuf'a sarayında "has haciplik" görevini vermiştir. *Şeh-nâme* vezniyle (fe'ülün fe'ülün fe'ülün

fe'ül) mesnevî biçiminde yazılmış olan 6645 beyitli *Kutadgu bilig* ilk büyük İslâmî eserdir. Eserdeki dört kahramandan hükümdar Kün Toğdı adaleti, hükümdarın oğlu Ay Toldı saadeti; vezir Ögdülmiş devleti, vezirin kardeşi Odgurnuş akli temsil eder. Yusuf Has Hacib eserinde devlet idaresinin ve sosyal düzenin nasıl olması gerektiğini anlatarak Karahanlı devletinin İslâm dünyasının ideal devleti olmasını istemiştir. Yusuf'un, döneminin ilimleriyle Doğu ve Batı felsefesini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. *Kutadgu bilig*, dilinin akıcılığı ve teknik mükemmeliyeti yanında muhtevası itibarıyla yüksek düzeyde düşünceye dayanan, öğretici bir eserdir. Yusuf Has Hacib sosyal ahlâka ve toplumun çeşitli tiplerine ait düşünce ve tasvirlerinde İslâmî düşünüş ve inanışını Türk ruhu ve Türk geleneği ile başarılı bir şekilde kaynaştırmıştır. *Kutadgu bilig*'de mesnevî beyitleri arasında yer yer geçen dörtlükler yazarın millî nazım geleneğini de büsbütün bırakmamış olduğunu gösterir.

Eserin şekil ve muhteva yönünden taşıdığı üstünlük *Kutadgu bilig*'in Türkçe ilk İslâmî eser olamayacağı, bundan önce de bazı eserlerin yazılmış olduğu inancını vermektedir.

Kutadgu bilig'in metni (1947'de) ve tercümesi (1959'da) iki cilt halinde Reşit Rahmeti Arat tarafından yayınlanmıştır (bk. YUSUF HAS HACİB).

İslâmî Türk edebiyatının Karahanlılar devrinde yazılmış olan ikinci önemli eseri *Divanü lûgatü't-Türk*'tür. Kâşgarlı Mahmud'un 1073'te Bağdad'da bitirdiği eseri Türkçe-Arapça bir sözlük olup Araplara Türkçeyi öğretmek maksadıyla Arapça olarak yazılmıştır. *Divan*'da 7500 civarında Türkçe kelime Arapça olarak açıklanırken Türk illeri, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma ve Kırgız v.b. Türk boylarının dilleri hakkında bilgiler verilmiştir. Türkçe kelimelerin açıklamaları yapılırken dört yüze yakın dörtlükten oluşan şiirlerle ata sözleri (sav) örnek olarak verilir. Kâşgarlı Mahmud bütün Türk illerini dolaşarak bu malzemeyi topladığını söyler. Eserine bir de Türk illerinin haritasını koyar. *Divanü lûgatü't-Türk*, Türk dilinin ana eseri olduğu kadar Türk edebiyatının ve folklorunun da bir hazinesidir. Bu eserde verilen destan, sagu ve koşuklardan hiçbirinin yazarı belli değildir. Çocu adlı bir şairden eserde söz edilmişse de (çeviri III, s. 838-7) şiirlerinden örnek verilmemiştir.

Divanü lûgatü't-Türk, Besim Atalay tarafından Türkçeye çevrilerek üç cilt halinde bastırılmıştır (1939 - 1941). IV. cilt dizindir.

Atabetü'l-hakayık, XII. yüzyılda Orta Asya'da Kâşgar dili ile meydana getirilen eserlerdendir. Yazılış tarihi bilinmeyip *Kutadgu bilig*'den yarım yüzyıl kadar sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin yazarı Yüksekli Edib Ahmed'dir. Yüksekli'nin yeri kesinlikle tespit edilememekle birlikte Semerkant yöresinde bir köydür. Türk illerinde çok rağbet gören *Kutadgu bilig*, Edib Ahmed'i de etkilemiş, eserini onun vezninde yazmıştır. Dörtlüklerle yazılmış olan *Atabetü'l-hakayık*'ın başında bulunan eserin sunulduğu Emir Sipehsâlâr'ın övgüsü ve eserin yazılış sebebini anlatan kısımlar kaside biçimindedir. Edib Ahmed'in bu eseri, dünyanın geçiciliğini, bilginin faydasını, cehaletin zararını, cömertlik, cimrilik, alçak gönüllülük gibi iyi ve kötü huyları anlatarak ve nasihatler vererek halka yararlı olmak amacıyla yazılmış dinî-ahlâkî bir eserdir. Eserin *Kutadgu bilig*'e nazaran düşünce seviyesi daha düşüktür. Dil bakımından da *Kutadgu bilig*'e göre *Atabetü'l hakayık*'ta Arapça, Farsça kelimeler

daha çoktur. Eserin sonuna sonradan eklenmiş olan ve Aslan Hoca Tarhan tarafından yazılan takrizde Edib Ahmed'in anadan doğma kör olduğu ve eseriyle kazandığı sevgi ve saygı belirtilir. Edib Ahmed Türk halkı arasında yüzyıllarca unutulmamış, bir veli olarak adı Ali Şir Nevalî'ye kadar ulaşmıştır.

Edib Ahmed, Orhon yazıtlarında ve *Divanü lûgati't-Türk*'teki savlarda yer alan ahlâk geleneğini ve Türk ruhunu İslâmî iman ve kültürle kaynaştırmıştır. Eserini dörtlüklerle yazarak Türk edebî geleneğine bir ölçüde bağlı kalmıştır. *Atabetül-hakayik* Reşit Rahmeti Arat tarafından 1951'de yayınlanmıştır.

XII. yüzyılda Türkistan'ın Sayram kasabasında doğmuş olan Ahmed Yesevî (ölm. 1166) o devirde Maverâünnehr'in en önemli kültür merkezi olan Buhara medresesinde okumuş, ünlü sofi Yusuf-ı Hemedanî'ye halife olduktan sonra Yesi şehrine dönerek Türk halkına tasavvufu yaymak için Yesevîlik tarikatını kurmuştur. Yesevîlik bütün Orta Asya'da ve Anadolu'da yayılarak daha sonraları kurulan bütün tarikatlara kaynak olmuştur. Ahmed Yesevî dinî ve tasavvufî düşüncelerini "hikmet" adı verilen hece vezniyle yazılmış dörtlükleriyle halka anlatmıştır. Bu hikmetler lirizm yönünden zayıf olmakla birlikte taşıdığı sofîyane ve zahidane düşünceler bakımından halk üzerinde çok etkili olmuş, yüzyıllarca bütün Türk illerinde okunmuştur. Bu yüzden eserin dil özellikleri çok değişmiş, zamanla başka şairlere ait parçalar da Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin arasına girmiştir. Bu yüzden *Divan-ı hikmet* baskılarında Yesevî'nin dili orijinalitesini yitirdiği gibi, Ahmed Yesevî'ye ait olmayan hikmetler de yer almıştır.

Hece vezninin 4+4+4=12 ve 4+3=7 ölçüleriyle yazılmış olan hikmetler Anadolu'da da XIII. yüzyılda Yunus'u yetiştirecek olan fikrî ve edebî ortamı hazırlamıştır. Ahmed Yesevî'nin yetiştirdiği müritler düşünce ve şairlik bakımından kendisini izlemişler, tarikatlarını yaymak için şiirden yararlanmışlardır. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Hakim Süleyman Ata'nın *Bakırgan kitabı*, *Divan-ı hikmet'e* benzen dinî, tasavvufî öğretici şiirlerdir. *Ahır zaman kitabı*, *Meryem kitabı* da *Bakırgan kitabı*'nda yer alan manzumelerdir. *Bakırgan kitabı* da *Divan-ı hikmet* gibi Orta Asya, Harezm, Kıpçak bölgelerinde yüzyıllar boyu okunmuştur.

Kutadgu bilig'in yazıldığı yıllarda Büyük Selçuklu devleti, bütün İran'a hâkim olup 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapılarını Türklere açmıştır. Oğuz boyları Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için savaşırken eski Türk destanlarından, Eba Müslim, Battal Gazi gibi İslâm kahramanlarının menkıbelerinden manevî güç almışlardır. Bunun sonucunda XIII. yüzyılda Anadolu'da, *Danışmend-nâme*, *Battal-nâme*, *Eba Müslim* gibi dinî-tarihî menkıbevî destanlar oluşmuştur. Destancı ozanlarla birlikte Anadolu'nun ve Rumeli'nin fethinde alp erenler denen veliler Türk halkına manevî güç vermişlerdir. Bunların, eski dönemlerin inanç ve geleneklerinin İslâmî bir biçime bürünerek yazılmasında önemli rolleri olmuştur. XII-XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulan Selçuklu devletine Anadoludaki Türk beyleri de bağlı kalmış, devlet, I. Alâeddin devrinde (1219-1236) en güçlü ve parlak dönemini yaşamıştır. Resmî dil olarak Arapça kullanılmış, edebiyat dili olarak Farsça rağbet görmüştür. Bir ara Farsçayı da resmî dil olarak kullanan Anadolu Selçuklu devletinde İran'ın Sasanî devri saray geleneğine özenen Selçuklu sultanları zamanında Anadolu'da Farsça, Arapça pek çok eserler yazılmıştır. Selçuklu dev-

letin Anadolu'da siyasî hâkimiyet kurmak amacıyla yaptığı sürekli savaşlar, taht kavgaları ve Moğol istilâsı XIII. yüzyılda siyasî ve ekonomik buhranlar yaratmış, Moğollara ödenen ağır vergiler halkın yaşama gücünü zorlaştırmış, âdetâ canından bezdirmiştir. Bir yandan Anadolu'da Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Sühreverdi, Fahreddin-i Irakî, Ahi Evren ve kayınpederi Evhaduddin-i Kirmanî, Muhiddin-i Arabî, Sadreddin-i Konevî gibi âlim mutasavvıflar Farsça ve Arapça yazdıkları eserlerle okumuş çevrelerde tasavvufu yayarken öte yandan Anadolu'ya gelen Yesevî dervişleri dinî, tasavvufî düşünceleri halk arasında yayarak onları ilâhî aşkın huzuru ile rahatlatmaya çalışmışlardır. Hacı Bektaş-ı Velî elimizde manzum ve mensur çevirileri bulunan *Makalât*'ını Arapça yazmış olmakla birlikte halk arasında özellikle köylü ve göçebe çevrelerinde büyük etki yapmıştır. Çağın geleneğine bağlı kalarak büyük sofîlerin Arapça ve Farsça yazdıkları eserlerdeki düşünceleri Türk halkına yaymak için Türkçe yazmak gerekiyordu. Bu yüzden Anadolu'da meydana gelen ilk eserler dinî, tasavvufî ve ahlâkî konularda yazılmıştır. Bu eserleri yazanlar İslâmî kültürle yetişmiş olduklarından şiirlerini aruz vezniyle ve İslâmî edebiyatın nazım şekilleriyle yazdılar. Eserlerinde daha sonraki yüzyıllara oranla az olmakla birlikte Arapça, Farsça kelimelere yer verdiler. Hece vezni de büsbütün bırakmadılar.

Selçuklular devrinde Anadolu'da yazılmış olan eserlerden elimizde bulunanlar XIII. yüzyıla aittir. XIII. yüzyıldan daha önce Türkçe eserlerin yazılıp yazılmadığını bilmiyoruz. XI-XII. yüzyıllarda Anadolu'da yerleşme mücadeleleri Türkçe eserlerin yazılmasını geciktirmiş olabilir.

XIII. yüzyılda Anadolu'da Türkçe eser yazan şairler Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Sultan Veled, Hoca Dehhanî ve Yunus Emre'dir. Bunlardan Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza ve Hoca Dehhanî, Fuad Köprülü'nün araştırmaları ile ortaya çıkarılmıştır. Yunus Emre üzerinde de ilk defa bir monografi yazan F. Köprülü olmuştur. Mevlâna Celâleddin-i Rumî (1207 - 1273) bütün eserlerini Farsça yazmış, *Şemsü'l-hakayik* da denen *Divan-ı kebir*'i ile *Mesnevî*'sinden başka *Fihî ma fih*, *Mecalis-i seba* ve *Mektubat*'ı vardır. Şiirlerinde arasına Türkçe mısralar ve kelimeler geçer.

Mevlâna, Farsça yazmış olmakla beraber Anadolu'da gelişen İslâmî Türk edebiyatı üzerinde sürekli etki yapmıştır. Özellikle Mevlevî şairler, pirleri Mevlâna'nın eserlerinin derin etkisi altında manevî ve edebî kişiliklerini yoğurmuşlardır. XIV. yüzyılda yazılmış olan *Mantukü't-tayr*, *Garib-nâme* gibi ilk büyük eserlerden başlayarak dinî tasavvufî diğer birçok mesnevîlerde Mevlâna hayranlığı belirtilmeye başlanmış ve *Mesnevî*'den yararlanılmıştır. XIII. yüzyılda Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in Mevlevîlik tarikatını kurmasından sonra, Mevlevî tekkelerinden yetişerek her yüzyılda sayıları gittikçe artan, kaside, gazel ve mesnevîde sayısız eserler veren, bu alanlarda içlerinde zirveye ulaşan Mevlevî şairler yetişmiştir. XV. yüzyıldan itibaren *Mesnevî*'ye yapılmış manzum, mensur pek çok çevirilerin, şerhlerin, Mevlâna'nın diğer eserlerine ve Mevlevîliğe ait eserlerin, Türk tasavvuf edebiyatının fikrî yönden işlenmesinde, dil ve edebiyatın gelişip zenginleşmesinde önemli katkıları olmuştur.

Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled (1226 - 1312) *Divan*'ını, *İbtida-nâme*, *Rebab-nâme*, *İntiha-nâme* mesnevîlerini, *Marif* adlı mensur eserini babasının eserlerinin etkisi altın-

da yazmış, onun düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Mevlilik tarikatını da kuran Sultan Veled 20 kadar Türkçe gazel yazmıştır. *İbtida-nâme*'de 76, *Rebab-nâme*'de 162 Türkçe beyit vardır. Sultan Veled'in Türkçe gazelleri kuru, biraz da zorlamadır. Kendisi de Farsça daha kolay şiir yazdığını söyler. Onun Türkçe şiirleri Veled Çelebi (İzbudak) tarafından *Divan-ı Türkî-i Sultan Veled* adıyla eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1341). Mecdut Mansuroğlu *Sultan Veled'in Türkçe manzumeleri* adlı eserinde Sultan Veled'in Türkçe şiirlerini transkripsiyonlu olarak vermiş, şiirleri dil ve gramer yönünden incelemiştir (İstanbul 1958).

XIII. yüzyılda Anadolu'da Selçuklular devrinde Türkçe eser yazmış olan en eski şair Ahmed Fakih'tir. Eflâkî'nin *Menakibü'l-ârifin* (çev. Tahsin Yazıcı, A. Eflâkî, *Ariflerin menkıbeleri I*. İstanbul 1964, 2. bas.)'de verdiği bilgiye göre Ahmed Fakih yaşca Mevlâna'dan büyük olup babası Sultanü'l-ulema Bahaeddin Veled'den fıkıh okumuş, sonra ilâhî cezbe kapılarak kitaplarını yakmış ve dağa kaçmıştır. Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra (628 - 1221) Konya'ya dönmüş, Konya'nın batısında Dervaze-i Ahmed denen yerdeki zaviyesinde halkı irşat etmeksizin kendi kendine yaşamıştır. Eflâkî'nin verdiği bu bilgi ile halen türbesinin üzerindeki 618 (veya 628) tarihi arasında çelişki vardır. Fakih üzerinde yapılan araştırmalarda bu konu üzerinde durulmuş, Ahmed Fakih'in XIII. yüzyılın ortalarına kadar hayatta olabileceği hakkında görüşler ileri sürülmüştür. Yunus Emre'nin bir beytinde de Ahmed Fakih'in ölmüş olduğu belirtilir. Fakih'in hayatı hakkında Eflâkî'nin verdiği menkıbevî bilgilerden başka Hacım Sultan'a ait *Bektaşî velâyet-nâmesi*'nde Fakih'ten ve onun kerametinden bahsedilmektedir. *Seyyid Harun-ı Velî menakıbı*'nda da Ahmed Fakih'in kerametinden söz edilmiş, ayrıca kendi adına bir de *menakıb-nâme* meydana getirilmiştir. XIV - XV. yüzyılda yazılmış olan ve meclislerde okunan Geyik Destanı, Kız Destanı vb. dinî hikâyelerin sonunda Mevlâna ile birlikte Ahmed Fakih'in adı saygı ile tekrarlanmıştır. Eğridirli Hacı Kemal (ölm. 918/1512)'in *Camiü'n-nezair*'ine *Çarh-nâme*'yi alması şair olarak XVI. yüzyıla kadar unutulmamış olduğunu gösterir.

Ahmed Fakih'in elimizde iki eseri vardır. Bunlar kaside biçiminde mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmış 83 beyitli sonu eksik *Çarh-nâme* ile *Kitabu evsafı mesacidi's-şerife* adlı *Çarh-nâme* ile aynı vezinde yazılmış 339 beyitli mesnevisidir. *Çarh-nâme* dünyanın faniliğinden, günahlardan kaçınmak ve ahirete hazırlanmak gerektiğinden söz edilen dinî, tasavvufî ve ahlâkî bir manzumedir. *Camiü'n-nezair*'in içinde yer alan tek yazması ilk defa F. Köprülü tarafından yayınlanmıştır ("Körsi: Csoma - Archivum" II, 1926, Türkçesi: "Türk Yurdu" IV, 1926, 289 - 295). Mecdut Mansuroğlu *Çarh-nâme*'yi dil yönünden de inceleyerek bastırmıştır (1956). *Kitabu evsafı mesacidi's-şerife*'de Ahmed Fakih hac yolculuğu sırasında gördüğü yerleri ve ziyaret ettiği camileri anlatmıştır. *Mesacidi's-şerife*'nin sonunda Ahmed Fakih'in Kudüs hakkında yazılmış hece vezniyle şiirleri de vardır. Eserin tek yazması British Museum'da olup H. Mazioğlu tarafından yayınlanmıştır (1974). Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme*'si ile *Kitabu evsafı mesacidi's-şerife*'si XIII. yüzyılda eski Anadolu Türkçesinin en düzgün ve güzel örneklerinden olup Fakih'in iyi bir şair olduğunu belgelemektedir.

XIII. yüzyılda Anadolu'da Selçuklular devrinde yaşamış olan Şeyyad Hamza dinî ve tasavvufî şiirleriyle Ahmed

Fakih'i izlemiştir. Ahmed Fakih gibi Şeyyad Hamza'yı da edebiyat âlemine ilk önce tanıtan F. Köprülü olmuştur ("Körsi: Csoma - Archivum" I, 3, 1922, 183 - 189; Türkçesi: F. Köprülü, *Selçuklular devrinde Anadolu şairleri*, I, Şeyyad Hamza, "Türk Yurdu", İstanbul 1940, I, Yıl 1, s. 27 - 34). Şeyyad Hamza'nın hayatı hakkında hiç bilgi yoktur. Şeyyad kelimesinin anlamı üzerinde durularak mesleği ve yaşayışı hakkında yorumlar yapılmıştır (bk. F. Köprülü, *Edebiyat tarihi*, 1980, 2. baskı, s. 262 - 263; F. N. Uzluk, *Şeyyad sözü hakkında araştırma*, "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" VIII, s. 587 - 592). Şeyyad Hamza'nın Anadolu'da köy köy dolaşarak halka dinî, tasavvufî şiirler ve hikâyeler söyleyen, gezici dervişlerden olduğu sanılmaktadır. Akşehir'de bulunan bir mezar taşından Aslı Hatun adlı bir kızı olduğu bilinmektedir (bk. R. M. Meriç, *Akşehir türbe ve mezarları kitabeleri*, "Türkiyat Mecmuası" 1935, V, 179). Lâmiî'nin *Letaif*'indeki bir fıkrada Nasreddin Hoca ile aralarında geçen konuşma, yine *Letaif*'te çeşme başındaki kadınlar için söylediği bir dörtlülük Şeyyad Hamza'nın kişiliğinin açık saçık konuşan, kayıtsız laubali bir derviş olmasıyla tanındığının izleridir. Şeyyad Hamza'nın şiirleri Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır (bk. M. Mansuroğlu, *Anadolu metinleri*, XIII. asır, I. Şeyyad Hamza, "Türkiyat Mecmuası" 1940 - 1941, VII - VIII, 950 - 101; aynı yazar: (XIII.) *Anadolu Türkçesi Şeyyad Hamza'ya ait üç manzume*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", 1946, I, 180 - 195). Şeyyad Hamza'nın *Mecmuatü'n-nezair*'de bulunan bir gazeli Doğu Türkçesinin özelliklerini de taşımaktadır (M. Mansuroğlu, *Şeyyad Hamza'nın doğu Türkçesine yaklaşan manzumesi*, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1956, 125 - 144). O, Ahmed Yesevî'den gelen, Anadolu'da Ahmed Fakih'le başlayıp Yunus Emre gibi büyük bir sofi şair yetiştiği dinî, tasavvufî şiirin XIII. yüzyıldaki önemli temsilcilerindendir. Şeyyad Hamza'nın daha sonra ele geçen na'atleri (S. Buluç, *Şeyyad Hamza'nın beş manzumesi*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" 1956, VII, 1 - 16), *Dâstân-ı Sultân Mahmud* adlı 36 beyitli mesnevisi (S. Buluç, *Şeyyad Hamza'nın bilinmeyen bir mesnevisi*, "Türkiyat Mecmuası" XV, 1968, 247 - 256), hece vezniyle yazdığı 26 beyitli bir manzumesi (S. Buluç, *Şeyyad Hamza'nın lirik bir şiiri*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" 1963, XII, 139 - 142), onun, Yunus Emre'yi yaratan edebî ortamın hazırlanmasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Şeyyad Hamza'nın remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile yazdığı 1529 beyitli *Yusuf u Züleyha* mesnevisi divan edebiyatında bu konuda yazılmış mesnevîlerin ilkidir. Şeyyad Hamza *Yusuf u Züleyha* gibi uzun bir mesnevî yazarken XIV. yüzyılda *Garib-nâme*, *Mantku't-tayr* gibi büyük mesnevîlerde de görülen ve Türkçeye kolaylıkla uygulanabilen Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin etkisinden uzak kalamamıştır. *Yusuf u Züleyha*'nın elde bulunan tek yazması kopya tarihi epeyce geç bir nüshadır (952/1545). Birçok mısralar bozuk ve vezinsizdir. Bununla birlikte samimiyet ve sadelik içerisinde rahat bir söyleyiş özelliği taşıyan beyitlerinden Şeyyad Hamza'nın kolay yazabilen bir şair olduğu belli olmaktadır. Şeyyad Hamza'nın din dışı iki gazelinin de bulunması (N. H. Onan, *Şeyyad Hamza'nın iki yeni gazeli*, "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" 1949, VII, 529 - 534) onun kişiliğinde dinin ve tasavvufun derin etkisi yanında Lâmiî'ye kadar unutulmayan fıkra ve şiirinde görülen realist ve dünyevî bir yönün de bulunduğunu belgelemektedir.

XIII. yüzyıl Anadolu şairlerinden Hoca Dehhanî de ilk önce F. Köprülü'nün araştırmalarıyla edebiyat âlemine tanıtılmıştır (*Selçuklular devrinde Anadolu şairleri, Hoca Dehhanî*. "Hayat" 2 kânunuevvel 1926, S. 1, s. 4-5; *Selçuklular devri edebiyatı hakkında notlar*, "Hayat" 1928, 4, 103. sayı 4). Selçuklu sultanı Alâeddin'e sunduğu kasidesinde Horasan'dan geldiğini söyleyen, tekrar Horasan'a dönmek için sultandan izin isteyen Dehhanî'nin kasidesindeki bu bilgi dışında hayatıyla ilgili başkaca bilgimiz yoktur. Onun kasidesini sunduğu Selçuklu sultanı Alâeddin'in I. Alâeddin veya III. Alâeddin olduğu hakkında iki ayrı görüş vardır. F. Köprülü, III. Alâeddin (1297-1302) olduğu kanaatindedir. Dehhanî'nin şiirleriyle ilgili olarak düzeltmeler yapan H. İlaydın, Dehhanî'nin Büyük Selçuklu sultanı I. Alâeddin devrinde (1220-1237) yaşadığı ve kasidesini ona sunduğu kanaatindedir ("Türk Dili" ekim 1974, 277. sayı, 265-274). Bu konuda kesin hüküm verebilecek herhangi bir belge elde yoktur. Dehhanî'nin Farsça manzum bir *Selçuk-nâme* yazdığı haber veriliyorsa da, eser elde yoktur (bk. F. Köprülü, *Anadolu Selçuklular tarihinin yerli kaynakları*, Türk Tarih Kurumu "Belleten", 1943, VII, 27, s. 379-458).

Dehhanî'nin elimizde bir kasidesi ile altı gazeli vardır. Ona ait olarak yayınlanan 9 gazelden (M. Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi (XIII. asır) Dehhanî ve manzumeleri*, İstanbul, 1947) üçünün, Dehhanî'nin olmadığını H. İlaydın kesin bir biçimde ortaya koymuştur (*Dehhanî'nin şiirleri*, Ömer Asım Aksoy armağanı, 1978, s. 137-165). Şiirlerinden İran edebiyatını yakından bilen ve İran şairlerinin kullandıkları mazmunları ve sanatları rahatça ve ustaca kullanan Dehhanî'nin çok iyi bir şair olduğu anlaşılmaktadır. O, şiirlerini çağdaşları gibi dinî, tasavvufî ve ah-lâkî konularda yazmayıp aşk, şarap ve tabiat gibi din dışı konularda yazmıştır. Sultan Alâeddin'e sunduğu kasidesi ile gazelleri divan edebiyatının ustaca yazılmış ilk başarılı örnekleridir. *Mantiku't-tayr* (717), *Hurşid-nâme* (789), *Bahrü'l-hakayik* (yazılışı 812, burada vezin gereği Dehhanî olarak anılır) gibi mesnevîlerde öteki Türk mesnevîcileriyle birlikte Dehhanî'nin adının da anılması, onun da Türkçe bir mesnevîsinin olduğunu akla getirmektedir. Ömer İbni Me-zid'in 840'ta derlediği *Mecmu'atü'n-nezair*'i ile Eğridirli Hacı Kemal (ölm. 918/1512)'in *Camiü'n-nezair*'ine onun şiirlerini almış olmaları, Dehhanî'nin en son XV-XVI. yüzyıllara kadar unutulmadığını gösterir.

XIII. yüzyılda yazılmış olup dili bakımından karışık özellikler gösteren bazı Türkçe eserler de vardır. Haliloğlu Ali'nin 703/1303'te hece vezniyle ve dörtlüklerle yazdığı *Kıssa-i Yusuf'u* ile 703/1303'te kopye edilmiş olup yazarını kesinlikle bilmediğimiz *Behcetü'l-hadâyik fi mev'izetü'l-halâ'iyk* adlı dinî mensur büyük eser hem Doğu Türkçesinin hem eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesiyle karışık bir gazelinin dili de böyledir. Bu durum Anadolu'ya birbiri arkasından gelen Oğuzlar ve diğer Türk boyları vasıtasıyla Doğu Türkçesinin yazı geleneği ile Anadolu'da gelişen dil ve edebiyat arasındaki bağların sürdürüldüğünü göstermektedir.

XIII. yüzyılda daha başka Türkçe eserler de yazılmış olabilir. XVI. yüzyılda yazılmaya başlanmış olan şu'ara tezkireleri Anadolu'da gelişen edebiyatı Osmanlılardan başlatarak Selçuklular devri yazarlarından söz etmemişlerdir. XIII. yüzyılın diğer yazarları ve eserleri başka kaynakların yar-

dımıyla ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte bu yüzyıl henüz yeterince aydınlığa kavuşmamıştır. Nitekim bu yüzyılda yazılmış bazı Türkçe eserler elimizde yoktur. İbni Alâ'nın Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un emriyle yazdığı *Danışmend-nâme*, Gülşehrî'nin *Mantiku't-tayr*'da haber verdiği manzum *Şeyh San'an kıssası* gibi (bk. F. Köprülü, *Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış; Türk edebiyatı tarihi*, 2. bas. 1980, s. 335).

Türk mizahının büyük temsilcisi Nasreddin Hoca XIII. yüzyılda Selçuklular devrinde yaşamıştır. Vesikaların yetersizliği ve onun hakkında bilinenlerin rivayetten ileri gitmemesi yüzünden Nasreddin Hoca'nın tarihî kişiliğini tespit güçleşmektedir. Lâmiî'nin *Letâif*'inde Nasreddin Hoca ile Şeyyad Hamza arasında geçen bir fıkra onun Şeyyad Hamza ile çağdaş olduğunu göstermektedir. Timur ile şair Ahmedî arasında geçen hamam fıkrası Nasreddin Hoca'ya mal edildiği gibi, Timur ile ilgili başka fıkralara da dayatılarak onun Timur döneminde yaşadığı sanılmıştır. Fıkralarda geçen Hallâc-ı Mansur, Nesimî ve benzerleriyle çağdaş gösterilmesi de imkânsızdır. Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihi 683/1284 olarak kabul edilir. Türbesindeki mezar taşında yazılı olan 386 rakamı ölüm tarihinin tersidir. Sivrihisar mezarlığında bulunan H. 726 rebiülevvel tarihli Fatma binti Nasreddin'e ait bir taş ile Akşehir Müzesindeki Dürr-i Melek binti Nasreddin yazılı taşın Nasreddin Hoca'nın kızlarına ait olduğu kabul edilmektedir. İlk İstanbul kadısı Sivrihisarlı Hızır Bey ile oğlu Sinan Paşa'dan bahseden kaynaklar neseplerinin Nasreddin Hoca'ya çıktığını yazarlar. Sivrihisar müftüsü Hasan Efendi, *Mecmu'a-i ma'ârif* adlı eserinde sicillerden çıkardığını söylediği, fakat hangi siciller olduğunu belirtmeden verdiği bilgilere göre Nasreddin Hoca 605/1208'de Sivrihisar'ın Hortu köyünde doğmuştur. Babası köyün imamı Abdullah adında biridir. Hoca Sivrihisar'da okumuş, babasının ölümünden sonra Akşehir'de bulunan mutasavvıf Mahmud-ı Hayrânî (ölm. 667/1268)'nin şöhretini duymuş, Akşehir'e giderek ona intisap etmiş ve orada ölmüştür. Hasan Efendinin verdiği bu bilgi ile Nasreddin Hoca'nın ölüm tarihi olarak bilinen 683/1284 tarihi arasında zaman bakımından bir uygunluk vardır. Bu durumda fıkralarda geçen Sultan Alâeddin, Selçuklu sultanı II. Alâeddin (1249-1257) olabilir. Nasreddin Hoca'nın, Ahmed Fakih'in talebesi olması zaman bakımından pek mümkün görünmemektedir. XV. yüzyılda Ebulhayr Rumi'nin Şehzade Cem adına yazdığı *Saltuk-nâme*'de, Sarı Saltuğun da Mahmud-ı Havranî'nin dervîşi olduğu, pirini ziyaret için Akşehir'e geldiğinde hocanın evinde misafir kaldığı, o gece Nasreddin Hoca evde bulunmadığından hocanın karısı ile Saltuk arasında geçen konuşma anlatılmıştır. Elimizde bulunan en eski Nasreddin Hoca fıkrası budur. Nasreddin Hoca fıkralarına zamanla başka fıkralar da katılmış ve bunlar da Nasreddin Hoca'ya mal edilmiştir.

Nasreddin Hoca'nın fıkralarındaki kişiliğine gelince, o toplumun her kesimindeki insan tipinin temsilcisidir. Kadıdır, müderristir. Borcunu ödeyemeyecek, istediğini yiye-meyecek kadar geçim sıkıntısı çeken bir insandır. Bazen çok saftır, fakat daima hazır cevaptır. Toplumun her kesimindeki insanı temsil eden Nasreddin Hoca, Türk zekâsının, mizah gücünün, nükte ve hazır cevaplının efsaneleşmiş bir kahramanı olmuştur. O, fıkralarıyla yüzyıllar boyu Türk halkının günlük hayatına renk ve neşe katmış

millî bir mizah sembolüdür. Nasreddin Hoca fıkraları Osmanlı İmparatorluğunun idaresinde yaşamış milletlerde, özellikle Balkan milletleri arasında çok yayıldığı gibi, birçok yabancı dillere de çevrilmiştir (bk. NASREDDİN HOCA).

XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Yunus Emre (ölm. 720/1320) XIII. yüzyılda Anadolu'da başlayan tasavvufî halk edebiyatının en büyük temsilcisi ve tükenmez kaynağıdır. Daha sonraki yüzyıllarda yetişen bütün tarikat şairleri Yunus Emre'nin etkisinde kalmışlar, fikrî ve edebî hüviyetlerini onun düşünceleri ve şiirleriyle yoğurarak biçimlendirmişlerdir. XIV. yüzyılda Sait Emre ile Kaygusuz Abdal'dan başlayarak XV. yüzyılda Eşrefoğlu, XVI. yüzyılda Ümmî Sinan, XVII. yüzyılda Niyazi-i Mısri gibi tanınmış tekke şairleri hep Yunus etkisi altında yetişmişlerdir.

Yunus Emre'nin hayatına ait bilgiler çok azdır. XV. yüzyılda yazıya geçirilmiş olan *Hacı Bektaş Velâyet-nâmesi*'nde, XVI. yüzyılda yazılmış olan Taşköprülüzade'nin *Şekayık-ı nu'maniye*'sinde ve Lâmiî'nin *Nefehatü'l-üns*'ünde Yunus Emre'nin, Tapduk'un dervîşi olduğu, uzun yıllar şeyhine hizmet ettikten sonra Sakarya havzasında bulunan Sarıköy'de yaptırdığı zaviyesinde bir süre halkı irşat ettikten sonra orada öldüğü yazılıdır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla Yunus Emre'nin Karaman beyi Alâeddin'den arazi satın aldığına, Sarıköy'deki mezarın Yunus Emir adlı bir şahsa ait olduğuna dair tapu kayıtları bulunmuş ve bu belgelere göre Karaman'daki mezarın büyük şair Yunus'a ait olduğu ileri sürülmüştür. F. Köprülü ile A. Gölpınarlı, bu tapu kayıtlarının kaynaklarda verilen bilgileri çürütecek kesinlikte olmadığı ve Karaman'daki mezarın Kirişçi Baba diye tanınan başka bir Yunus'a ait olduğu kanaatindedirler. Böylece bu konuda araştırmacılar iki ayrı görüşe sahiptirler. Yunus Emre'nin 720/1320 tarihinde 82 yaşında öldüğü Adnan Erzi'nin bir mecmuada bulduğu kayıttan kesinlikle ortaya çıkarılmıştır (Yunus Emre'nin hayatı ve eserleri hakkındaki yayınlar için bk. İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *Yunus Emre hakkında bir bibliyografya denemesi*. Ankara 1970).

Yunus Emre'nin kendi eserlerinden hayatı ile ilgili olarak çıkarılan bilgilere göre *Risaletü'n-nushiyye* adlı mesnevisini 707/1307'de yazmış, Anadolu'da birçok yerleri gezmiş, Haleb'e, Şam'a, "yukarı illeri" dediği Azerbaycan'a kadar gitmiş, Konya'da Mevlâna'nın meclisinde bulunmuştur. Yunus Emre'nin Arapçayı ve Farsçayı bildiği, dört kitabı (*Tevrat*, *Zebur*, *İncil*, *Kur'an*) okuyup anlamını öğrendiği, ayetlerden, hadislerden iktibaslar yapacak ölçüde sağlam bir İslâmî kültür aldığı anlaşılmaktadır. *Hacı Bektaş Velâyet-nâmesi*'nde Yunus Emre ile şeyhi Tapduk Emre Bektaşî olarak gösterilir. Yunus Emre, şiirlerinde Şeyh Tapduk Emre'ye bağlılığını sık sık belirttiği, tarikat silsilesinin Balım Sultan'a ve Sarı Saltuk'a çıktığını söylediği, Mevlâna'nın, Ahmed Fakih'in, Seyyid Necmüddin, Geyikli Hasan vb. şahısların adlarını andığı halde Hacı Bektaş'tan hiç söz etmemiştir. Şiirlerinde Yunus'un Bektaşiliğini gösteren herhangi bir unsur da yoktur.

Yunus Emre'nin eserlerine gelince, *Divan*'ı ile *Risaletü'n-nushiyye* adlı ahlâkî bir mesnevisi vardır. Yunus Emre, Türkçe divan sahibi ilk şairdir. Bir beytinde *Divan*'ından bahsettiğine göre şiirlerini kendisi divan haline getirebilir. Aşık Paşa'dan ve Sait Emre'den başlayarak

birçok şairin ve başka Yunus'ların şiirleri Yunus Emre'nin şiirleriyle karıştırılarak Yunus divanındaki şiirlerin sayısı gittikçe artmıştır. A. Gölpınarlı'nın üç cilt halinde yayınladığı (I - II. cilt bir arada 1943'te, III. cilt 1948'de) *Divan*'da eski yazmalar karşılaştırılarak Yunus Emre'ye ait olanlar, başka Yunus'ların şiirlerinden ayırt edilmiştir. Bu bakımdan Yunus Emre'ye ait 356 şiir tespit edilmiş olup bunların 287 tanesi hece vezniyle, 69 tanesi aruzla yazılmıştır.

Yunus Emre, şiirlerini aruzla ve hece ile yazmıştır. O, aruz vezninin çok defa mısra ortasından bölünebilen vezinlerini kullanarak beyitlere dörtlük ahengini vermiştir. Hatta aruzla yazdığı şiirlerinde bazı mısraların vezni aruza uymayıp hece iledir. Bunlar Yunus Emre'nin, halk şiirimizin veznine ve ahengine daha çok bağlı olduğunu gösterir. Nitekim onun en güzel şiirleri de hece ile yazılanlardır.

Risaletü'n-nushiyye ruh, nefis, kanaat, öfke, sabır, cimrilik, akıl gibi konularda yazılmış tasavvufî ve ahlâkî bir mesnevidir. Başta on üç beyitli fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmış bir kısımdan sonra kısa bir düz yazı vardır. Mesnevinin bundan sonraki kısmı mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilün vezni ile yazılmış olup eserin tamamı 575 beyittir. *Risaletü'n-nushiyye*, divan yazmalarının ve baskılarının başına konmuştur.

Yunus Emre, bütün Türk halkı arasında şöhreti en yaygın bir şair olup şiirleri bugüne kadar sevilerek okunmuştur. Anadolu'nun birçok yerlerinde onun adına makam (anıt-mezar)'lar yapılmış, başka Yunus'lara ait olan mezarlar da bu büyük şaire mal edilmiştir (bk. YUNUS EMRE).

Yunus Emre, şiirlerinde ilâhî aşkın heyecanını yaşamış gerçek bir dervîştir. O, şeriata bağlı, tarikat yoluyla marifete ulaşmış, hakikatin nuru ile ruhunu arıtmış olgun bir insandır. Yunus Emre daha XIII. yüzyılda Türkçenin ifade gücünü ispatlamış büyük bir dil ustası, ilâhî aşkın heyecanı ile coşup taştan, ruhunun çalkantılarını sade ve samimî bir dille ifade edebilen lirik bir şairdir. Aradan yedi yüz yıl geçtiği halde canlılığını ve güzelliğini kaybetmeyen şiirleriyle Yunus Emre Türk edebiyatının en büyük şairlerindendir.

XIV. yüzyıl

XIV. yüzyılda Türk dili daha çok işlenip gelişmiş, bir önceki yüzyıla nazaran yazar ve şair sayısı artmış, mensur ve manzum pek çok eser yazılmıştır.

XIII. yüzyılda hemen bütün İslâm dünyasına hâkim olan Moğol imparatorluğunun 1257'den sonra parçalanmasıyla Moğollardan pek çoğunun Türkler içerisinde erimesi, XIV. yüzyılda Timur ve çocuklarının kurdukları devletin ana dillerinin Türkçe olması, Doğu Türkçesinin konuşulduğu ülkelerde Türkçenin güçlenip gelişmesine yardımcı olmuştur.

XIII. yüzyılda Hakaniye adı verilen edebî Doğu Türkçesi XIV. yüzyıldan itibaren Türkistan'da Çağatay ulusu sahasında, Harezm'de, Altın Ordu devleti ve Mısır Memlûkleri sahasında çok gelişmiş, buralarda yazılmış eserlerin oldukça önemli bir kısmı bugüne kadar gelebilmiştir.

Harezm sahasında yazılmış belli başlı eserlerden birisi Rabguzî'nin *Kıyas-ı enbiya* adlı mensur eseridir. Adı Burhaneddinoğlu Kadı Nasr olup Rıbat Oğuz denen ve neredede bulunduğu kesinlikle bilinmeyen bir yerden olduğu için

Rabguzî adıyla tanınmıştır. Eserini Müslümanlığı kabul etmiş olan Moğol emirlerinden Nasiruddin Tok Boğa'nın isteği üzerine yazmıştır (710/1311). Arapçayı ve İslâm kültürünü çok iyi bilen Rabguzî, peygamberlerin hayat ve menkıbelerini yazarken güvenilir tefsirlerden yararlanmış, âyetlerden, hadislerden tanıklar getirmiştir. Yazar *Kıyas-ı enbiya*'da mensur kısımların içerisine yer yer aruz vezniyle Arapça Türkçe karışık "mülemma" parçalar, gazeller ve dörtlükler yerleştirilerek konuya heyecan katmaya ve etkili olmaya çalışmıştır. Sade, açık ve akıcı bir nesir diliyle yazılmış olan *Kıyas-ı enbiya*, özellikle dil tarihi bakımından çok değerli bir eserdir.

İlminski, *Kıyas-ı enbiya*'yı dört yazma nüsha ile karşılaştırarak ilk defa Kazan'da bastırmıştır (1859).

Kıyas-ı enbiya Kazan'da birkaç defa basılmışsa da, bu baskılar hatalı olup eserin dil özellikleri kaybolmuştur. J. Schinkewitsch, British Museum yazmasını esas alarak başka yazmalarla karşılaştırmış ve eseri gramer yönünden inceleyerek *Rabghuzî's Syntax* adıyla "Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen"de bastırmıştır (1926, 1927). Son olarak K. Grönbech, eserin tıpkıbasımını yayınlamıştır (1948).

XIV. yüzyılda Harezm sahasında Harezm edebî diliyle yazılmış önemli bir eser de *Nehcü'l-feradis*'tir. Yazarı kesinlikle bilinmemektedir. Arapçayı ve İslâm kültürünü çok iyi bilen yazar, kırk hadis seçerek bunları sade ve açık bir dille açıklamıştır. Yazar, seçtiği bu kırk hadisi açıklarken önemli tefsirlerden ve eski kaynaklardan yararlanmış, Hz. Muhammed'den ve dört halifeden bahsetmiş, şeyhlerin ve âlimlerin sözlerini vermiştir. Eser, 10 fasıl ve her fasıl onar onar 4 babdan oluşmuştur. Öğretici bir amaç güden yazar, okuyucunun bu hadislere göre amel etmesini isteyerek kendilerine öbür dünya için yardımcı olmaya çalışmıştır.

Nehcü'l-feradis'in Zeki Velidî Togan tarafından İstanbul'da bulunan Yeni Cami nüshası, yazarının ölümünden üç gün önce (761/1360) Harezm'de Muhammed bin Muhammed bin Hurrem adında birisi tarafından hareketli bir nesihle kopye edilmiş değerli bir yazmadır (bk. Z. V. Togan, *Harezm'de yazılmış eski Türkçe eserler*. "Türkiyat Mecmuası", 1928, II, s. 315 - 345). Sarayda kopye edilmiş (759/1357) eski bir yazması sonradan kaybolmuştur (*Nehcü'l-feradis*, J. Eckmann'ın önsözü ile yayını, tıpkıbasım 1956; *Nehcü'l-feradis*'in dil özellikleri hakkında bk. Ali Fehmi Karamanhoğlu, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" İstanbul, 1968 - 1971, XVI - XIX).

Altın Ordu sahasında İslâmî klasik edebiyatın bir hayli geliştiğini gösteren Kutub adlı şairin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi, XIV. yüzyılın Kıpçak edebî dili ile yazılmış önemli bir eserdir.

Nizami'nin aynı addaki tanınmış Farsça mesnevîsini Altın Ordu hükümdarı Tımbek Han (1341 - 1342)'ın karısı adına tercüme etmiştir. Nizami'yi büyük bir saygıyla anan Kutub, Nizami'nin eserinin vezniyi değiştirmeden metni olduğu gibi tercüme etmiştir. Mesnevînin başındaki Tevhid, na't, Dört Halife'nin, Tımbek'in övgüleri, eserin yazılış sebebi vb. kısımlar telifittir. Hikâye içindeki bazı tasvirlerde de şair kendi kişiliğini göstermiştir.

Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'i sanat gayesi ile yazılmış din dışı bir mesnevî olup Türk edebiyatında daha sonraki yüz-

yıllarda bu konuda yazılmış eserlerin en eskisidir. Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'inin tek yazma nüshası Paris Milli Kütüphanesinde olup Berke Fakih tarafından Mısır'da kopye edilmiştir (785/1383). Eser üzerinde Polonyalı Türkolog A. Zajczkowski çalışmış ve metin, faksimile, lûgatçe olmak üzere üç cilt halinde yayınlanmıştır (Warszawa 1958 - 1961). Ayrıca bk. N. Hacıeminoğlu, *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri*. İstanbul 1968.

Harezmî'nin *Muhabbet-nâme*'si de bu yüzyılda yazılmış din dışı manzum bir eserdir. Harezmî eserini yazarak (754/1353) Altın Ordu hükümdarı Canıbek Han'ın sarayında önemli bir görevi bulunan Mehmed Hoca Big adında bir emire sunmuştur (bk. F. Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi*. 2. bas. 1980, s. 305). *Muhabbet-nâme* mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmış 10 mektuptan oluşan bir mesnevîdir. Mesnevî beyitlerinin arasında gazeller de bulunmaktadır (British Museum Or. 8193, istinsahı: H. 839. İstanbul Millet Kütüphanesi nüshası eksiktir). Farsça şiirler de yazdığı bilinen Harezmî, bu yüzyılda yetişmiş büyük bir şairdir. Onun bir gazelini XIV. yüzyılda Mısır'da Memlükler zamanında yaşamış olan, bu yüzyılın en iyi şairlerinden Seyf-i Serayî düzenlediği nazire mecmuasına almıştır (Mecmuanın tek yazma nüshası Leiden Akademi kütüphanesindedir). Gerek *Muhabbet-nâme*'si gerek Seyf-i Serayî'nin mecmuasında bulunan gazeli, onun çok iyi bir şair olduğunu ve Türk ülkelerinde yaygın bir şöhreti bulunduğunu göstermektedir. XV. yüzyıl başında yetişmiş olan Çağatay şairi Hocendî, *Letafet-nâme*'sinde Harezmî'den saygı ve takdirle bahsetmiştir.

XIV. yüzyılda Kıpçak edebî dilinin Mısır'da Türk Memlükleri zamanında (1250 - 1382) çok gelişmiş olduğu görülür. Eserlerini Mısır'da yazmış olan Seyf-i Serayî, Kıpçak edebî dili ile yazdığı kaside, gazel, mesnevî ve rubaileleriyle bu yüzyılın değerli şairlerindendir. Farsçayı çok iyi bilen, İslâmî klasik edebiyatın mecaz ve mazmunlarını çok güzel kullanan Seyf-i Serayî, İranlı şair ve hakim Sa'dî (ölm. 1292)'nin *Gülistan*'ını Kıpçak Türkçesine çevirmiştir (Türk Dil Kurumu yayını, faksimile 1954). Bu çeviri Türk edebiyatında daha sonraki yüzyıllarda pek çok çevirileri ve şerhleri yapılmış olan *Gülistan*'ın en eski çevirisi olup Kıpçak edebî nesrinin en güzel örneğidir.

Seyf-i Serayî'nin düzenlediği nazireler mecmuasında Harezmî'den başka birer gazeli alınmış olan Saraylı Ahmed Hoca, Abdal mahlâslı Abdülmecid, İmad-ı Mevlevî, Tuğlu Hoca adlı şairlerin yalnızca adlarını öğreniyoruz (bk. F. Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi* 309). Seyf-i Serayî'nin düzenlediği bu nazire mecmuası, XIV. yüzyılda İslâmî klasik edebiyatın iyice gelişmiş olduğunu ve edebî Türk dilleri arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından çok önemli bir eserdir. Yine bir gazeli bu mecmuaya alınmış olan Hasanoğlu bu yüzyılda Azerî sahasında yetişmiş şairlerdendir.

Mısır'da 785'te Kutb'un *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsini kopye etmiş olan Berke Fakih aynı zamanda bir fıkıh âlimi olup *Kitabu irşadi'l-mülûk ve's-selâtin* adlı ibadetlere dair eserini İskenderiye'de (789/1387) yazmıştır (Ayasofya Ktp. No. 1016). Eserin sonunda bulunan mesnevîde kendi hakkında bilgi bulunmaktadır. Eser *Kutadgu bilig* vezniyle yazılmış olup vezin bozuklukları vardır.

Endülüsten Mısır'a gelmiş ve Kahire'de ölmüş olan Gırnatalı Ebu Hayyan'ın Kıpçak Türkçesine dair yazdığı *Kitabül-ıdrak li-lisani'l-etruk* adlı eseri Türk dili tarihi bakımından son derece önemli kaynak bir eserdir (A. Caferoğlu bas. 1931).

Hüsam Kâtib *Cümcüme-nâme* adlı manzum hikâyesini Kıpçak sahasında yazmıştır (707/1368). *Cümcüme-nâme* İranlı şair Feridüddin Attar'ın aynı adlı manzumesinden genişletilerek yapılmış bir tercüme olup İsa ile Kesikbaş hikâyesidir. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmış didaktik bir mesnevidir. Şair, Attar'da bulunmayan bazı dinî unsurları eserine katmıştır. Halk arasında çok okunduğu için gerek yazmalarının gerek Kazan baskısının (*Hikâyet-i Cümcüme Sultan fi nübüvveti İlyas aleyhisselâm*) dili çok bozulmuştur. XIII. yüzyıl eserlerinden *Muin'ül-mürid*'in bulunduğu Bursa kütüphanesindeki mecmuanın kenarlarında *Cevahir'ül-esrar* adlı bir kitaptan alınmış altı dörtlükten elde bulunup eserin tamamı değildir. *Atabet'ül-hakayık* ve *Muin'ül-mürid*'le aynı vezinde (fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ul) ve onlar gibi dörtlüklerle yazılmış olan *Cevahir'ül-esrar*, konu ve düşünce bakımından da onların bir devamı sayılır. Harezm sahasında yazılmış tasavvufî bir eserdir.

XIV. yüzyıldan kalmış eserlerden birisi de *Bahtiyar-nâme* olup on vezir hikâyesidir. Tanınmış eski Hint hikâyelerinden *Sindbad* (A. Ateş, *Sindbad-nâme*. İstanbul 1948) hikâyesinden alınmıştır. Tek nüshası Uygur harfleriyle yazılmış olup Oxford'da Bodleian kütüphanesindedir (No. 598). Mansur Bahşi adında bir kâtip tarafından kopye edilmiştir (838/1435). Hintçeden yapılan bu çevirinin XIV. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.

On vezir hikâyesi ile birlikte *Kırk vezir hikâyesi* (*Er-bain subh u mesa*) Anadolu sahasında daha sonraki yüzyıllarda da yazılmıştır.

Paris Millî Kütüphanesinde bulunan yine Uygur harfleriyle yazılmış iki eser (*Mirac-nâme* ve *Tezkiret'ül-evliya*), XIV. yüzyıl Doğu Türkçesiyle yazılmış mensur eserlerdir. 840/1436'da Herat'ta Mâlik Bahşi adlı bir kâtip tarafından kopye edilmiş olan bu iki eser Pavet de Courteille tarafından Arap harfleriyle ve Fransızca çevirileriyle birlikte yayınlanmıştır (Paris 1882). (Son üç eser için bk. F. Köprülü, *Türk edebiyatı tarihi* 320; J. Thüry, *Türk dili yadigârları*. "Millî Tetebbular Mecmuası" 1331, IV, 90).

XIV. yüzyılda Azerî sahasında yetişmiş olan Hasanoglu'nun asıl adı Şeyh İzzeddin Esferayini'dir. Çağdaşı Seyf-i Serayî'nin nazire mecmuasına Hasanoglu'nun da gazelini almış olması, şöhretinin Mısır'a kadar yayıldığını gösterir. Hasan-ı Pur mahlâsıyla Farsça şiirler de yazmıştır. Hoca Fehim, Devletşah tezkiresinden naklen onun Farsça bir gazelini *Sefinetü's-suara*'ya alarak divanının Azerbaycan taraflarında meşhur olduğunu söyler (s. 113). (bk. İ. H. Er-taylan, *Azerbaycan edebiyatı tarihi*, I, 114-153; F. Köprülü, *XIX. asırda bir Azerî şairi*. "Hayat" No. 82, 1928; *En eski Türk Azerî şairi Hasanoglu*, "Dergâh" I, 6; S. N. Ergun, *Hasanoglu'nun yeni bir gazeli*, "Millî Mecmua" No. 107).

XIV. yüzyılda Azerî sahasında Hasanoglu'ndan başka, bir Türk sülâlesi olup Irak'ta hükümet süren Celâyirli-

den Sultan Ahmed b. Veys de şair ve sanatkâr bir hükümdardır (1382-1410). Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır (*Divan-ı Ahmed b. Şeyh Üveys*, Süleymaniye, Lala İsmail, No. 423). *Mecmuatü'n-nezair*'de Sultan Ahmed'in de bir gazeli bulunmaktadır (M. Canpolat, *Mecmuatü'n-nezair*. 1982, 223). Usta bir şair olduğu belli olan Sultan Ahmed'in bu gazelinden Bağdad'da Celâyirli sara-yında Türkçenin edebî dil olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Orta Asya'da Sirderya boylarında yarı göçebe yarı yerleşik bir halde yaşayan Oğuz boyları Selçuklu devletinin kurulmasıyla güçlenmişler, kısa zamanda Maverâünnehir ve Horasan'ı ellerine geçirdikten sonra bütün İran'a hâkim olmuşlar ve 1071'de Malazgirt'te Bizans ordularını yenerek Anadolu'yu Müslüman bir Türk yurdu yapmışlardır. Azerbaycan'da, Irak'ta ve Anadolu'da yerleşen Oğuz ve Türkmen boylarının dilleri olan Oğuzca, tarihî, coğrafi ve sosyal sebeplerle XIV. yüzyıldan itibaren Azerî ve Anadolu Türkçesi olmak üzere iki ayrı edebî lehçe halinde gelişmiştir. Ancak XIV. yüzyılda bu iki edebî lehçe arasındaki fark henüz belirgin değildir.

XIV. yüzyılda Azerî sahasında yetişen en coşkulu ve lirik şair Nesimî'dir. Diyarbakır, Irak ve Tebriz taraflarında yaşadığı sanılan ve Ankara'ya kadar geldiği rivayet edilen Nesimî'nin hayatı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler çelişkilidir. Onun hakkında edinebildiğimiz gerçek bilgi İran'da Hurufilik mezhebinin kurucusu Fazlu'llah (ölm. 804/1401)'ın halifelerinden olduğu ve inancı yüzünden Haleb'de derisi yüzülerek öldürülmüş olduğudur (807/1404). Hayatı menkıbeleşmiş, özellikle Alevî şairler arasında Nesimî "Şah-ı Şehid" adıyla anılarak saygınlık kazanmıştır (bk. NESİMÎ, Seyyid).

Nesimî'nin Türkçe ve Farsça iki divanı vardır. Farsça şiirleri bazı yazmalarda Türkçe şiirlerinin arasına alınmıştır (ör. Topkapı Sarayı Ktp. 3977). Türkçe divanının yazma nüshalarının en eskisi 874/1469 tarihlidir (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. Raif Yelkenci No. 148'de kayıtlı olan bu yazma kaybolmuştur. Mikrofilmi Millî Ktp.'de A-920'dir). 941/1524 tarihli Kahire nüshasındaki bazı gazellerinde Hüseyinî mahlâsını kullandığı görülür. Nesimî divanının İstanbul baskıları eksik ve yanlıştır (bk. Hüseyin Ayan, *Nesimî divanı*, basılmamış doktora tezi).

Nesimî, mesnevîler, gazeller ve rubailerden başka "tuyuğ"lar da yazmıştır. Nesimî, ilâhî aşkın coşkunluğuyla Türkçeyi XIV. yüzyılda ahenkli bir şekilde kullanmış usta bir şairdir. Hurufî inancının izlerini taşıyan şairler üzerinde sürekli etki yapmış olan Nesimî'den Fuzulî de etkilenmiş, hatta Kanunî Sultan Süleyman onun meşhur gazeline bir nazire yazmıştır.

Kütüphanelerde Nesimî'ye ait olarak kaydedilmiş bulunan *Mukaddimet'ül-hakayık* adlı Hurufilikle ilgili eserin Nesimî'nin olduğu şüphelidir.

Anadolu Selçuklu devletinin XIII. yüzyılın sonlarına doğru yıkılması üzerine Anadolu'da XIV. yüzyılın başında kurulan beylikler döneminde Türkçe edebî dil olarak ön plana geçmiş, telif ve tercüme birçok eser yazılmıştır. Beyliklerin başında bulunan ve çoğu Arapça, Farsça bilmeyen beyler, şairleri ve yazarları Türkçe eserler vermeye ve çeviriler yapmaya teşvik etmişlerdir. Daha 676/1277'de Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya'yı zapt ettiği zaman Selçukluların Farsçaya karşı gösterdikleri meyil ve rağbeti

doğru bulmamış ve bundan böyle devlet dairesinde, sarayda, çarşı ve pazarda Türkçeden başka dil konuşulmaması için emir vermiştir. Beylikler döneminde, edebî eserlerde Farsçanın ve Arapçanın yerini Türkçe almış, telif ve tercüme pek çok eser yazılmıştır.

Beyliklerin başında bulunanlar, bir yandan çarşılar, medreseler, imaretler, misafirhaneler, kütüphaneler yaptırırken bir yandan da âlimleri ve sanatkarları çevrelerinde toplayıp koruyarak ve eser yazmaya özendirerek Türk millî kültür ve sanatının canlanıp gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Yazarlar, beylerin ve halkın dinî bilgilerini artırmak maksadıyla çok okunan *Kur'an* surelerinin açıklamalı çevirilerini yapmışlar, peygamber kıssaları, velilerin menkıbeleri, nasihatnameler v.b. konularda tanınmış Arapça, Farsça eserleri Türkçeye çevirmişler, pratik hayattaki ihtiyaçları karşılamak için de tıbbı, baytarlığa, avcılığa, kıymetli taşların özelliklerine, rüya tabirlerine v.b. ait çeviriler yapmışlar, telif eserler meydana getirmişlerdir. Bütün bu eserlerde yazarlar, beylerin de istekleri doğrultusunda sade bir dil kullanmışlardır. Bu eserlerde Arapça, Farsça kelime ve terkipler bulunmakla birlikte bunların Türkçeye göre oranı çok azdır.

Edebî alanda dinî, destanî manzum ve mensur eserler, Hz. Muhammed'in mucizelerini konu alan çoğu manzum hikâyeler, tasavvufî ve romantik mesnevîler, divanlar, *Kelile ve Dimne*, *Marzuban-nâme* gibi kıssadan hisse çıkartılan hayvan hikâyeleri, *Kabus-nâme* gibi nasihat kitapları ve daha çeşitli tür ve konularda yazılmış eserlerle Türkçe edebî dil olarak iyice işlenmiştir.

XIII. yüzyılda Anadolu'da yerleşmiş olan tasavvuf akımı XIV. yüzyılda Mevlevîlik, Ahîlik, Babailik, Hurufîlik v.b. inanç ve tarikatların taraftarları arasında etkisini kuvvetle sürdürmüştür. Mevlevîlik bu yüzyılda Anadolu'da süratle yayılmış, Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi (ölm. 1319) Anadolu'da seyahatler yaparak tekkeler açmış, beyliklerin başında bulunanların tarikata girmelerini sağlamak, onlarla akrabalık kurmak suretiyle Mevlevîliğin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Başka tarikata mensup olanların bile Mevlâna'ya saygı ve bağlılık göstermiş olmaları Mevlevîliğin bu yüzyılda gördüğü rağbetten ileri gelmiştir. Ahîliğin ve Fütüvvet teşkilâtının bu yüzyılda özellikle sosyal hayattaki düzenin sağlanmasında önemli rolü olmuştur.

Edebî alanda XIV. yüzyılda Türkçe olarak ilk defa tasavvufî konuda büyük mesnevîler yazılmıştır. Tasavvufu öğreten *Mantıku't-tayr* ile *Garib-nâme* hacminde büyük eserler daha sonraki yüzyıllarda yazılmayacaktır. Gerek vezin gerek muhteva yönünden *Mesnevî*'nin etkisi açıkça görülen bu iki eser Türk halkı için yazılmıştır. Âşık Paşa, Türkçeye önem verilmediğinden yakınmış; Gülşehrî, *Mantıku't-tayr* gibi bir eser ortaya koyduğu için övünmüştür.

XIV. yüzyılda Anadolu'da gelişen Türk edebiyatında mesnevîler önemli bir yer tutar. Bu yüzyılda yazılmış olan mesnevîler gerek sayı gerek konularının çeşitliliği bakımından bir önceki yüzyıla nazaran şaşılacak derecede artmıştır. *Mantıku't-tayr*, *Garib-nâme* gibi büyük tasavvufî eserler, Kaygusuz Abdal'ın *Gevher-nâme*, *Minber-nâme*, *Gülistan* gibi tasavvufî küçük mesnevîleri, *Keramet-i Ahi Evren*, *Menakıb-ı kudsiye*, *Menakıb-ı Aîşe*, *Hikâyet-i Halime*, *Vefat-ı Hatice*, *Vefat-ı Fatma*, *Makel-i Hüseyin*, *Menakıb-ı İbrahim Edhem*, *Mansur-nâme* gibi dinî, menkıbevi mesnevîler bu yüzyılda yazılmıştır. Hz. Muhammed'in mucizeleri (*Mu'cizat-ı Nebevî*), bu mucizelerle ilgili manzum

küçük hikâyeler de bu yüzyılda yazılmıştır. *Dastan-ı geyik*, *Dastan-ı ejderha*, *Dastan-ı hamame* (güvercin), *Dastan-ı kesikbaş*, *Dastan-ı cemal* (deve), *Dastan-ı dahdah* gibi Peygamber'in mucizeleriyle ilgili dinî hikâyeler halk tarafından çok okunmuştur. *Dastan-ı geyik* ve *Dastan-ı ejderha*'nın bazı yazmalarının sonunda Sadrüddin adı geçmektedir. Güvercin ile Kesikbaş hikâyesinin bazı yazmalarında Konyalı Kirdecî Ali'nin adı vardır. Bu hikâyelerin bazı yazmalarının sonunda Kırşehirli İsa, İbrahim, Meddah Yusuf adları da bulunmaktadır. Bu şahısların, adı geçen hikâyelerin yazarı mı, yoksa anlatanı mı olduğu belli değildir. Bu şahısları, hikâyelerin yazarı olarak gösterenler de olmuştur. Bu hikâyeler toplantılarda okunduğundan bu adların destanları anlatan kişiler olduğu inancındayız. Çünkü aynı hikâyenin değişik yazmalarında adların değiştiği, bir yazmanın sonunda ad bulunduğu halde aynı yazmanın başka bir nüshasında bulunmadığı görülmektedir. Bütün bu hikâyeler fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün vezni ile yazılmış olup XV. yüzyılda Süleyman Çelebi'nin şaheseri *Mevlid*'in yazılmasını hazırlamışlardır.

Yine bu yüzyılda yazılmış Hz. Muhammed ve Ali'nin savaşlarını ve kahramanlıklarını anlatan eserlerin sayısı da oldukça çoktur. Anadolu'nun XIII - XIV. yüzyıllardaki siyasi ve sosyal durumu bu çeşit eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Bu konuda en çok eser yazmış olan şair Tursun Fakih'tir. *Kıssa-ı Mukaffa* (Hz. Muhammed'in Mukaffa adlı putla savaşı), *Hz. Muhammed'in Ebuçehil ile güreş tuttuğu*, *Gazavat-ı emirü'l-mü'minin Ali*, *Muhammed Hanefi cengi* gibi dinî destanlar yazmıştır. Beypazarlı Maazoğlu Hasan'ın, Ali'nin *Feth-i kal'a-i Selasil'i* ile *Cenadil kal'ası cengi*, Nakiboğlu'nun *Dastan-ı Adn der hikâyet-i Hasan ve Hüseyin'i* bu tür mesnevîlerdendir. Şeyyad İsa'nın yazdığı *Ahval-ı kıyamet* ile elde bulunmayan *Salsal-nâme*'si de XIV. yüzyıl eserlerindendir. Fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün vezniyle 344 beyitli *Ahval-ı kıyamet*'in sonunda şairin Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin oğlu Abid Çelebi (ölm. 739/1338)'den bahsetmiş olması, Şeyyad İsa'nın yaşadığı yüzyılı kesinlikle belli etmektedir (bk. Türk Dil Kurumu Ktp. No. A/142)).

Meddah Şazi 763/1362'de yazdığı *Dastan-ı makel-i Hüseyin* mesnevîsini Candaroğlu Celâlüddin Şah Bayezid (Köktürüm Bayezid, ölm. 787/1385)'e sunmuştur. Fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün vezniyle yazılmış olan eserin 3 319 beyit olduğunu şairin kendisi söyler. Edebiyatımızda "Makel-i Hüseyin" konusunda yazılmış olan manzum eserlerin ilkidir (Yazmalarından bazıları: Türk Dil Kurumu Ktp. B/28; İstanbul Millet Ktp. 1313, 1314; British Museum Or. 8043).

Bütün bu dinî, destanî, menkıbevi eserlerin hepsi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır.

XIV. yüzyılda yazılmış olan tasavvufî eserlerden *Mantıku't-tayr* ile *Garib-nâme* başta gelir. Daha sonraki yüzyıllarda tasavvuf konusunda pek çok mesnevîler yazılmış olmakla birlikte bu hacimde tasavvufu anlatan başka eser yazılmamıştır.

Kırşehir'in Gülşehir kasabasında olan Gülşehir'in asıl adının Ahmed değil, Süleyman olduğu *Mantıku't-tayr*'daki beyitlerden anlaşılmaktadır. Geniş bir tasavvuf kültürüne sahip olan Gülşehirî, Ahi Evren'in dervişidir. Kendisinin de şeyh olduğunu ve pek çok müridinin bulunduğunu söyler. 717/1307'de tamamladığı *Mantıku't-tayr*'ı İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a sunmuştur. Farsça *Felek-nâme* mes-

nevîsi (yazılışı 701/1301) ile manzum Kudurî çevirisini *Man-tiku't-tayr*'dan önce yazmıştır. Tek yazma nüshası Ankara Eski Eserler Kütüphanesinde bulunan *Felek-nâme* de onun tasavvuftaki bilgisinin derinliğini gösterir (S. Kocatürk, *Gülşehrî ve Felek-nâme*. Ankara 1982). *Mantiku't-tayr* Feridüddin Attar (1193 - 1235)'ın aynı adlı mesnevisinin çevirisidir. Eserin bir adı da *Gülşen-nâme*'dir. Gülşehrî, çevirisine Attar'ın *Esrar-nâme*'sinden, Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinden, *Kelile ve Dimne*'den hikâyeler katarak *Mantiku't-tayr*'ı genişletmiştir. Müjgân Cunbur'un beş yazma karşılaştırarak hazırladığı doktora tezi 4408 beyittir (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. No. 119). *Mantiku't-tayr* tasavvuf konusunda yazılmış bir eser olup edebî yönünden de sanat değeri taşıyan bir mesnevidir. Gülşehrî akıcı ve ahenkli bir Türkçe ile aruzu rahatça kullanmıştır. Şimdiye kadar böyle bir eser yazılmamış olduğunu söyleyerek övünmekte haklıdır. Çağdaşı Ahmedî, onun sık sık kendisini övmesini hoş görmemekle birlikte Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakayık*'ta (yazılışı 817/1414), Pir Mehmed bin Yusuf Ankaravî (ölm. 866/1461) *Tarikat-nâmesi*'nde (Attar'ın *Musibet-nâme* çevirisi), Kemal Ümmî (ölm. 880/1475) bir gazelinde Gülşehrî'den saygıyla bahsetmişlerdir. *Mantiku't-tayr*'ın tıpkıbasımı, A. S. Levend'in Önsöz'ü ile birlikte yayınlanmıştır (Ankara 1957).

Gülşehrî'nin 7 gazeli elimizdedir. Bunlardan biri *Mecmuatü'n-nezâir*'de, üçü *Camîü'n-nezâir*'dedir (Diğerleri için bk. *Mantiku't-tayr*, 31; Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 479). 167 beyitli *Keramat-ı Ahî Evren* mesnevisini Taeschner yayınlamıştır (Wiesbaden 1955). Farsça aruz risalesi (Millet Ktp. No. 517) de yazmış olan Gülşehrî'nin daha başka eserler de yazmış olması muhtemeldir.

Âşık Paşa (1272 - 1333) da Gülşehrî gibi XIV. yüzyılın önemli kültür merkezi olan Kırşehir'dendir. Aslen Horasanlı ve soylu bir aileden gelen Âşık Paşa'nın iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Âşık Paşa, on bin beyitten fazla olan *Garib-nâme*'sini Türk halkına tasavvufu öğretmek maksadıyla yazmıştır. *Garib-nâme* (yazılışı 730/1330) aynı zamanda ilk büyük telif mesnevidir. *Garib-nâme*'de Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinin şekil ve muhteva yönünden etkisi olmuştur. *Garib-nâme* de *Mantiku't-tayr* gibi fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Mesnevi arasında yer yer terci-i bend biçimine benzer parçalar vardır. On "bab"a ayrılmış olan eserin her babında o babın sayısına uygun konular anlatılmıştır. Bu bakımdan eserde geometrik bir düzen vardır. Âşık Paşa, tasavvufu "ehl-i sünnet" inanışına uygun olarak anlatır ve Tanrı'ya, Peygamber'e karşı büyük bir saygı ve bağlılık gösterir. *Garib-nâme*'de kâmil insan olmayı öğütleyen ahlâkî bir yön de bulunmaktadır. Âşık Paşa, *Garib-nâme*'de Türkçeye önem verdiğini belirterek Türkçe yazmayı şuurla istemiştir. Bu bakımdan Âşık Paşa'nın ve eserinin ayrı bir değeri vardır. Bu önemli eser bugüne kadar yazma halinde kalmıştır.

Âşık Paşa'nın 67 parça manzumesi elde bulunmaktadır (bk. A. Gölpınarlı, *Âşık Paşa'nın şiirleri*, "Türkiyat Mecmuası" V, 1935, 7 - 101; *Yunus Emre ve tasavvuf*, İstanbul 1961).

Âşık Paşa şiirlerinde Âşık, Âşık Paşa, Muhlisoglu Âşık mahlâslarını kullanmıştır. Bazı manzumelerinde mahlâs yoktur. Çoğu aruz vezniyle yazılmış olup aruzla ve hece ile olanların hepsi Yunus Emre'nin şiirlerine çok benzer. Ne var ki Yunus Emre'nin şiirlerindeki lirizm Âşık Paşa'nın

şiirlerinde yoktur. Âşık Paşa'ya ait *Vasf-ı hal-i herkeşi* (39 beyit), *Fakr-nâme* (160 beyit), *Hikâye* (59 beyit), *Kimya risâlesi* (manzum - mensur) adlı küçük mesnevîleri yayınlanmıştır (bk. A. S. Levend, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1953, 205 - 255; 1954, 265 - 276). Kütüphanelerde Âşık Paşa adına kayıtlı bazı kitap ve risaleler varsa da bunların Âşık Paşa'ya ait oldukları şüphelidir (bk. A. S. Levend, *Âşık Paşa'ya atfedilen iki risale*, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1955, 103 - 107).

Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi *Menakıbu'l-kudsiyye fi Menasibi'l-ünsiyye* adlı eserini 760/1359'da yazmıştır. *Garib-nâme* gibi bu da telif bir eserdir. 2083 beyit olan *Menakıbu'l-kudsiyye*, fe'ilâtün mef'âlülün fe'ilün vezni ile yazılmıştır. Eserin içerisinde gazel ve terci-i bend şeklinde yazılmış parçalar da vardır. Tek yazma nüshası Konya Mevlâna Müzesi kütüphanesinde olan eserin bazı yapıtları kopmuştur. Metinde vezin bakımından bozuk yerler vardır. Dede Garkın ve müritleri ile ilgili manzum bir "menakıp-nâme"dir.

Dini mesnevîlerden Lâdikli Mehmed b. Âşık Süleyman'ın *Keşfü'l-meanî* (800/1398) adlı manzum Şatibî tercümesi ile aynı yazarın *Kur'an* hakkındaki manzum bir eserinin de Fuad Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunduğunu öğreniyoruz (bk. *Türk edebiyatı tarihi*, 1980, 2. bas. 342).

Said Emre ile Kaygusuz Abdal da bu yüzyılda yetişmiş mutasavvıf şairlerdendir. Bu iki şair üzerinde Yunus Emre'nin büyük etkisi olmuştur. Said Emre ile Kaygusuz XIV. yüzyıldan itibaren halk edebiyatı veya tekke edebiyatı adıyla gelişen kolun bu yüzyılda başlıca temsilcisidirler.

Said Emre, şiirlerini hece vezniyle ve tamamıyla Yunus'un etkisinde yazmıştır. 19 kadar manzumesi toplanarak yayınlanmıştır (bk. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve eserleri*, 1938, 233 - 247). Said Emre, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Arapça *Makalât*'ını Türkçe düzyazıya çevirmiştir (Esat Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî, Makalât*, basılmamış doçentlik tezi; ayrıca bk. F. Köprülü, *Said Emre*, "Hayat" II, 42).

XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Kaygusuz Abdal (ölm. 1444) tasavvufî halk edebiyatının en güçlü ve orijinal şairidir. Asıl adı Alâeddin Gaybî olup Alâiye beyinin oğludur. Devrinin bütün ilimlerini öğrendikten sonra tasavvuf yolunu seçmiş ve Elmalî'da Abdal Musa'ya mürit olmuştur. Anadolu'da dolaşmış, Mısır'a ve Rumeli'ye kadar giderek oralarda tarikatını yaymış olan Kaygusuz, muhtemelen Mısır'da ölmüştür.

Manzum ve mensur pek çok eseri bulunan Kaygusuz'un *Divan*'ı, *Gülistan*, *Gevher-nâme*, *Minber-nâme* gibi küçük mesnevîleri ile *Budala-nâme*, *Vücud-nâme*, *Kitâb-ı mîglâte* adlı mensur risalesi vardır. *Dil-guşâ* ile *Saray-nâme*'si mensur-manzum karışıktır. *Dolab-nâme* adıyla tanınan eseri, kaside biçiminde yazılmış bir manzumesidir.

Kaygusuz Abdal'ın divanında iki yüze yakın şiiri vardır. Bunların çoğu aruzla yazılmış kaside, gazel, müstezad, terkib-i bend, terci-i bend biçiminde şiirlerdir. Hece ile yazdığı şiirlerinde ve ilâhilerinde çoğunlukla hecenin 4+4 ve 4+3 duraklı vezinlerini kullanmıştır. Hece ile yazdığı şiirleri, ilâhileri ve şathiyyelerinde Tanrı ile samimî konuşma, dünya nimetlerine tapan kişileri alaya alma ve yerme konularında yazdığı şiirlerinde çok orijinal bir kişilik göstermiştir. Şiirleri bugüne kadar sevilerek okunmuş olan Kaygusuz Abdal, tasavvufî halk edebiyatımızın ilgi çekici ve renkli şairidir (bk. A. Gölpınarlı, *Kaygusuz*

Abdal, Hataî ve Kul Himmet, İstanbul 1962; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Ankara 1981).

XIV. yüzyıldan itibaren romantik aşk mesnevîleri de yazılmaya başlanmıştır. Sulu Fakih (Süli veya Savla okuyanlar da vardır)'in 700/1298'de yazdığı 3 302 beyitli *Yusuf u Züleyha* mesnevîsi (Türk Dil Kurumu Ktp. No. 301), Kadı Darir'in 768/1366'da yazdığı 2 124 beyitli *Kıssa-i Yusuf'u* (İstanbul Üniversitesi Ktp. T. Y. No. 311) bu yüzyılda yazılmış dinî, romantik aşk mesnevîleridir. Bu iki şair de vezinde Şeyyad Hamza'yı takip ederek fâ'ilâtün fâ'ilün veznini kullanmışlardır. Hoca Mes'ud b. Ahmed'in 751/1350'de Farsçadan çevirdiği *Süheyl ü Nevbahar* 5 568 beyit olup *Şeh-nâme* vezniyle yazılmıştır. Berlin Devlet Kütüphanesinde bulunan en eski, tam ve hareketli yazması J. H. Mordtmann tarafından yayınlanmıştır (Hanover 1925). *Süheyl ü Nevbahar*'ın ilk bin beyti şairin yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından çevrilmiş, geri kalan 4 568 beytini Hoca Mes'ud yazmıştır. Hoca Mes'ud'un mesnevî aralarına yerleştirdiği gazeller kendisine ait olmakla birlikte *Süheyl ü Nevbahar*'ın çevrildiği Farsça aslı bilinmediğinden şairin Farsça aslına ne ölçüde bağlı kaldığı tespit edilememektedir. Hoca Mes'ud'un, Sa'dî'nin *Bostan*'ından seçerek Türkçeye çevirdiği 1 703 beyitli *Ferheng-nâme-i Sa'dî* (yayınlayanlar: Veled Çelebi, Kilisli Muallim Rifat, İstanbul 1922-1924) edebî yönden *Süheyl ü Nevbahar* kadar önemli olmasa bile İran edebiyatının tanınmış bu didaktik eserinin Türkçe ilk manzum çevirisi olması bakımından önemlidir. Hoca Mes'ud'un bu iki eseri, onun İran edebiyatını yakından tanıyan usta bir şair olduğunu göstermektedir.

Fahrî'nin Aydınoğlu İsa Bey adına 766/1367'de Nizami'den çevirdiği *Hüsrev ü Şirin* mesnevîsi, Anadolu sahasında bu konuda yazılmış mesnevîlerin ilkidir. Şair çevirisine bazı ilâveler ve değişiklikler yapmış, Behram-ı Çubîn'le ilgili kısmı *Şeh-nâme*'den alarak genişletmiştir. Nizami'nin eserinde bulunmayan veya çok az yer verilen tarihî olayları anlatarak Nizami'nin eserinde yalnızca aşka yer vermiş olmasını tenkit etmiştir. Fahrî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i 4 683 beyit olup hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün vezniyle yazılmıştır. Kendisinin Anadolu toprağından yetiştiğini, Mısır'dan veya Haleb'den gelmediğini söyleyerek eserinin yerli malı olduğunu ve Türk diliyle şeker gibi tatlı bir eser düzdüğünü övünerek söyler. Fahrî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inin tek yazma nüshası B. Flemming tarafından yayınlanmıştır (Wiesbaden 1974).

Germiyan sahasında yetişmiş olan Şeyhoğlu Mustafa (1340 - 1410), Germiyan sarayında Süleyman Şah'ın nişancılığını ve defterdarlığını yapmış nüfuzlu bir kişidir. Hoca Mes'ud'un şagirdlerinden olan Şeyhoğlu, Süleyman Şah adına yazmaya başladığı *Hürşid-nâme* mesnevîsini 789/1387 yılı rebîülevvelinin sonunda tamamlayarak Yıldırım Bayezid'e sunmuştur. Şeyhoğlu eserine *Şebistan-ı uşşak* adını koymuş, fakat bunu külfetli bulanlar "*Hürşid-nâme*" diyeler sözüyle esere tanınmış olan adı vermiştir. Eser, 7 640 beyit olup hezec bahrinin mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün vezniyle yazılmıştır. Mesnevî aralarına kahramanların ağzından söylediği 19 gazel ile bir terci-i bend yerleştirmiştir. Bu gazellerde 9 ayrı vezin kullanmış olması onun sanat zevkine sahip usta bir şair olduğunu gösterir. Şeyhoğlu'nun, Türkçenin sert, kaba ve tatsız bir dil olduğunu ve tanınmamış bulunduğunu söylemesi, eserini meydana getirirken harcadığı

çabayı anlatmak içindir. Anadolu halkının baştan başa Türkçe konuştuğu için Türkçe yazdığını söyleyen Şeyhoğlu, kursesiz büyük bir eser meydana getirmiştir. İfadesinin sadeliği, hikâyenin anlatımındaki hareketlilik ve canlılık, ata sözleri ve deyimlerle anlatımı güçlendirmesi, yer yer şiir yüklü beyitlerle *Hürşid-nâme* güzel bir mesnevîdir. Şeyhoğlu, Türkçeyi iyi kullanan, nazım tekniğini çok iyi bilen usta bir şair olarak görünür (bk. Hüseyin Ayan, *Hürşid-nâme (Hürşid ü Ferahşad)*, Erzurum 1979). Şeyhoğlu Mustafa *Kenzü'l-kübera ve mihakku'l-ulema* adlı mensur eserini 23 recep 803/9 mart 1401'de tamamlayarak Yıldırım Bayezid'in ricalinden Paşa Ağa bin Hoca Paşacık adında birine sunmuştur. Eser Necmeddin-i Râzî'nin Selçuklu sultanı I. Alâeddin'e sunduğu *Mirsadü'l-ibad* adlı tanınmış Farsça mensur eserin 5 babının tercümesidir. Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-kübera*'ya Dehhanî'den, Hoca Mes'ud'dan, Yusuf Meddah'tan, Elvân Çelebi'den ve Has (?)'dan şiirler de koymuş olması, *Kenzü'l-kübera*'nın edebiyat tarihi yönünden değerini artırmıştır. Tek yazma nüshası Fuad Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunan *Kenzü'l-kübera*'yı Mustafa Çetin Varlık baskıya hazırlamaktadır (bk. 15 - 20/X/1973 Türkoloji Kongresi, Tebliğler, 1979, 544 - 552). *Hürşid-nâme* ile *Kenzü'l-kübera*'da ve *Mecmuatü'n-nezair*'deki 5 gazelinde şair, adını Şeyhoğlu (bir gazelinde İbn-i Seyh) olarak vermiştir. *Hürşid-nâme*'de yalnız bir yerde adının Mustafa olduğunu söyler (268. beyit). Ayrıca, Ahmedî'nin şiirlerinden ve Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inden adının Mustafa olduğu anlaşılmaktadır.

Germiyan beyi Süleyman Şah adına *Kabus-nâme* ile *Merzuban-nâme*'yi çeviren Şeyhoğlu Sadrüddin ile Şeyhoğlu Mustafa'nın aynı şahıs olduğu ileri sürülmüş (Z. Korkmaz, *Kabus-nâme ve Marzuban-nâme çevirileri kimindir*, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1966, 267 - 278) ise de, bu iki şahsın aynı kişi olduğunu kesinlikle söyleyecek belge elde bulunmamaktadır.

Tutmacı *Gül ü Hüsrev* mesnevîsinde Şeyhoğlu Mustafa'nın *Kıssa-i Yusuf* yazdığını bildirirse de, bugüne kadar ele geçmemiştir (bk. A. S. Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevîsi*, VIII. Türk Dili Kurultayında okunan Bilimsel Bildiriler. 1957, 171).

Ahmedî (ölm. 815/1413) bu yüzyılın en çok eser yazmış olan âlim şairlerindendir. Divanından başka mesnevî alanında üç büyük eser meydana getirmiştir. Bu üç mesnevîsinden en ünlüsü *İskender-nâme*'sidir. Ahmedî *İskender-nâme*'yi Germiyan beyi Süleyman Şah adına yazmaya başlamış, fakat onun ölümünden sonra (1387) bitirmiştir (892/1390). Ahmedî eserine sonradan bazı eklemeler yapmış, 810/1407'de Bursa'da yazdığı *Mevlid* bölümünü ve *Tevarih-i mülûk-ı âl-i Osman* kısımlarını da koymuştur (bk. N. S. Banarlı, *Ahmedî ve Dastan-ı tevarih-i mülûk-ı âl-i Osman ve Cemşid ü Hürşid*, "Türkiyat Mecmuası" VI, 1937, s. 177 - 285; ayrıca bk. İsmail Ünver, *Türk edebiyatında İskender-nâmeler*. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi kütüphanesi, basılmamış doktora tezi, No. 205).

Ahmedî *Divan*'ı, kasideler, gazeller, terki-i bend ve terci-i bendlerden oluşan hacimli bir divandır. Elde bulu-

nan 4 yazmasının en eskisi (840/1437) II. Murad adına yazılmıştır (Süleymaniye Murad Molla Ktp. Hamidiye No. 1082; Londra British Museum yazması 843/1440 Or. 4127; İstanbul İslâmî Eserler Müzesi 851 No. 2). Murad Molla Dügümlü Baba nüshasında No. 401) 63 kaside, 724 gazel, 5 terkib-i bend, 2 tercî-i bend vardır. Divandaki şiirler türlere göre düzenlenmemiştir. *Mecmuatü'n-nezair*, *Camiü'n-nezair*, *Pervane Beg* gibi şiir mecmualarında bulunan gazellerinin çoğu divan nüshalarında yoktur. Kasidelerinde en çok Emir Süleyman'ı övmüştür. İran şiirinin bütün mazmunlarını ve sanatlarını divan şiirine aktarmış olan Ahmedî, Hoca Dehhanî'den sonra Kadı Burhaneddin ile birlikte Türk divan şiirinin kurucularındandır. Şiirleri duygu yönünden derin olmamakla birlikte teknik bakımdan mükemmel ve kusursuzdur. Şiirlerinde aşk, şarap, bahar konularını işlemiştir. Tasavvufun da etkisi altında kalmış, Yunus Emre'ye, Âşık Paşa'ya, Nesimî'ye nazireler yazmıştır. Gülşehrî'nin *Mantukü't-tayr*'daki övünmelerini hoş görmeyen Ahmedî, kendisini Gülşehrî'den ve Şeyhoğlu'dan üstün görür. XV. yüzyılın Şeyhî ve Ahmed Paşa gibi büyük şairlerini etkileyen Ahmedî'nin şöhreti Bağdad'a kadar uzanmış, Fuzulî *Leylâ vü Mecnun*'unda Anadolu şairleri olarak Ahmedî, Şeyhî ve Halilî'nin adlarını saymıştır.

8 000 beyti aşan ve fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *İskender-nâme*, Nizami'nin aynı addaki eserinin çevirisidir. Ne var ki Ahmedî, Nizami'nin eserine yeni motifler eklemiş, bazı olayları çıkarmış veya yeni olaylar katmış, böylece eseri telif durumuna sokmuştur. Eserde Makedonyalı İskender'in doğu ülkelerini fethi menkıbeleştirilerek anlatılmış, ayrıca İskender'in gönül maceralarına da yer verilmiş, kişiliği *Kur'an*'daki İskender-i Zülkarneyn'le birleştirilmiştir. *İskender-nâme*'de Ahmedî geniş İslâm kültürünü sergilemiş, her olayın sonuna koyduğu kıssadan hisse mahiyetindeki temsillerle nasihat verme amacını gütmüştür. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si bu yüzyılda yazılan mesnevîlerin en önemlilerinden olup edebiyatımızda bu konudaki mesnevîlerin ilki ve en mükemmelidir.

Ahmedî *Cemşid ü Hurşid* adlı mesnevîsini 806/1403'te tamamlamış ve Emir Süleyman'a sunmuştur. Ahmedî *Cemşid ü Hurşid*'i Çelebi Süleyman'ın kendisinden değişik bir eser yazmasını istemesi üzerine Selman-ı Saveci'nin Farsça eserini genişleterek Türkçeye çevirmiştir. Eserin aslı 2 700 beyit olduğu halde hikâyeyi 5 000 beyte çıkarmıştır. Mehmet Akalın, *Cemşid ü Hurşid*'i bastırmıştır (Atatürk Üniversitesi yay. Ankara 1975).

Ahmedî'nin *Tervihü'l-ervah* adlı mesnevîsi 10 000 beyti aşan büyük bir eserdir. Ahmedî bu eserinde tıp alanındaki geniş bilgisini göstermiş, ayrıca diğer ilimlerdeki bilgisini de sergilemiştir. Çelebi Süleyman adma yazılmış olan *Tervihü'l-ervah*, dil ve tıp tarihi bakımından önemli bir eserdir.

Ahmedî, Attar'ın *Esrar-nâme*'sini de Türkçeye çevirmiştir. 1752 beyit olan *Esrar-nâme* çevirisi fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyledir. Fuad Köprülü, *Esrar-nâme*'nin Ahmedî'nin olmadığı, kendi kütüphanesindeki bir yazmanın sonunda eserin 800'de Tebriz'de Ahmed adlı başka bir şair tarafından yazılmış olduğu inancındadır (bk. İslâm Ansiklopedisi: Ahmedî). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib B1. No. 1628/1 ile Ayasofya 3452 *Esrar-nâme* nüshalarında da 800'de Tebriz'de yazılmış olduğu yazılıdır. Ancak eserin sonuna dikkat edilince çeviri-

nin bittiğini belli eden beyitten sonra gelen ve 800 tarihinde Tebriz'de yazılmış olduğunu bildiren beyitlerin eseri kopye eden tarafından yapılmış olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Nitekim Bursa İl Halk Kütüphanesinde (Genel 4777) H. 961 tarihli bir *Esrar-nâme* ile İstanbul Üniversitesi Ktp. No. 481'deki yazmada eserin bittiği belli olan beyitten sonra 800'de Tebriz'de yazıldığını gösteren beyitler yoktur. Ayrıca *Esrar-nâme*'nin dili de tamamıyla Anadolu Türkçesi olup Ahmedî'nin diğer eserlerinin dilinden farksızdır.

Ahmedî'nin *Vis ü Ramin*'i çevirmeye başladığı, fakat bitiremeden öldüğü XV. yüzyıl şairlerinden Abdülvasi Çelebi'nin *Halil-nâme* adlı mesnevîsinde haber verilmektedir (bk. Günay Alpay, *Abdülvasi Çelebi, eseri ve nüshaları*. "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1969, 202).

Ahmedî'nin Farsça-Arapça manzum *Mirkatü'l-edeb*, (Ali Alparslan, *Ahmedî'nin yeni bulunan bir eseri, Mirkatü'l-edeb*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" 1960, X, 35-41, başka bir nüshası Türk Dil Kurumu Ktp. No. 163), *Bedayîü's-sihr fi sanayiü's-şir*, *Mîyarü'l-edeb* (sarftan), *Mizanü'l-edeb* (nahivden) adlı manzumeleri vardır (bk. Nihat Çetin, *Ahmedî'nin bilinmeyen eserleri*, "İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi", 1950-1951, II, 3-4: 103-108). Kaynaklarda Ahmedî'nin birkaç eserinin daha adı verilmişse de elde yoktur.

Mehmed adlı bir şairin XIV. yüzyıl sonunda yazdığı *İşk-nâme* (*Tuhfe-nâme*) Ferruh ile Hümâ arasında geçen beşerî bir aşk hikâyesidir. Eserin aslı Farsçadır. Mehmed, Mısır'da ele geçirdiği Doğu Türkçesiyle yazılmış eserin mensur çevirisini nazma çekmiştir. Mısır'da yazmaya başladığı eserini 10 rebiulahir 800/1398'de bitirerek I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a Mısır hediyesi diyerek sunmuştur. 8 702 beyit olan *İşk-nâme* mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün vezniyle yazılmış olup mesnevî aralarında gazeller de bulunmaktadır. Hemen bütün mesnevîlerde bulunan nasihat verme, İslâmî ahlâkı telkin etme kaygısı *İşk-nâme*'de de vardır. Motiflerin zenginliği, vezin ve edebî sanatların kullanılması bakımından başarılı bir mesnevîdir. Paris Millî Kütüphanesinde tek yazma nüshası bulunan *İşk-nâme*'yi Sedîd Yüksel yayınlamıştır (Ankara 1965).

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* mesnevîsi Attar'ın *Gül ü Hüsrev* veya *Hüsrev-nâme* adlı eserinin çevirisidir. Yazarı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Eserin tek yazması 'A. S. Levend'in kütüphanesindedir. 7 708 beyit olan Attar'ın eserini (H. 1295 Hindistan baskısı) kısaltarak çevirmiştir. 5 370 beyit olan *Gül ü Hüsrev* mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ülün vezniyledir. Eserde Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si ile Şeyhoğlu'nun *Hurşid-nâme*'sinden söz ettiğine göre bu eser XIV. yüzyılın sonlarında yazılmıştır. *Gül ü Hüsrev*'de Çağatay ve Azerî dîl özellikleri de görülür (bk. A. S. Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevîsi*, Bilimsel Bildiriler, 1957, 169-174).

Mevlevî Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* mesnevîsinin 770/1368 Sivas'ta yazılmış olduğunu İ. H. Uzunçarşılı haber vermektedir (*Anadolu beylikleri* 1937, 82). *Varka ve Gülşah* bir aşk ve macera hikâyesidir. Eserin yazarı olduğu kabul edilen Yusuf-ı Meddah, *Varka ve Gülşah*'ın hikâyesini meclislerde parça parça okuduğu için 6 meclise ayrılmıştır. İ. H. Ertaylan'ın yayınladığı metin 559 beyit olup fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Mesnevî aralarında kahramanların ağzından söylenmiş gazeller de vardır (bk. İ. H. Ertaylan, *Varka ve Gülşah, tet-*

kik ve metin, 1945; "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" 1946, V, 33 - 50). Yusuf-ı Meddah'ın olduğu belirtilen *Hamûş-nâme*, *Dastan-ı İblis*, *Maktel-i Hüseyin* mesnevîlerinin yazarı olarak Yusuf-ı Meddah belirtiliyorsa da, onun yazar mı, yoksa anlatan mı olduğu bilinmiyor. Nitekim *Kız mevlid* adıyla pek çok yazmaları bulunan *Hikâyet-i kız ve cahud* ve *Kadı ile uğru destanı* yazmasının sonunda da Yusuf-ı Meddah'ın adı bulunduğu gibi (Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud No. 1930/5, la - 55b), toplantılarda anlatılan türden başka hikâyelerde de Yusuf-ı Meddah adına rastlanmaktadır (Bursa İl Halk Ktp. Genel 987 Mevlid v. 42 a).

Kemaloğlu İsmail'in 789/1387'de Trablusşam'da yazdığı *Ferah-nâme* (Afyon İl Halk Ktp. Gedik Ahmed Paşa Bl. No. 18349/2, v. 101 a - 200 b), 3 030 beyitli mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmış, içinde masal unsurları da bulunan bir macera hikâyesidir. Trablusşam'da hâkimiyet sürdüren Mir Gazi'ye sunulmuştur. Kemaloğlu'nun eserini Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplardan yararlanarak meydana getirdiğini söylemesinden eserinin telif olduğu anlaşılmaktadır. Başka şairlerin mesnevîlerinde de görülen nasihat verme kaygısı *Ferah-nâme*'de daha belirgindir. Bu yüzden Kemaloğlu eserinin bir "İbret-nâme" olduğunu belirtmiştir. (bk. F. Köprülü, *Hatiboğlu ve Ferah-nâme'si*, *Türkiyat Mecmuası*, II).

Pir Mahmud adlı bir şairin *Bahtiyar-nâme* mesnevîsi (Afyon İl Halk Ktp. *Ferah-nâme* ile aynı yazmada), içerisinde didaktik unsurların da bulunduğu bir macera hikâyesi olup bu yüzyılda yazılan eserlerdendir.

İbrahim b. Balı'nın Mısır hükümdarı Kayıtbay'a sunduğu 13 000 beyit civarındaki ansiklopedik eseri *Hikmet-nâme* (İstanbul Millet Ktp. No. 3290) bu yüzyıl mesnevîlerindendir.

XIV. yüzyılda manzum sözlüklerin de yazılmaya başlandığı görülür. Ahmedî'nin Farsça - Arapça manzum sözlüğü *Mirkatü'l-edeb* ile Ahmed-i Dai'nin *Ukudü'l-cevahir* adlı Arapça - Farsça lûgati, Tireli Abdüllâtif Feriştahoğlu (İbn Melek, ölm. 797/1394)'nın 795/1392'de torunu Abdurrahman için yazdığı Arapça - Türkçe manzum sözlüğü vardır (Kütüphanelerde yazma nüshaları çoktur. İstanbul Üniversitesi Ktp. TY. 3290).

XIV. yüzyıl mesnevîlerinde en çok fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'ül veznini kullanmıştır. *Menakıbu'l-kudsiyye*, fâ'ilâtün kender-nâme, dinî, destanî bütün gazavat-nâme'ler, Hz. Muhammed'in mucizelerini anlatan bütün hikâyeler, Fakih ile Darir'in *Yusuf u Züleyha*'ları, *Varka ve Gülşah*, *Mansur-nâme*, *Maktel-i Hüseyin*, *Mahşer-nâme*, *Ahval-i kıyamet* gibi eserler bu vezinle yazılmıştır.

Bu yüzyıl mesnevîlerinde ikinci sırayı alan vezin, mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün'dür. Fahrî'nin *Hüsrev ü Şirin*'i, Ahmedî'nin *Cemid ü Hurşid*'i ile *Tervihü'l-ervah*'ı *İşk-nâme*, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'i bu veznin kullanıldığı örnekler arasında sayılabilir.

Hoca Mes'ud, *Süheyl ü Nevbahar* ile *Ferheng-nâme-i Sa'dî* adlı eserlerinin her ikisinde de fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül veznini kullanmıştır. *Menakıbu'l-kudsiyye*, fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün vezniyle yazılmıştır.

Bu yüzyılda tertip edilmiş divanlar, Nesimî, Kadı Burhaneddin, Ahmedî ve Kaygusuz Abdal'ın divanlarıdır. Ahmedî ile Şeyhî'nin çağdaşı olduğu bildirilen Safî'nin divanı

British Museum'dadır (Or. 7579). Yalnızca mesnevîleri elimizde bulunan şairlerle şura tezkirelerinde, *Mecmuatü'n-nezair* ve *Camii'n-nezair*'de adları ve şiirleri bulunan pek çok şairin divan tertip edip etmemiş olduklarını bilmiyoruz. Tezkirelerde divanı olduğu yazıldığı halde günümüze kadar eseri gelmemiş olanlar vardır. Yıldırım Bayezid devri şairlerinden olup Ahmed Paşa'nın şiirlerine nazireler yazmış olduğu Niyazî-i Kadim'in divanının Timur vakasında kaybolduğunu Sehî, Lâtifi ve Ali haber veriyorlar. Niyazî'nin bir de *Mansur-nâme* adlı mesnevîsi vardır. Sehî tezkiresinde (İstanbul 1325, 70) "su'arâ-yı mütekaddiminden" olduğunu bildirdiği Ali'nin divan sahibi olduğu kaydedilirse de, eseri elimizde yoktur. Yine Sehî'de (s. 35) Kasımî mahlasıyla şiirler yazmış olan İsfendiyar Beg oğlu Kasım Beg'in divan sahibi bir şair olduğu yazılı ise de, divanı elde değildir.

Kadı Burhaneddin (1344 - 1398) XIV. yüzyılın 2. yarısında Anadolu'da yaşamış, kadılık, vezirlik, naiplik ve hükümdarlık yapmış âlim ve şair bir devlet adamıdır. Oğuzların Salur boyundan olan ailesi Harezm'den gelerek Anadolu'ya yerleşmiştir. Babası Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'den daha beş yaşında iken ders almaya başlamış, sonra Mısır'a, Şam'a ve Haleb'e giderek tahsilini ilerletmiş, genellikle fıkıh ve usul-i fıkıhta geniş bilgi sahibi olmuştur. Babasının ölümü üzerine 21 yaşında iken Eretna beyi Gıyaseddin Muhammed tarafından Kayseri kadılığına getirilmiş, daha sonra Eretna devletinde vezirlik ve naiplik görevleri verilmiştir.

Eretna devletinin yıkılıp parçalanması üzerine 1381'de Sivas'ta hükümdarlığını ilân eden Kadı Burhaneddin'in bundan sonraki hayatı mücadelelerle geçmiştir. Eretna emirliğinin topraklarını elde edebilmek için Osmanoğulları, Karamanoğulları, Memlükler ve Akkoyunlularla devamlı savaşmış, sonunda Akkoyunlu Karayülük Osman'la yaptığı bir savaşta yenilerek esir düşmüş ve öldürülmüştür (bk. BURHANEDDİN, Ahmed, Kadı).

Kadı Burhaneddin, mücadelelerle geçen hayatında ilimle ve şiirle uğraşmaya da vakit ayırmıştır. Arapça telif eserler, büyük bir divan teşkil edecek kadar şiirler yazmıştır. Onun zeki, sert ve mücadeleci karakteri bazı şiirlerine yansımıştır. Gazeller, rubailer ve tuyuğlardan oluşan divanının British Museum'da bulunan tek yazma nüshasının (796/1393) tıpkıbasımı yayınlanmıştır (Ankara 1944). Muharrem Ergin, transkripsiyonlu olarak yeni yazıya çevirisini yapmıştır (İstanbul 1980). Ayrıca Ali Alparslan divandan seçmeler yaparak şiirleri açıklamalarla düz yazıya çevirmiştir (Ankara 1977).

F. Köprülü, Kadı Burhaneddin'in dilinin Azerî lehçesi özellikleri göstermekle birlikte Anadolu edebiyatı kadrosu içerisinde zikredilmesi icap ettiğini söyler (*Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış, Türk edebiyatı tarihi*, 1980, 2. bas., 351). Daha sonraki yazarlar, Köprülü'nün bu ifadesini daha da abartarak Kadı Burhaneddin'i Azerî lehçesiyle yazanlar kadrosunda göstermişlerdir (bk. N. S. Banarlı, *Resimli Türk edebiyatı tarihi*, 366). Kadı Burhaneddin Orta Anadolu olup Sivas'ta hükümdarlık yapmış bir Anadolu şairidir. XVI. yüzyıldan önce bütün Türk ülkeleri arasında sıkı bir kültür alışverişi görülür. Şairler hangi sahada yetişirse yetişsin eserleri bütün Türk ülkelerine yayılmaktaydı. Ay-

dınlar, diğer Türk sahalarının kültür ve edebiyatlarıyla yakından ilgileniyorlardı. Kadı Burhaneddin, Orta Anadolu ağızıyla birlikte Azerî ve Doğu Türkçesinin özelliklerine de yabancı kalmamıştır (M. Ergin, *Kadı Burhaneddin divanı üzerine bir gramer denemesi*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", IV, 3 : 287 - 327). Kadı Burhaneddin, Dehhanî ile başlayan Türk divan şiirine İran şiirinin mazmunlarını geniş ölçüde getirmiş ve bu mazmunlar ile kullanılan Türkçenin dil ve ifade imkânlarından yararlanarak sık sık cinas ve tevriye sanatları yapmıştır. Bu sanatları yaparken özellikle deyimlerin mecazlı anlamlarıyla oynamıştır. Dili sade olup Farsça terkipler çok azdır. Bu ise fazlaca imaleler yapmasına sebep olmuştur. Kadı Burhaneddin'in tuvuğlar yazması, cinaslı kafiyeleer yapması onun millî zevke bağlılığını gösterir. Onun ihtiraslı ruhu, sevgi alanında da derin duygularla sarsılmış ve duygularını aynı derinlikle duyurabilen bir ifade gücü göstermiştir. Kadı Burhaneddin şiirlerinde tasavvufun düşünce ve mecazlarına yer vermiş olmakla birlikte, şiirlerinde daha çok aşktan, şaraptan, eğlenceden hoşlanan realist ve ihtiraslı bir insanın dünya zevklerini dile getirmiştir.

XIV. yüzyılda yazılmış mensur eserlere gelince : Kul Mes'ud. Aydınogullarından Umur Bey (709 - 748/1309 - 1347)'in emri ile Farsçadan *Kelile ve Dimne*'yi çevirmiştir. Aslı Sanskritçe olan ve Farsça, Arapça çevirileri yapılmış bulunan bu tanınmış didaktik hayvan hikâyelerinin Türkçeye ilk çevirisini Kul Mes'ud yapmıştır. Kul Mes'ud'un eseri Ebu'l-mealî Nasrullah'ın Farsça tercümesinin serbest bir çevirisidir. Eserde iki önsöz, bir zeyl ve on altı bölümden oluşan yüz kadar hikâye vardır. Mensur kısımların arasına yer yer manzum parçalar konmuştur (bk. Süleymaniye Ktp. Lâleli B1. No. 1897, istinsah tarihi 895/1498). Dil tarihi açısından önemli olan *Kelile ve Dimne*, XIV. yüzyılın ilk yarısındaki Türkçe sade nesrin en değerli örneğidir.

Erzurumlu Mustafa Darir'in ilgi çekici *Siyer-i Nebî, Fütuhu's-Şam* tercümesi, *Yüz hadis çevirisi* gibi mensur eserleri vardır. Yazar, *Yusuf u Züleyha*'dan çok bunlarla, özellikle *Siyer-i Nebî* ile tanınmıştır. Darir, *Siyer*'ini Mısır'da Melik el-Manşur Ali'nin emriyle yazmağa başlamış ve eserini tamamladığında (790/1388) Mansur Ali ölmüş olduğundan Mısır hükümdarı Berkuk'a sunmuştur. Beş cilt tutan *Siyer-i Nebî*, İbn Hişam, Vakıdî, Ebu'l-Hasan Bekri'nin eserlerinden yararlanılarak yazılmış telif bir eserdir. İçerisinde manzum kısımlar da vardır. Hz. Muhammed'in doğumu hakkında söylediği manzum parçadan Süleyman Çelebi de yararlanmıştır. Darir'in *Siyer*'inin *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nun V. fasikülünde 18 yazmasının bulunması eserin ne kadar çok okunmuş olduğunu gösterir. *Siyer-i Nebî*'nin dili XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesidir. Esasen Darir'in dilini Azerî lehçesine sokmak doğru değildir. Çünkü XIV. yüzyılda Azerî ve Anadolu Türkçesi henüz ayrı birer lehçe özelliği göstermezler. Bu iki lehçeyi ayıran özellikler ancak XVI. yüzyılda belirgin hale gelmiştir. Darir 795/1392'de Vakıdî'nin *Fütuhu's-Şam*'ını Haleb naibi Emir Çolpan adına Arapçadan çevirmiştir (Bir nüshası Ayasofya Ktp. 3328'de). Darir'in bir de mensur *Yüz hadis çevirisi* vardır. İçerisine dinî ve ahlâkî hikâyeler de katmıştır (Millet Ktp., Ali Emiri B1. Şeriyeye, 1154/133).

Şeyhoğlu Sadrüddin, Germiyan beyi Süleyman Şah (saltanatı 770 - 790/1368 - 1388) adına Farsçadan *Merzu-*

ban-nâme ile *Kabus-nâme* çevirilerini yapmıştır. Bu iki eserden ilk söz eden Ahmed Tevhid olmuştur (Germiyan Beyliği, "Tarih-i Osmanî Mecmuası" No. 8). *Merzuban-nâme* de *Kelile ve Dimne* gibi didaktik hayvan hikâyeleridir. Eserin aslımı Bavend hükümdarlarından Merzuban b. Rüstem, Taberistan'ın yerli halk dilile yazmıştır. XIII. yüzyılda Sadeddin Varvarî, *Merzuban-nâme*'yi edebî Farsça ile yeniden yazmıştır (yayınlayan : Muhammed Kazvini, Leiden 1909). Şeyhoğlu çevirisini Varvarî'nin eserinden yapmıştır. Şeyhoğlu'nun *Merzuban-nâme*'sinin üç yazma nüshası elde bulunmaktadır. Varşova nüshası (H. 890) üzerinde A. Zajackowski çalışmıştır ("Türklük" 1939, I, 1 : 5 - 12). S. Kleinmichel, doktora tezinde, Tübingen (H. 848) nüshası üzerinde çalışarak traskripsiyonlu metnini kurmuştur (Berlin 1970). Kahire nüshasını (H. 863) Z. Korkmaz yayınlamıştır (Ankara 1978). *Merzuban-nâme*'nin dili çok sade olup hikâyeler konuşma üslûbu ile anlatılmıştır. Hikâyelerin içerisine âyetler, hadisler, tanınmış Arapça, Farsça sözler ve beyitler konmuştur. Bu arada Hoca Mes'ud'un *Süheyl ü Nevbahar*'ı ile *Ferheng-nâme-i Sa'dî*'sinden de beyitler verilmiştir (bk. ŞEYHOĞLU, Mustafa).

Şeyhoğlu Sadrüddin, Süleyman Şah için *Merzuban-nâme*'den sonra *Kabus-nâme*'yi çevirmiştir. *Kabus-nâme*, Ziyaroğullarından (928/1077) Emir Unsurl-mealî Keykâvus'un oğlu Giylân Şah için yazdığı (475/1082) bir nasihatnamedir (yayınlayan : Said Nefisi, Tahran 1312). *Kabus-nâme*'nin Türkiye ve Türkiye dışı kütüphanelerde yazmaları vardır. Ankara Eski Eserler Kütüphanesinde, Kahire Hıdiviye kütüphanesinde ve British Museum'da yazmaları bulunmaktadır. British Museum'da bulunan (Or. 3252) güzel bir yazmadır. Or. 11281'deki nüshanın başı eksiktir. *Kabus-nâme*'de Arapça, Farsça kelimeler *Merzuban-nâme*'ye göre daha çoktur. Bununla birlikte anlaşılır sade bir nesir diliyle yazılmıştır.

Kabus-nâme'nin bu yüzyılda ikinci çevirisini Akkadioğlu yapmıştır. Akkadioğlu, *Kabus-nâme*'yi I. Bayezid'in oğlu Çelebi Süleyman (806 - 913/1403 - 1410)'ın has adamlarından Hamza Bey adına çevirmiştir. İstanbul Belediye Ktp.'nde (M. Cevdet K. No. 187, H. 1079'da Hasan b. Ali istinsah etmiş), Ankara Eski Eserler Ktp.'nde ve British Museum'da (Or. 7320) yazma nüshaları vardır.

XIV. yüzyılda Anadolu'da yazılmış dinî eserler pek çoktur. Aydınoglu Mehmed Bey (saltanatı 701 - 734/1301 - 1333) adına Sa'leb'nin *Araysiü'l-mecalis* adlı Arapça eserinden çevrilmiş olan *Kıyas-ı enbiya* XIV. yüzyıl nesrinin en önemli eserlerindendir. Bu büyük eserin çeviricisi belli değildir (Türk Dil Kurumu Ktp. No. A/145, Bursa İİ Halk Ktp. Ulu Cami B1. 2474). Yine Aydınoglu Mehmed Bey adına yapılan *Tezkiretü'l-evliya* çevirisinin yazarı bilinmemektedir. Her iki eserin de aynı yazarın olduğu sanılmaktadır.

XIV. yüzyılda beyliklerde *Kur'an* çevirileri ve şerhleriyle çok okunan surelerin çevirileri yapılmıştır. Bu çevirileri yapanlardan bazılarının kimler olduğunu bilmiyoruz. Bir din âlimi olduğu anlaşılan Askaralı Mustafa b. Mehmed'in İnançoğullarından Murad Aslan Bey (ölm. 763/1361) için *İhlâs tefsiri* (Ankara Eski Eserler Ktp. No. 145) ve *Fatiha tefsiri* (Burdur Ktp. No. 1234 istinsahı H. 820) Osmanlılardan Orhan oğlu Süleyman Paşa için *Tebareke tefsiri* 731/1330'da (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ktp. No. 910) vardır, Mustafa b. Mehmed *Hulvi'n-nasih*

adlı mev'ize ve ahlâka dair bir eser daha yazmıştır (Süleymaniye Hacı Mahmud No. 1922; Türk Dil Kurumu A/302).

İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in emriyle yapılmış *Kur'an* tercümesi *Cevahirü'l-esdaf*'ın yazarı belli değildir (Bursa İl Halk Ktp. Ulu Cami B1. Ayasofya 191, Veliyüddin 139, Ankara Eski Eserler Ktp. 315). Türkiye'de ve Türkiye dışında yazmaları vardır.

Hacı Paşa'nın Aydınoğlu İsa Bey adına 783/1381'de yazdığı *Şifai'l-eskam*'ı (Topkapı III. Ahmed 2070 müellif hattıyla) Arapça olarak yazılmıştır. Aynı yazarın Türkçe *Müntehabü's-şifa* (Topkapı Kat. No. 545; İstanbul Üniversitesi Ktp. Yıldız No. 877) ve pek çok yazmaları bulunan *Teshil*'i vardır.

Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey (ölm. 806/1404) adına hekimliğe dair Geredeli İshak b. Muhar'ın 792/1389'da yazdığı *Edviye-i müfrede* (Topkapı Revan Ktp. 1963), yine Umur Bey adına Hekim Ali Çelebi b. Şerif'in *Yadigâr-ı ilm-i şerif* (Süleyman Asım Ef. 768, Üniversite Ktp. 989), Ziyaeddin Abdullah b. Ahmed (İbn Baytar, ölm. 646/1284)'den çevrilmiş *Müfredat-ı ibn baytar* çevirisi (Fatih 3655, istinsah H. 901), XIV. yüzyıl nesrinin örnekleri olup *Şifai'l-eskam* ve *teshil* ile birlikte dil tarihi bakımından önemli metinlerdir.

Ahmedi'nin kardeşi Hamzavî'nin mensur *Hamza-nâme*'si ile *İskender kitabı*, halk için yazılmış dinî, destanî eserlerdir. *Hamza-nâme*'de Peygamber'in amcası Hamza bin Muttalib'in kahramanlıkları anlatılmıştır. Bu eser, Hamza'nın periler tarafından kaçırılması, Kaf dağına gitmesi, devlerle savaşması gibi masal unsurlarını da ihtiva eder. Harunu'r-Reşid zamanında Horasan'da Badgis'te isyan eden Hamza b. Abdullah el-Harici'nin kahramanlıkları maiyetinde bulunan Türkmenler tarafından menkıbeleştirilmiş, bu menkıbe sonra Hamza bin Muttalib'in kişiliği ile birleştirilmiştir (bk. Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında Hamza-nâmeler*, "Türkiyat Mecmuası" I, 9). Halk arasında ve yeniçeri ocaklarında okunmuş olan *Hamza-nâme*'nin 72 cildi bulunduğu söylenir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 1142'de *Hamza-nâme*'nin 19 cildi bulunmaktadır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde (İ. Saib 1/4007) ve Türk Dil Kurumu kütüphanesinde (No. 331) *Hamza-nâme*'nin bazı parçaları vardır. Hamzavî, kardeşi Ahmedi'nin *İskender-nâme*'sini de mensur olarak yazmıştır. Tamamının 20 cilt civarında olduğu söylenen *İskender-nâme* de *Hamza-nâme* gibi sade bir dille halk için yazılmış dinî, destanî bir hikâyedir. Mensur *İskender-nâme*'den bir parça Türk Dil Kurumu kütüphanesindedir.

Abbasiler devrinde Horasan'da isyan eden Ebu Muslim'in kişiliği de Türkler tarafından menkıbeleştirilmiştir. En eski Ebu Muslim hikâyesi M. 1150'de Merv'de Sultan Sencer yanında bulunan Karahanlı ailesinden Melik-zad b. Mahmud b. Hüseyin b. Kızılaslan Hakan adına yazılmıştır (bk. Fuad Köprülü, *Türkiye tarihi*, 1923, I, 73). Oğuz boylarının Anadolu'ya getirdiği Ebu Muslim hikâyesi halk arasında yüzyıllarca okunmuş dinî, destanî bir menkıbedir (Bir nüshası Bursa İl Halk Kitaplığı, Ulu Cami B1. Umur Paşa vakfı kitapları arasındadır).

XI-XII. yüzyılda Anadolu'nun fethi sırasında yaratılmış olan *Battal-nâme* ve *Danışmend-nâme* dinî, destanî menkıbelerdir. Her iki menkıbe de Anadolu'da Türkler tarafından meydana getirilmiştir. Seyyid Battal Gazi'nin Bizans-Arap mücadeleleri zamanında yaşamış bir Arap kah-

ramanı olduğunu ve menkıbenin Anadolu'nun fethi sıranının kişiliği etrafında oluşturulduğunu (Pertev Naili manının kişiliği etrafında oluşturulduğu (Pertev Naili Boratav, *İslâm Ansiklopedisi: Battal-nâme*) Fuad Köprülü kabul etmez. Türk menkıbesine göre Seyyid Battal Gazi'nin Ebu Muhammed Ca'fer b. Sultan Hüseyin b. Rebi' b. Abbastî'l-Hâşimî olup Malatya'da doğduğunu ve Abbasilerden Mu'tasım ve Vasık Billâh zamanlarında (M. 832-847) yaşadığını söyleyen Fuad Köprülü, Seyyid Battal Gazi'yi "Peygamber sülâlesinden gelen tarihî bir Arap cengâveri değil, ilkin Anadolu serhatlerinde İslâmiyet mefkûresi için çarpışan Türk gazileri arasında doğmuş bir destanî, menkıbevi kahramanı saymak lâzım gelir" der (*Türk edebiyatı tarihi*, 1980, 2. bas. 255). *Battal-nâme* Türk halkı arasında sözlü olarak yüzyıllar boyu yaşamıştır. XVIII. yüzyılda da Darendeli Bekayi, *Battal-nâme*'yi manzum olarak yazmıştır.

Danışmend-nâme'de Selçuklularla Anadolu'ya gelen Danışmend Ahmed Gazi'nin Erzincan, Sivas, Tokat taraflarında Anadolu'yu Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak için yaptığı savaşlar menkıbeleştirilmiştir. Danışmend Ahmed Gazi'nin kişiliği etrafında oluşan bu menkıbe daha XIII. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus b. Gıyasüddin'in emri ile Münşi İbn Alâ'nın yazdığı bu *Danışmend-nâme* elde yoktur. XIV. yüzyılda Tokat dizdarı Arif Ali, I. Murad'ın emriyle yazdığı *Danışmend-nâme*'de İbn Alâ'nın eserinden bahseder (M. H. Yınanç, *İslâm Ansiklopedisi: Danışmend-nâme*) *Danışmend-nâme*'nin Paris Millî Kütüphanesinde bulunan, 985'te kopye edilmiş nüshası Melikoff tarafından Fransızca çevirisi ile birlikte iki cilt halinde yayımlanmıştır (I. Melikoff, *La Geste de Melik Danışmend*, Tome I. Introduction et Traduction, Tome II. Edition critique. Paris 1960).

Bu yüzyıl eserlerinden olan *Dede Korkut kitabı*, Oğuz Türklerinin XII-XIV. yüzyıllarda Doğu Anadolu'da Trabzon Rumları, Abazalar ve Gürcülerle yaptıkları savaşlara ait destanî hikâyelerdir. 12 hikâyeden oluşan bu eserde iki hikâye (Tepegöz ve Deli Dumrul) konuları bakımından destanî hikâyelerden ayrılır. Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya'da Sirderya'nın kuzeyinde yaşarlarken Peçenek ve Kağılı Türkleriyle yaptıkları savaşların izleri bu hikâyelerde görülür. Türklerin yeni yurtları Anadolu'yu Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak için yaptıkları bu savaşlar destanlaştırırken eski Oğuz destanlarının hatıraları yeni olaylarla birleştirilmiştir.

Dede Korkut hikâyeleri XIV. yüzyılda son şeklini almıştır. Halk arasında sözlü olarak yaşayan bu destanî hikâyelerin Osmanlıların Anadolu'da hâkim oldukları zamanlarda, en erken XV. yüzyılda yazıya geçirilmiş olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte hikâyelerin yazıya geçirilişini XVI. yüzyıla kadar çıkartanlar olmuştur (F. Sümer, *Dede Korkut kitabına dair bazı mülâhazalar*, "Türk Folklor Araştırmaları" ocak 1952, 467-472). Dede Korkut hikâyelerinin yazarı belli değildir. Birisinin sözlü rivayetleri yazıya geçirmiş olduğu veya bir sanatkârın sözlü rivayetlerden yararlanarak hikâyeleri yazdığı üzerinde durulmuştur. Hikâyelerin üslûbu, anlatımın düzgünlüğü, hikâyeler arasındaki bağlantılar v.b. hususlar, Dede Korkut hikâyelerinin sanatkar bir yazar tarafından yazılmış olduğunu gösterir. Dede Korkut hikâyelerinin dili, Doğu Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesinin başlangıç döneminin

özelliklerini taşır. Bütünüyle mensur olan hikâyelerin içerisinde manzum parçalar, yarı nazım yarı nesir kısımlar vardır. Türkçenin canlı ve tabii anlatım güzelliğini gösteren hikâyelerin üslûbu destandan hikâyeye geçiş karakteri gösterir.

Dede Korkut üzerinde yerli ve yabancı birçok bilim adamı çalışmış ve pek çok yayın yapılmıştır.

Dede Korkut hikâyelerinin tek ve tam nüshası Almanya'da Dresden kütüphanesindedir. Berlin'deki nüsha bundan kopye edilmiştir. Vatikan kütüphanesinde bulunan hareketli nüshada 6 hikâye bulunup 1952'de Ettore Rossi tarafından yayınlanmıştır (Città del Vaticano 1952).

Dede Korkut hikâyelerini ilk defa Kilisli Rifat 1332' de eski harflerle yayınlamıştır. O. Ş. Gökyay bir inceleme ile birlikte 1938'de bastırmıştır. Muharrem Ergin, Dede Korkut kitabını 2 cilt olarak yayınladı (*Dede Korkut kitabı* I, Giriş -metin -faksimile. Ankara 1958; II, İndeks -gramer, Ankara 1963). M. Ergin, Dede Korkut kitabını bir kere daha bastırdı (*Dede Korkut kitabı*, Metin -sözlük, Ankara 1964). O. Ş. Gökyay, hikâyelerle ilgili sorunlar üzerinde durduğu ve geniş bir bibliyografya verdiği bir girişle hikâyeleri tekrar bastırmıştır (*Dedem Korkut*. Ankara 1973) (bk. KORKUT ATA).

XV. yüzyıl

XV. yüzyılda Türk edebiyatı Horasan ve Maverâü'n-nehr'de büyük bir gelişme gösterir. Bu yüzyılda Herat ve Semerkand merkez olmak üzere Timur'un çocuklarının ve torunlarının hükümet sürdükleri bu yerlerde Doğu Türkçesi ile çok parlak bir edebiyat meydana gelmiştir. Çingiz'in oğlu Çağatay (ölm. 1242)'ın vaktiyle bu yerlerde bir devlet kurmuş olması, Timur ve çocuklarının resmî işlerde onların bazı geleneklerini benimsemeleri bu edebiyata Çağatay edebiyatı denmesine yol açmıştır. Timur'un ve çocuklarının dillerinin Türkçe olması, Türk edebiyatının bu gelişmesinde büyük etken olmuştur. Timur'un oğlu Şahruh (1409 - 1447), hükümet merkezini Semerkand'dan Herat'a getirmiş, oğlu Uluğ Bey (1394 - 1449)'e de Semerkand'ın idaresini vermiştir. Bunların zamanında Herat ve Semerkand, Doğunun en ileri medeniyet merkezleri haline gelmiştir. Şahruh'un değerli bir kütüphanesi bulunduğu gibi, şehzadelerin de zengin kütüphaneleri vardı. Kasımü'l-envar, Zeynüddin-i Hafî gibi mutasavvıflar, Fettah-ı Nişaburi, Kâtibi, Emir Şahî, Baba Sevdâyî, Arifi gibi İran şairleri, Hafız Ebru, Şerefeddin Ali Yezdi gibi tarihçiler, Abdulkadir-i Meragî gibi musikişinaslar, tanınmış hattatlar, musavvirler Şahruh devrinde Herat'ta bulunmuşlar ve onun ilgi ve yardımlarını görmüşlerdir. Âlim, şair ve sanatkarlar korunmuş, ilme ve sanata büyük değer verilmiştir. Uluğ Bey Semerkand'da İslâm âleminin en büyük rasathanesini yaptırmıştır. Kendisi de matematik ve astronomi ile uğraşan ve bir de Zıyc yazmış bulunan Uluğ Bey, rasathanenin başına Bursalı Kadızade-i Rumî'yi getirmiş, ayrıca Kadızade'ye Semerkand medresesinin reislğini de vermiştir. Büyük matematikçi Ali Kuşçu ile birlikte devrin en büyük âlimleri Semerkand'da toplanmışlardır. Ali Kuşçu, Uluğ Bey'in ölümü üzerine İstanbul'a gelmiş ve 1474'te İstanbul'da ölmüştür. Semerkand ve Herat saraylarında Timur ailesinin prensleri ve devlet adamları da edebiyatla doğrudan doğruya ilgilenmişler, âlim ve şairleri koruyarak edebiyatın gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

Önemli devlet görevlerinde bulunmuş olan Şerefeddin Barlas ile *Atabetü'l-hakayık*'ın sonunda manzum takrizi bu-

lunan Aslan Hoca Tarhan bu devrin yazar ve şairlerinden- dir. Timurlular devrinde İran edebiyatına karşı rağbetin artmış olduğu görülür. Hemen bütün şairler Türkçeden başka Farsça şiirler de yazmışlardır. Şahruh'un oğlu Baysungur Mirza'nın *Şeh-nâme*'nin, Şah Garib Mirza'nın Hafız divanının tam metinlerini meydana getirebilmek için çalıştıkları, Baysungur ile Uluğ Bey arasında biri Hüsrev-i Dihlevî'nin, diğeri Nizami'nin *Hamse*'sini tercih ettikleri için edebî tartışmalar olduğu kaydedilmektedir (Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisi. Çağatay edebiyatı).

XV. yüzyılın ilk yarısında yetişen şairlerin önde gelenleri Sekkâkî, Emirî, Lûtfî, Mirza Haydar, Mirza Gedâyî, Atayî, Yakînî, Mukimî'den başka daha pek çok şair vardır. Bunlar hakkında Nevaî'nin *Mecalisü'n-nefais* adlı tezkiresinde, *Muhakemetü'l-lugateyn* ve *Nesaimü'l-mahabbe*'de bilgiler verilmiştir. Uluğ Bey zamanının şairi Sekkâkî'nin Uluğ Bey için "Felek benim gibi bir şair, senin gibi bir hükümdar doğurmak için daha pek çok dönecektir" sözü meşhurdur. Kaside ve gazellerinin ve tuyuğlarının bulunduğu *Divan*'ının tek yazma nüshası British Museum'dadır (Rieu Catal. No. 2079; J. Eckmann, *Sekkâkî divanından parçalar*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", 1963, XII, 157 - 174). Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Emirî, Şahruh devri şairlerindendir. Emirî'nin hayatının sonlarında yetişmiş olan Nevaî, Emirî'nin güzel şiirleri olmakla birlikte pek tanınmadığını söyler. *Divan*'ı (Üniversite Ktp. 2850), *Deh-nâme* adlı mesnevisi ile *Beng u Çağır* adlı manzumensur bir münazara kitabı vardır (Son iki eser British Museum'dadır: Rieu, Catal. Add. 7914; Gönül Alpay, *Yusuf Emirî'nin Beng u Çağır münazarası*, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı", 1972, 103 - 125).

Şahruh'un oğlu 1494'te Semerkand tahtına geçen Baysungur, Mirza Âdil mahlâsiyla şiirler yazmıştır.

Dur Beg'in Şahruh adına, Hamdî'nin Hüseyin Baykara adına Farsça mensur bir eserden çevirdikleri *Yusuf u Züleyha* mesnevîleri vardır (Fitret, *Özbek edebiyat nümuneleri*. Semerkand 1928; Halide Dolu, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", 1952, IV, 4: 431 - 435).

Timur ailesinden olan Mirza Haydar, Nizami'den çevirdiği *Mahzenü'l-esrar* mesnevisi ile tanınmıştır. Mirza Haydar çevirisini aynı zamanda şair olan Sultan İskender Şirazi adına yapmıştır. *Mahzenü'l-esrar*'da Sultan İskender'den büyük iltifat gördüğü anlaşılan ve şiirlerinin dünyayı doldurduğunu söyleyen şair, Haydar-ı Türki-güy diye tanınmıştır. 1858'de Kazan'da basılmış olan *Mahzenü'l-esrar*'ın Millet Kütüphanesinde minyatürlü bir yazması vardır (Ali Emirî, manzum, No. 951).

Lûtfî, Nevaî'den önce yetişmiş şairlerin en büyüğüdür. Nevaî, tezkiresinde en çok Lûtfî'yi övmüştür. Lûtfî'nin 99 yaşında yazdığı "afitab" redifli kasidesine hiç kimsenin o güçte nazire yazamamış olduğunu söyleyen Nevaî, Lûtfî'nin bir gazelini de tahmis etmiştir. Tasavvuf neşvesine sahip olan Lûtfî'yi, Nevaî, *Nesaimü'l-mahabbe*'ye de almıştır. Lûtfî, şiirlerinde tasavvufî düşünceye yer vermiş olmakla birlikte lâdinî şiirler yazmıştır. Şöhreti Horasan'dan Irak'a kadar yayılmış olan Lûtfî'nin bir gazelini Fuzulî tahmis etmiştir. Ziya Paşa'nın Lûtfî'yi *Harabat*'a almış olması, Osmanlı sahasında da zevkle okunduğunu gösterir. Kasideler, gazeller ve tuyuğlar yazmış olan Lûtfî'nin *Divan*'ının İstanbul (Üniversite Ktp. 2753/2), Paris, Londra, Gotha, Leningrad'da yazmaları vardır. Divanının nüshaları: British Museum

(Rieu Catal. add. 7914), Gotha (Pertsch, Catal. No. 211). Bibliothèque Nationale (Blochet, Catal. No. 981), Leningrad (Asya Müzesi yazmaları D. 297). (Zeki Velidi, *Çağatay şairi Lütü ve divanı*, Kazan 1914). Lütü'nin *Gül ü Nevruz* adlı bir de mesnevisi vardır. İstanbul Millet ve Lâleli nüshalarından başka Budapeşte Akademi kütüphanesinde, Viyana, Berlin, Paris kütüphanelerinde yazmaları bulunan bu eser, onun mesnevi alanında da güçlü bir şair olduğunu gösterir. Lütü'nin *Zafer-nâme* adlı bir eserinin daha olduğunu, Seyfeddin Yezdi'nin aynı adlı Farsça eserini nazma çektiğini Nevaî tezkiresinden öğreniyoruz.

Türkçe ve Farsça şiirleriyle tanınmış olan Gedayî'nin gazellerinin ve kıtalarının yer aldığı *Divan*'ı Paris'tedir (Blochet, Catal. No. 981). Gedayî'nin divanını inceleyen J. Eckmann, içerisinde 5 kaside, 231 gazel, 1 müstezad olduğunu söyler ve şiirlerinden örnekler verir ("Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", 1960, X, 65). Gedayî'nin aşkı, ıstırapı, ayrılığı terennüm ettiği duygulu şiirleri ifade bakımından da ahenkli ve güzeldir.

Devrin tanınmış şairlerinden Yakini'nin, Emiri'nin *Beng u Çağır*'ını örnek alarak yazdığı nesir nazım karışık Ok ve Yay münazarası (Rieu, Catal. Add. 7914), Ahmedî'nin mesnevi tarzında *Tanbura ile başka sazlar arasında münazara*'sı (Rieu, Add. 7917) vardır.

Timur sülâlesinden olup Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Seyyid Ahmed Mirza, *Taaşuk-nâme* adlı bir mesnevi (Rieu, Catal. Add. 7914) yazdığı gibi, onun *Letafet-nâme* adlı bir eserinin daha olduğunu Nevaî, tezkiresinde yazmıştır (Ayasofya No. 2045).

Ahmed Yesevî'nin torunu İsmail Ata'nın oğlu Atayî ve daha pek çok şair, yazar ve eser, XV. yüzyılda Doğu Türkçesinin Maverâünnehir'de ve Horasan'da nasıl büyük bir gelişme kaydetmiş olduğunu gösterir.

XV. yüzyılın 2. yarısında Hüseyin Baykara'nın Herat'ta kurmuş olduğu hükümet, Timur sülâlesinin Maverâünnehir ve Horasan'daki son parlak devridir. 40 yıl hükümet süren Hüseyin Baykara (1469 - 1506) zamanında fikir ve sanat hareketleri Şahrüh ve Ulugh Bey zamanındaki gibi yüksek bir düzeydedir. Bu devirde edebiyat daha da verimli ve parlak bir duruma yükselmiş ve Çağatay edebiyatı altın devrini yaşamıştır. Herat zengin, hareketli bir ticaret şehri olduğu kadar medreseleriyle de ileri bir kültür merkezidir. Eski Nizamiye medresesi, Gevher-şad'ın Medrese-i Ulya'sı, Hüseyin Baykara'nın yaptırdığı Sultaniye medresesi, Nevaî'nin İhlâsiye ve Gıyasiye medreselerinde devrin en yüksek ilimleri okutulmuştur. Bu medreselerde ders veren müderrislere en yüksek maaşın bağlanmış olması, ilimle uğraşanlara verilen önemi göstermektedir (Nevaî, *Vakfiye*. Bakü 1926, 53). Hüseyin Baykara'nın sarayındaki toplantılarda ilmi, edebî sohbetler yapılır, musiki eğlenceleri düzenlenirmiş. Baykara'nın çocukluk arkadaşı devlet adamı büyük şair Nevaî başta olmak üzere İran edebiyatının son büyük klasik şairi Molla Camî, mesnevi yazarı Hatifi, *Ravzatü's-süheda* ve *Envar-ı Süheylî* gibi tanınmış eserlerin yazarı Hüseyin Kâşifi, tanınmış tezkireci Devletşah, tarihçi Mirhond ve daha pek çok âlim, şair, sanatkâr ve yazar, onun meşhur meclislerine değer ve renk katmışlardır. Baykara döneminde edebiyat daha da verimli ve parlak bir durumdadır. Timur ve çocukları döneminde genellikle Fars dili ve edebiyatına büyük rağbet gösterilmiştir. Timurlu prensler Türkçeden çok

Farsça şiir yazmışlardır (bk. *Devletşah tezkiresi*, yayınlayan Browne, London 1901; Türkçe çevirisi Necati Lûgal, Ankara I, 1963, II, 1967). Hüseyin Baykara'nın kendisi de şair olup Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Şiirlerinde Hüseyin mahlâsını kullanır. Hüseyin Baykara bütün şiirlerini aruzun remel bahri ile yazmış olup orta derece bir şairdir. Divanının İstanbul kütüphanelerinde 4 yazması vardır. İ. H. Ertaylan, Hüseyin Baykara divanının Ayasofya Ktp. No. 3911'de kayıtlı Kasım Ali tarafından 950'de Herat'ta yazılmış nüshasının faksimilesini yayınlamıştır (İstanbul 1946). *Mecalisü'l-uşşak* adlı mensur eserin Hüseyin Baykara'ya ait olduğu şüphelidir. Bu eserin Baykara'nın mı, yoksa Emir Kemaleddin Hüseyin'in mi olduğu hususunda kesin karar verilememektedir.

Topkapı Sarayı Kütüphanesinde (Revan K. No. 888) Hüseyin Baykara adına yazılmış manzum bir *Yusuf u Züleyha* mesnevisi de bu devir eserlerindendir (bk. Halide Dolu, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" V, 1953, 51-58; ayrıca bk. Z. Korkmaz, "Türkoloji Dergisi" III, 1968, 1).

XV. yüzyılın 2. yarısında yaşamış olan Ali Şir Nevaî (1441 - 1501) yalnız Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerindendir. Nevaî, binlerce beyit tutan divanları ve mesnevîleriyle çeşitli konularda yazdığı eserlerinin sayısı 30'u aşan âlim bir şair, etkin bir devlet adamı, varlıklı bir Türk büyüğü ve şuurlu bir milliyetçidir. Yüksek kültürü, keskin zekâsı ile Hüseyin Baykara'nın devlet yönetiminde en yakın yardımcısı, ilim ve edebiyatın en büyük temsilcisi olmuştur. Nevaî, klasik İran edebiyatının son büyük temsilcisi mutasavvıf, âlim ve şair Molla Camî'nin hayranı idi. Hüseyin Baykara meclislerinde birlikte bulunduğu Molla Camî de Nevaî'yi çok takdir etmiş, *Hired-nâme-i İskenderî* ve *Baharistan* adlı kitaplarında Nevaî'yi övmüş, Nevaî'nin Türkçe şiir yazmaya düşkünlüğünü, Türk diliyle kimsenin ondan daha güzel şiir yazamayacağını söylemiştir. Nevaî'nin şiirlerinin muhteve ve şekil mükemmeliyeti, sanatının en belirgin özelliğidir. Fanî mahlâsıyla Farsça şiirler de yazmış olan Nevaî, çok yakından tanıdığı Fars şiirinin bütün inceliklerini Türkçe şiirlerinde göstermiştir. Geniş kültürü, hassas ruhu ve ince hayaliyle şiirde her türlü sanat ve hüneri en mükemmel bir biçimde ifade ettiği şiirleri, bazen sanatlı bazen sade bir üslûpla yazdığı nesirleriyle Çağataycayı yüksek bir edebiyat ve kültür dili haline getirmiştir. Nevaî'nin, tahsil görmüş, edebiyata meraklı gençlere, işin kolayına gidip Farsça yazmamalarını, biraz güçlüklerle katlanıp Türkçe yazmalarını öğütlemesi onun Türk dilini işleme hususunda gösterdiği çabanın dikate değer bir ifadesidir. *Muhakemetü'l-lâgateyn* adlı eserinde Nevaî, Türkçe ile Farsçayı karşılaştırarak Türkçenin, kelime zenginliği ve anlam inceliklerini ifade etme kabiliyeti bakımından Farsçadan üstün bir dil olduğunu yetki ile savunmuştur. *Mizanü'l-evzan*'da Orta Asya Türk nazım şekilleri hakkında bilgi vermesi, Molla Camî'nin *Nefehatü'l-üns* çevirisi olan *Nesaimül-mahabbe*'ye Orta Asya Türk velilerini de koyması, Devletşah'a yazdığı *Tezkire*'deki Farsça yazan Türk şairlerini *Mecalisü'n-nefais* adlı Türkçe tezkiresi ile tamamlaması, onun nasıl bilinçli bir Türkçü ve milliyetçi olduğunu gösterir. Yaşadığı dönemde ve sonrakı yüzyıllarda Çağatayca yazan bütün şairleri Nevaî'nin sanatı ve şöhreti gölgelemiş ve Nevaî'den sonra Çağataycaya Nevaî dili denmiştir.

Nevaî daha hayatta iken şöhreti ve eserleri bütün Türk ülkelerine yayılmıştır. Orta Asya edebî dili ile yazan şair-

ler üzerinde etkisi yüzyıllar boyu sürmüştür. Nevaî'nin eserlerini okuyup anlamak için Çağatayca - Türkçe, Çağatayca - Farsça sözlükler yazılmıştır. Osmanlı ülkesinde çağdaşı Ahmed Paşa'nın, Nevaî'nin 33 gazeline nazire yazdıktan sonra meşhur olduğu rivayetini Hasan Çelebi, tezkiresinde kaydeder (Ankara 1978, I, 135). Nevaî'nin Fuzulî üzerinde büyük etkisi vardır. Fuzulî'nin birçok gazelleri Nevaî'ye naziredir. A. N. Tarlan, Nevaî'nin doğumunun 500. yıldönümü münasebetiyle yayınladığı *Alişir Nevaî* adlı broşürde (İstanbul 1942) Fuzulî'nin nazire gazellerini Nevaî'ninkilerle karşılaştırdıktan sonra Nevaî'nin Fuzulî'den daha büyük bir şair olduğu kanaatine varmıştır. Fuzulî de Nevaî gibi Molla Camî'ye hayrandır. Molla Camî'nin *Hadis-i Erbaîn*'ini Nevaî Doğu Türkçesine, Fuzulî de aynı hadisleri Batı Türkçesine çevirmek suretiyle Molla Camî'yi ve Nevaî'yi yakından izlemiştir. Osmanlı mesnevîcileri Nevaî'yi Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî, Camî gibi İran şairleriyle aynı ayarda tutmuşlardır. XV. yüzyılda Ahmed Paşa'dan XVIII. yüzyılda Nedim ve Şeyh Galib'e kadar birçok şairler Nevaî'ye nazireler yazmışlardır. II. Bayezid, I. Selim, Kırım hanı Gazi Giray, Kemalepaşazade, Bakî ve daha pek çok şair, Nevaî'yi okumuşlar ve onunla dildaş ve gönüldaş olmuşlardır (bk. F. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi : Çağatay edebiyatı*; O. F. Sertkaya, *Çağatayca yazan Osmanlı şairleri*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" XVIII, 1970, XIX, 1971) (bk. ALİ ŞİR NEVAÎ).

XV. yüzyılda Irak ve Azerbaycan, Karakoyunlular (1380 - 1463)'in ve Akkoyunlular (1403 - 1508)'in idaresi altındadır. Timur'un kurduğu imparatorluk onun ölümü (807/1405)'nden sonra parçalanmış, bir süre Timur'un çocuklarına ve torunlarına bağlı kalan Karakoyunlular ve Akkoyunlular, onlar arasındaki taht mücadelelerinden yararlanarak bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Ancak bunların hâkim oldukları sahalarda XV. yüzyıl boyunca sürekli savaşlar olmuş, Celâyirîliler ve Karakoyunlular gibi XVI. yüzyıl başında da Akkoyunlular tarih sahasından silinerek topraklarından bir kısmı Safevî devletinin, bir kısmı da Osmanlıların eline geçmiştir. Sürekli savaşların doğurduğu siyasi ve ekonomik buhranlar, Sünnî, Şîî mezhep kavgalarının yarattığı huzursuzluklar yüzünden XV. yüzyılda Azerî sahasında edebiyat verimli olamamıştır. Bu saha XV. yüzyılda kuvvetli bir tasavvuf akımının ve İran edebiyatının etkisi altındadır. Celâyirîlilerin siyasi ve kültürel geleneklerini sürdüren bu iki Türkmen aile de devlet işlerinde Farsçayı kullanmışlardır. Karakoyunlu hükümdarlar bir yandan İran edebiyatının gelişmesine yardımcı olmuşlar, bir yandan da şairleri ve yazarları Türkçe eser yazmaya teşvik etmişlerdir.

Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah b. Karayusuf (ölm. 872/1467) Hakikî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Divanının 893'te kopye edilmiş bir nüshası British Museum'dadır (Or. 9493). Minorsky, divanın bu yazmasını inceleyerek Cihanşah'ın şiirlerini değerlendirmiştir ("The Bulletin of School of Oriental and African Studies" 1954, XVI/2, 271 - 297).

Âlimlere ve şairlere büyük ilgi göstermiş ve onları korumuş olan Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un da Türkçe ve Farsça şiirler söylediğini tarihler yazar. Hataî adlı bir şair, Sultan Yakub adına Türkçe bir *Yusuf u Züleyha* yazmıştır (M. Ali Terbiyet, *Danışmendân-ı Azerbaycan*, Tahran 1314, 137). Akkoyunlu hükümdarı Uzun Ha-

san'ın emri ile Farsça bir halk romanından çevrilmiş olan İran - Turan mücadelesine ait *Kıran-ı Habaşî hikâyesi* adlı bir eserin varlığını F. Köprülü haber vermektedir (İslâm Ansiklopedisi : Azerî).

Habibî, XV. yüzyılda Azerî sahasında yetişmiş olan şairlerin en önemlisidir. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un himayesinde yetişmiş, sonra Şah İsmail'in himayesine girmiş, Şah İsmail tarafından Melikü's-suara unvanıyla büyük iltifata nail olmuştur. Bilinmeyen bir sebeple Safevî ülkesinden ayrılarak II. Bayezid zamanında İstanbul'a gelen Habibî, I. Selim zamanında İstanbul'da ölmüştür. Mezarının Sütluçe'de Caferâbad tekkesi yakınında olduğunu Evliya Çelebi haber verir. Habibî'nin divan tertip edip etmediği bilinmemektedir. F. Köprülü 42 parça şiirini yayınlamıştır ("Edebiyat Fakültesi Mecmuası" 1932, VIII, 5 : 86 - 133). Şiirlerinden Şîî olduğu ve Hurufîliğe meyli bulunduğu anlaşılan Habibî, güçlü bir şairdir. Fuzulî'nin onun bir müseddesine nazire yazmış olması ve bir gazelini tahmis etmesi, Habibî'yi beğendiğini gösterir. İ. H. Ertaylan, Habibî hakkında yazdığı makalesinde, onun bu tanınmış müseddesine yazılan nazireleri vermiştir ("Hayat" 1928, 64 - 66, 67). Osmanlı tezkirecilerinden Lâtîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi, Habibî'yi tezkirelerine almışlardır. Lâtîfî, Habibî'nin bir gazeline nazire de yazmıştır. Âşık Çelebi onda tasavvuf kokusu ve şiirlerinde aşk çeşnisi bulunduğunu ve Acemane bir üslûpla yazdığını söyler (Merredith - Owens, London 1970, 86 a). Hasan Çelebi onun ilim ve marifet sahibi bir kimse, edası Acemane ve şiiri âşikane bir şair olduğunu yazmıştır (1978, I, 279). Sonuç olarak Habibî, Azerî sahasında Nesimî ile Fuzulî arasında yetişen şairlerin en büyüğüdür (bk. HABİBÎ).

Şirvanlı Munis adlı bir şairin oğlu olan Hamidî, Şirvanşahlar sarayı şairi iken Anadolu'ya gelmiş, önce bir süre Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'in yanında kalmış, sonra 864/1459'da Fatih'in sarayına intisap ederek Fatih'ten büyük bir iltifat görmüştür. Kendisini çekemeyenler tarafından Fatih'in gözünden düşürülerek Bursa'ya sürülen Hamidî, II. Bayezid devrinde Bursa'da ölmüştür. *Hüsrev ü Şirin* yazarı Bursalı Celilî, Hamidî'nin oğludur. Fatih'e sunduğu *Divan*'ının kendi el yazısı ile olduğu sanılan nüshasının tıpkıbasımını İ. Hikmet Ertaylan bir ön-sözle birlikte yayınlamıştır (*Külliyât-ı Divan-ı Hamidî*, İstanbul 1949).

Hamidî'nin *Divan*'ındaki şiirlerinin çoğu Farsçadır. Türkçe olarak yazdıkları daha az olup 4 kaside, 28 gazel, 2 beyit olmak üzere tamamı 240 beyittir (İ. Ünver, *Hamidî'nin Türkçe şiirleri*, "Türkoloji Dergisi" 1974, VI, 1 : 197 - 233).

Hamidî'nin şiirlerinde dil, Osmanlı şairlerinin dilinden hiç farklı değildir. Bu bakımdan Hamidî'yi sadece yetiştigi yer göz önüne alınarak Azerî edebiyatına dahil edebiliriz (bk. HÂMİDÎ).

XV. yüzyılın başında Anadolu'da Karamanoğulları ve Candaroğulları dışındaki beyliklerin hepsi Osmanlı idaresi altına girmiştir. Ankara Savaşı (1402)'nda I. Bayezid'in yenilerek Timur'a esir düşmesiyle Osmanlı devleti büyük sarıntı geçirmiş ve onun Anadolu'da kurmaya çalıştığı birlik dağılmış, Timur'a itaat eden beyler yeniden beyliklerinin başına geçmişlerdir. Timur'un müsaadesiyle Yıldırım Bayezid'in dört oğlundan Süleyman Rumeli'de, İsa Balıkesir ta-

raflarında, Çelebi Mehmed Amasya'da, Çelebi Musa Bursa'da idareyi ellerine almışlardır. Kardeşler arasındaki mücadele sonunda Çelebi Mehmed kardeşlerini bertaraf ederek 1413'te Osmanlı devletinin başına geçmiştir. Çelebi Mehmed ile oğlu II. Murad zamanlarında Anadolu'nun birliği yeniden kurulmaya çalışılmış, II. Murad, Rumeli'de I. Murad ile I. Bayezid'in elde ettiği toprakları daha da genişletmiştir. Rumeli'de elde edilen topraklara yerleştirilen, ayrıca Timur istilâsı sırasında Rumeli'ye göç eden Türklerle daha XV. yüzyılda Rumeli'nin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sağlanmıştır. 1453'te Fatih'in İstanbul'u fethi üzerine Anadolu ile Rumeli arasındaki Bizans engeli ortadan kaldırılarak Doğu Roma İmparatorluğu tarihe karışmış, Trabzon Rum devleti ele geçirilmiş, Anadolu'da birlik sağlanmış, Balkanlarda elde edilen yeni topraklarla Osmanlı devleti bir imparatorluk halini almıştır.

İstanbul, imparatorluğun en büyük kültür merkezi olmakla birlikte Anadolu'daki eski birer kültür merkezi olan büyük şehirlerde de ilmi ve edebî faaliyet sürdürülmüştür. Özellikle Osmanlı şehzadelerinin vali bulundukları şehirlerde ilmi ve edebî faaliyet çok daha canlı ve hareketli olmuştur. Rumeli'de de Filibe, Serez, Selanik, Üsküp gibi şehirlerde Osmanlı kültürü yerleşmiştir. Bu yüzyılda yetiştiren Niyazi-i Kadîm ile Sa'dî Serezli, Kandî ile La'î Üsküplüdür. Karaferyeli Baba Hasan, Prizrenli Süzî Çelebi, Neharî, Sa'yî, Prishtineli Mesihî, Vidinli Tarîkî ile Zarîfî gibi şairler Rumeli'nin süratle Türkleşmiş olduğunu gösterir. Mercimek Ahmed *Kabus-nâme*'sinde Filibe yolunda II. Murad'a rastlayarak onun hizmetine girdiğini yazar.

Edebî duruma gelince: XV. yüzyılda edebiyat büyük bir gelişme göstermiş, divan edebiyatı artık kuruluş dönemini tamamlayarak klasik bir duruma gelmiştir. Manzum mensur her türde ve her konuda yazılmış pek çok eserle edebiyat iyice gelişerek bir yükselme devri başlamıştır. Şuara tezkirelerine alınmış olan ve Ömer İbni Mezîd'in *Mecmuatü'n-nezair* (yazılışı 840/1436)'i ile Eğridirli Hacı Kemal (ölm. 915/1509)'in *Câmîü'n-nezair*'inde şiirleri bulunan yüzlerce şairin kaside ve gazel sahasında nasıl büyük bir gelişme yarattıklarını görmek mümkündür. Tezkirelerde bu şairlerden divan düzenlemiş oldukları bildirilenlerden ancak bir kısmının divanları bugün elimizde bulunmaktadır. Bununla birlikte elimizde bulunan divanların sayısı bir önceki yüzyıla göre bir hayli kabarıktır. Mesnevi alanında da her konuda telif ve tercüme pek çok eser yazılmış, beş mesneviden oluşan hamseler meydana getirilmiştir. Tezkirelerde hamse sahibi olduğu bildirilen şairlerden ancak birkaçının hamsesi elimizdedir. XIV. yüzyıldaki dinî-destanî mesnevîlerin yerini bu yüzyılda daha çok tarihi mesnevîler almış, yapılan fetihlerin anlatıldığı gazavatnameler yazılmıştır. Telif ve tercüme mensur eserlerin sayısında da büyük bir artma olmuştur. Bütün bu eserlerde dil XV. yüzyılın ilk yarısında oldukça sadedir ve XIV. yüzyılda yazılmış olanlardan farkısızdır. Ancak İstanbul'un fethiyle kurulan saray edebiyatı çevresindeki şairlerin Fars dili ve edebiyatına karşı ilgi ve hayranlıklarının arttığı, dile Farsça kelime ve tamlamaların çokça girmeye başladığı görülür. Şairlerin şiir dilini İran şiirinin ahengine ulaştırmak istemeleri buna sebep olmuştur. Necatî başta olmak üzere bu yüzyılın şairlerinde ata sözlerini, Türkçe tabirleri şiirde kullanarak Türkçe kelimelerden redifler ve kafiyeler yaparak şiir dilini Türkçeleştirme çabaları, Şehzade Korkud'un şiirlerinde Farsça terkipleri pek az kullanması, Aydınî Visalî'nin

Türkçe kelimelerle şiir yazması Farsça unsurların dile girmesini önleyememiştir. Nesir dilinde de iki ayrı gelişme çizgisi meydana gelmiş, halkın yararlanması için yazılan dinî eserlerde ve tarihlerde sade bir dil kullanıldığı halde bazı eserler sanatkârane bir nesir üslûbu ile yazılmıştır. Sinan Paşa'nın *Tazarruat*'ı sanatkârane nesir üslûbunun bu yüzyılda olduğu gibi daha sonraki yüzyıllarda da en güzel örneğidir.

XV. yüzyılın başındaki Timur istilâsının Anadolu'yu karıştırması, dağılan birliğin kurulması için yapılan savaşlar edebiyatta bir duraklama yaratmamıştır. Yüzyılın başında varlıklarını koruyan Karamanoğulları ile Candaroğulları sahaslarında birtakım eserler yazıldığı gibi, Osmanlı devleti sahasında da verimli bir edebî faaliyet vardır. Başlangıçtan beri Türkçeye önem veren Karamanlılar sahasında Konya ve Karaman kültür merkezi olarak eski önemlerini yitirmişlerdir. İbrahim Tennurî'nin ders okuduğu Karamanlı Sarı Yakub, Cemalî-i Karamanî gibi âlimler, Ahmedî'nin 840/1436'da yazdığı *Tervihü'l-ervah*'ı tezhip eden Aksaraylı Ahmed bin Hacı Mahmud gibi sanatkârlar, Fakih-i Karamanî, Nizamî-i Karamanî, Fehhâr, Halimî gibi şairler bu sahada yetiştirilmiştir. Kemal-i Ümmî ile Hakikî de Karamanlıdır.

Candaroğulları sahasında Kastamonu ile Sinop iki önemli kültür merkezi durumundadır. Karamanoğlu İsfendiyar Bey (1443 - 1447) adına dinî ve tıbbî eserler yazıldığı gibi, kendisi de *Hulviyyat-ı şahî* adıyla dinî, ahlâkî mensur bir eser yazmıştır. Şeyhî'nin çağdaşı şair Turabî ile Mehmed, Sinobî, İsmail Bey tarafından korunmuştur. Rüstem b. Kasım b. İsfendiyar divan sahibi bir şairdir.

XV. yüzyılın başındaki edebî faaliyetin asıl Osmanlı sahasında verimli olduğu görülür. I. Bayezid'in büyük oğlu Çelebi Süleyman (1403 - 1410) edebiyata ve şiire meraklı olup eğlenceye düşkün bir hükümdardır. Sarayının çevresinde toplanan şairlerden özellikle Ahmedî ile Ahmed-i Daî, ondan büyük ilgi ve iltifat görmüşlerdir. Daî'nin *Divan*'ındaki kasidelerin çoğu Çelebi Süleyman için yazılmıştır. Ahmed-i Daî, Emir Süleyman'a sunduğu *Çeng-nâme*'sinde onun içki meclislerini övdüğü gibi, Ahmedî de Çelebi Süleyman'a sunduğu *Tervihü'l-ervah*'ında içkinin zararlarını anlatırken bu zararların Emir Süleyman'a dokunmadığını söyleyerek onu kızdırmamaya dikkat etmiştir. Ahmedî, Çelebi Süleyman'ın ölümüne bir de mersiye yazmıştır. Mehmed *İşk-nâme* (*Tuhfe-nâme*)'sini ona hediye etmiştir.

Çelebi Mehmed devrinde yazılan eserlerle edebî gelişme sürmüştür. Çelebi Mehmed gözünü tedavi eden Şeyhî'ye büyük ihsan ve iltifatlarda bulunmuştur. Ahmedî ile Ahmed-i Daî de sonradan Çelebi Mehmed'e intisap etmişlerdir.

Hızır bin Ya'kub'un tasavvuftan bahseden *Cevahirü'l-meânî* (yazılışı 809/1406, Blochet s. 499) adlı eseri, Yazıcı Selâhaddin'in hava olaylarından bahseden büyük manzum eseri *Şemsiyye* (yazılışı 811/1408, itinalı bir yazması Hamidiye 550/6'da), Hatiboğlu'nun Hacı Bektaş'ın Arapça *Makâlât*'ının manzum çevirisi (812/1409) ile *Letafet-nâme* (yazılışı 817/1414, Süleymaniye Kitaplığı Hacı Mahmud 3226)'si Çelebi Mehmed devrinde yazılmış eserlerdir.

II. Murad devrinde (1421 - 1451) ilmi ve edebî faaliyet daha çok artmıştır. II. Murad ilme, edebiyata ve sanata karşı büyük ilgi duymuş, âlimleri ve sanatkârları korumuş, mutasavvıflara saygı göstermiştir. Ebû'l-hayrat denenen II.

Murad, hayırasever, adaletli, cesur ve kahraman, fakat tahttan feragat edecek kadar da ihtirassız ve olgun bir padişah'tır. Şiirde Muradî mahlâsını kullanmış olan II. Murad, ilk şair Osmanlı padişahıdır. Elimizdeki şiirleri fazla değildir. Bunlar sade bir dille yazılmış rindane şiirler olup içlerinde duygulu güzel beyitler vardır. II. Murad, musikiye de meraklıdır. Hızır bin Abdullah *Kitabü'l-edvarı* II. Murad'ın emriyle Arapçadan Türkçeye sade bir dille çevirmiştir. (Konya Mevlâna Müzesi 5762). 1421'de Bursa'ya gelen Abdülkadir-i Meragî, *Mekasidu'l-elhan* adlı eserini II. Murad'a sunmuştur. Oğlu Abdülaziz de Fatih'e bir musiki nazariyatı kitabı sunmuş, onun oğlu Mahmud Çelebi II. Bayezid adına bir musiki kitabı yazmıştır.

II. Murad adına manzum mensur pek çok eser yazılmıştır. II. Murad çevirilerin açık (rüşen) bir dille yapılmasını isteyerek Türkçenin kültür ve edebiyat dili olarak işlenmesine hizmet etmiştir. Mercimek Ahmed, II. Murad'ın emriyle 835/1432'de *Kabus-nâme*'yi sade bir dille Türkçeye çevirmiştir. II. Murad adına 16 mensur eserle 21 mesnevi yazıldığı tespit edilmiş olup bu sayının daha da artacağı inancındayız.

1451'de tahta geçen Fatih Sultan Mehmed (853 - 886/1432 - 1481) babası II. Murad gibi ilme ve sanata çok önem vermiştir. Fatih'in arzusu İstanbul'u Doğunun ve Batının en büyük kültür merkezi yapmaktır. Bu maksatla sahnı seman denen sekiz büyük medrese kurmuştur. Semerkand'da Kadızade Rumi'den ders okumuş ve Uluğ Bey'in rasathane müdürlüğünü yapmış olan büyük matematikçi Ali Kuşçu (ölm. 879/1474), Hayalî Şemseddin (ölm. 875/1470), Molla Hüseyin (ölm. 885/1480), Hocazade Muslihuddin Mustafa (ölm. 893/1488), Hatibzade Muhyiddin Mehmed (ölm. 901/1495) gibi devrin en büyük âlimleri bu medreselerde ders okutmuşlardır. Fatih, serbest düşünceli ve açık fikirli bir padişah'tır. Huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda dinî ve felsefî konularda âlimleri serbestçe münakaşa ettirir, kendisi de tartışmalara katılmıştır. Sarayında Müslüman ve Hristiyan ressamı bulunan Fatih 1479'da İstanbul'a gelen İtalyan G. Bellini'ye resmini yaptırmıştır. Veronali Matteo dei Pasti, Ferraralı Costanzo da İstanbul'a gelmişlerdir. Fatih'in özel matavveri Sinan Bey ile "sebih-nüvis" (portreci) Şiblizade, Matteo dei Pasti'nin öğrencileridir. Fatih, İslâm âleminin her tarafından İstanbul'a gelen âlim, şair ve sanatkârlara büyük ilgi göstermiş ve ihşanlarda bulunmuştur. İran'da Molla Camî'ye, Hindistan'da Hâce-i Cihân'a yılda bin flori gönderdiğini tezkireler yazar. Mesihî gibi kimi şairler Fatih'in yabancı ülkelerden gelenlere gösterdiği ilgiden yakınmışlardır. Leali adlı bir şair kendisini Acem olarak tanıtmış, padişahın ihşan ve iltifatına nail olmuş, sonra yalanı anlaşıncı İstanbul'dan kaçmıştır. Oysa Fatih, yalnız dışarıdan gelen şairlere değil, Osmanlı şairlerine karşı da çok cömert davranmıştır. Fatih'in şair Hafî'nin ağzını üç defa mücevherle doldurmuş olduğu Pervane Bey mecmuasında yazılıdır.

Fatih, babası II. Murad gibi şairdir. Avnî mahlâsıyla şiirler yazan Fatih, divan şiirinin tekniğini çok iyi bilmekle birlikte orta derecede bir şairdir. *Divan*'ında yer yer güzel beyitler de bulunmaktadır. Fatih'in *Divan*'ı, Kanunî'nin İran hattatlarından Hacı Hasan'a yazdırıldığı Uppsala Klasikler Kütüphanesinde bulunan fevkalâde nüshadaki şiirlere tezkireler ve tarihlerdeki de eklenerek ilk defa G. Jacob tarafından yayınlanmıştır (*Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten*, Berlin 1904). Fatih'in şiirleri Türkiye'de üç defa

bastırıldı (Saffet Sıtkı Bilmen, *Fatih Divanı*, İstanbul 1949; Kemal Edip Ünsel, *Fatih ve Şiirleri*, Ankara 1946; Ahmet Aymutlu, *Fatih ve Şiirleri*, İstanbul 1969).

Fatih'in sadrazamlarından olup Adnî mahlâsıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olan Mahmud Paşa'nın divanı ile münşeâtı vardır. Onun nesrinin nazmından üstün olduğunu tezkireler yazmışlardır. İlmin ve sanatın gelişmesine hizmet etmiş olan Mahmud Paşa adına eserler yazılmış, şairler kasideler sunmuşlardır. Nişanî mahlâsıyla şiirler yazmış olan Karamanî Mehmed Paşa, şiirde Safî mahlâsını kullanmış olan Cezerî Kasım Paşa, Sinan Paşa ile Ahmed Paşa gibi devlet adamlarının ve vezirlerin doğrudan doğruya şiir ve edebiyatla uğraşmalarının, edebiyatın gelişmesinde rolü olmuştur.

Fatih 27 yıl 11 ay 6 gün padişahlık yapmış, "dua-yı hayr" ve "nevver'e'llâhu kebrehu nûrâ" terkiplerinin tarih düşürüldüğü 886/1481'de ölmüştür. Tahta geçen oğlu II. Bayezid de iyi yetiştirilmiş bir padişah'tır (1481 - 1512). II. Bayezid bilgi bakımından Fatih'ten üstün olmakla birlikte, Fatih gibi serbest düşünceli değildir. Zamanının çoğunu okumakla geçiren II. Bayezid özellikle heyet ilmene meraklıdır. Hayatının sonlarında kendisini büsbütün ibadete vermiş olduğundan Bayezid-i Veli diye anılmıştır. II. Bayezid de Molla Camî'ye yılda bin, İran müftisi Seyfuddin Ahmed'e beş yüz altın sağlamıştır. Molla Camî *Heft Meclis* adlı eserini Bayezid'e ithaf etmiştir.

Adlî mahlâsıyla şiirler yazmış olan II. Bayezid'in ufak bir divanı elde bulunup eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1308). Orta derecede bir şair olan Bayezid'in şiirlerine, hocası Müeyyidzade'nin, Necatî, Vasfî, Hacı Hüseyinzade İbni Kemal gibi şairlerin nazireleri vardır. Rivayete göre Uzun Firdevsî 360 cilt tutan *Süleyman-nâme*'sini II. Bayezid'e sunmuş, eserin ancak 80 cildi beğenilerek gerisi yakılmıştır. Buna kızan Firdevsî, II. Bayezid'i hicvederek İran'a kaçmış ve orada ölmüştür. II. Bayezid adına pek çok eser yazılmıştır. Ahmed b. Hüseyin *Kitabu dürri'l-manzum fi menakibi Sultan Bayezid-i Rum* adlı eserini II. Bayezid için yazmış olup padişahın büyük ikram görmüştür. İdris-i Bitlisî *Heft Bihişt* adlı Farsça tarihini II. Bayezid'in emriyle yazmıştır. Celâlzade Salih Çelebi, *Câmîü'l-hikâyat*'ı padişahın isteği üzerine Farsçadan çevirmiştir. Sarıca Kemal'in *Selâtin-nâme*'si, Revanî'nin *Hamse*'si, Serezli Abdullah b. Habîb'in *Nahlistan*'ı, Mehmed Çelebi'nin musikiden bahseden *Fethiyye*'si gibi daha pek çok eser II. Bayezid'e sunulmuştur. II. Bayezid devrinde başta Necatî olmak üzere II. Bayezid'in sancakdarı Çakerî Sinan Bey, Karıştıranlı Bihiştî Sinan, Uzun Firdevsî, Ahmed-i Rıdvan, Münirî, Şehdî, Ahdî, Safayî, Şaver, Emirî, Basirî, Mihrî Hatun v.b. gibi tezkirelerde adları bulunan pek çok şair yetiştirilmiştir.

XV. yüzyılda yazılmış eserler ve başlıca yazarlar : *Divanlar* : XV. yüzyılda yetişen şairlerden divanları elde bulunanlar : Ahmed-i Daî (Türkçe ve Farsça divan), Şeyhî, Ahmed Paşa, Necatî Beg, Avnî (Fatih), Adlî (II. Bayezid), Cem, Adnî (Mahmud Paşa), Safî (Cezerî Kasım Paşa), Harimî (Şehzade Korkud), Ruşenî, Kemal-i Ümmî, Sarıca Kemal, Hamdullah Hamdi, Eşrefoğlu Rumî, Karamanî Nizâmî, Cemalî, Çakerî Sinan Bey, Mesihî, Münirî, Mihrî Hatun, Fakihî, Edhemî, Kasım, Sevdâyî, Vasfî. Yurtiçi ve yurtdışı kütüphaneler tarandığında daha başka divanların ortaya çıkarılacağı muhakkaktır. Çünkü tezkirelerde divan

tertip ettikleri belirtilmiş olan şairlerin sayısı bunlardan çok fazladır.

XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yaşamış olan Ahmed-i Daî çok eser vermiş âlim bir şairdir. *Tıbb-ı Nebevî* tercümesinin önsözünde adını Ahmed bin İbrahim bin Muhammed el-ma'rûf bi'd - Daî olarak verir. Lâtîfî tezkiresinde ve *Künhü'l-ahbar*'da kadı olduğu bildirilen Daî, Germiyan sahasında yetişmiştir. Germiyanoglu II. Yakub ile Süleyman Şah'a intisap etmiş olan Daî, Yıldırım Bayezid zamanında Germiyan sahasının Osmanlılara geçmesinden sonra Emir Süleyman, Çelebi Mehmed ve II. Murad'a intisap etmiştir. Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi'yi çok abartarak övdüğü *Mecmuatü'n-nezair*'deki 40 beyitli bir kasidesi, Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi'ye de yaklaşmak istediğini gösteriyor (M. Canpolat, *Mecmuatü'n-nezair*. Ankara 1982, 38 - 40). II. Murad'a şehzadeliğinde hocalık etmiş olan Ahmed Daî, II. Murad'ın padişahlığının ilk yıllarında (824/1421) ölmüştür. Bursa'da Daî'nin adını taşıyan bir mahalle ile bir cami ve hamamın bulunmasından orada öldüğü sanılmaktadır. Tezkirelerde Daî hakkında çok kısa bilgi verilmiş ve yalnızca *Çeng-nâme* ile *Teressül* adlı eserinden söz edilmiştir. Ayrıca *Künhü'l-ahbar*'da ve *Keşfü'z-zünûn*'da *Çeng-nâme*'nin ad *Çeng-nâme* olarak verilmiş ve savaşla ilgili bir eser olduğu sanılmıştır. İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Daî'nin hayatı ve eserleri* [1952] adlı monografisinde onun 17 eserini tespit etmiştir. Eserlerinden manzum olanlar: Türkçe *Divan*, Farsça *Divan*, *Çeng-nâme*, *Ukudü'l-cevahir* adlı Farsça sözlük, Nasır-ı Tusî'den çevirdiği *Camash-nâme*, *Vasiyyet-i Nûşirevan* tercümesi *Tefsir tercümesi*'nin önsözüdür. Daî'nin manzum eserleri arasında sayılan *Esrar-nâme* tercümesi ile *Mansur-nâme*'nin metinleri tespit edilememiştir. *Esrar-nâme*'nin Ahmedî'nin *Esrar-nâme* tercümesi ile karıştırılmış olması da mümkündür. *Mutayebat* ise müstakil bir eser olmayıp Türkçe divanındaki kıtalar arasından seçilmiş 12 mizahî kıtadır. Daî'nin mensur eserleri: Ebulleys-i Semerkandî *Tefsir*'i tercümesi, ilm-i nücûma ait *Eşkâl-i Nasır-ı Tusî* tercümesi, II. Murad'ın şehzadeliğinde istifadesi için yazdığı inşa üslûbunu öğreten *Teressül*, Yakub Bey adına Nasır-ı Tusî'den çevirdiği *Tabir-nâme*, *Miftahü'l-cenne* ve *Siracü'l-kulûb* adlı dinî eserleri, *Tıbb-ı Nebevî* çevirisi, *Vesiletü'l-mülûk li-ehli sülûk* adlı Âyetü'l-kürsî tefsiri çevirisi, II. Murad adına Attar'dan *Tezkiretü'l-evliya* çevirisi.

Daî'nin Türkçe divanının İ. H. Ertaylan tarafından incelenen Burdur nüshası eksik ve tertipsizdir. Bu nüshada Germiyan beyleri için yazdığı kasideler yoktur. Divanın Kahire'de bulunan yazması tam bir nüshadır. *Camii'n-nezair*'de bulunan iki kasidesinden birisi Yakub Bey içindir. *Mecmuatü'n-nezair*'de Musa Çelebi'yi çok övdüğü bir kaside vardır. Her iki mecmuada gazelleri de bulunmaktadır. Daî'nin 800/1405'te yazarak Emir Süleyman'a sunduğu 1446 beyitli *Çeng-nâme*'si canlı tasvirleri, ifade güzelliği, söyleyiş rahathğı ile çok başarılı bir mesnevidir. Eser konu bakımından da orijinal olup İran etkisinde kalınmadan yazılmış telif bir eserdir. Emir Süleyman'ın içki meclislerini öven canlı tasvirlerin yer aldığı *Çeng-nâme*'de, bir çalgı âleti olan çengin dört parçasının (ağaç kısmı, ahu derisi, ipekten ve at kılından teller) Daî'nin sorduğu sorulara verdiği hikmetli cevaplar, tasavvufî birer anlam taşır. Tasavvuftaki şeriat, tarikat, marifet ve hakikati karıştıran bu dört parçanın kendi menşelerine karşı duydukları özlem, tasavvuftaki ilâhî aşkın birer ifadesidir.

Daî'nin Farsça divanı ile Arapçadan ve Farsçadan yaptığı çeviriler onun bu dillere vukufunu ispat ettiği gibi, devrinin bütün ilimlerini bilen âlim bir şair olduğunu da ortaya koymuştur. Daî, Ahmedî ile Şeyhî arasında yetişmiş velût bir yazar, usta bir şairdir. Ahmedî gibi eserleriyle edebiyatın gelişmesine hizmet etmiş, divan edebiyatının kuruluş devri sayılan bu dönemde Türkçeyi çok rahat ve düzgün bir biçimde kullanmıştır. *Vasiyet-i Nûşirevan*'da, *Camash-nâme*'de, inşa üslûbunu öğretmek için yazdığı *Teressül*'ünde, Farsça sözlüğünde, tefsir çevirisi ve diğer dinî eserlerinde didaktik bir amaç gütmüş olan Daî, kültür tarihimize de hizmet etmiş âlim bir yazardır.

XV. yüzyılın ilk yarısında yaşayan şairlerin en ünlüsü Şevhî'dir. Asıl adı Yusuf Sinaneddin olan ve Germiyan sahasında yetişen Şevhî, memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra bilgisini ilerletmek için İran'a gitmiştir. İran'da ünlü Şerif Cürcanî ile ders arkadaşlığı vapan Şevhî, tasavvufî ve tıpta da geniş bilgi edinmiş, genellikle göz hekimliğinde derinleşmiştir. Bundan dolayı kendisine Hekim Sinan denmiştir. İran'dan dönüşünde Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî'ye intisap etmiş ve Şeyhî mahlâsını bu vüzdən almıştır. Memleketinde bir eczane açarak hekimlik yapan Şevhî, Germiyan beyi II. Yakub'un hizmetine girmiştir. Germiyan ilinin Osmanlılara geçmesinden sonra Çelebi Mehmed ile II. Murad'a intisap etmiştir. Şehî tezkiresinde Şeyhî'nin önce Osmanlılardan Emir Süleyman'a musahap olduğu ve onun Şeyhî'yi şiire yönelttiği yazılı ise de, Şeyhî'nin Emir Süleyman için yazılmış herhangi bir eserinin veya kasidesinin bulunmaması Şehî'nin verdiği bu bilginin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Çelebi Mehmed'in 814/1415'te Karaman savaşı sırasında gözünün ağrması üzerine Ankara'ya getirilen Şeyhî, padişahın gözünün tedavî etmiş ve bundan sonra onun hizmetine girmiştir. II. Murad'ın padişahlığı sırasında Edirne'de onun sarayında bulunan Şevhî 1428'de II. Murad'ı ziyaret için Edirne'ye gelen eski efendisi II. Yakub'a mihmandarlık yapmıştır. Hayatının son yıllarında memleketine döndüğü anlaşılan Şeyhî, 1431 yılı civarında ölmüştür. Mezarı Dumlupınar yakınlarındadır (bk. ŞEYHÎ).

Şeyhî'nin elimizde *Divan*'ı, *Har-nâme* ve *Hüsrev ü Şirin* mesnevîleri vardır. *Osmanlı müellifleri*, *Kenzü'l-menafi fi ahvali emzicet-i't-tebayi*' adlı tıbbî dair manzum bir eseri ile *Hab-nâme* ve *Ney-nâme* adlarında iki mesnevisinin olduğunu yazar (II, 254). Hasan Ali Yücel tarafından bastırılan *Kenzü'l-menafi* [1937]'in Şeyhî'ye ait olduğundan şüphe edilmektedir (F. Timurtaş. *Şeyhî'nin tıbbî konusundaki eseri*, "Türk Dili" 42, 1955, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" V, 1954, 97 - 100).

Şeyhî Divanı'nın 842/1438'de kopye edilmiş olan eski bir yazması (Millet Kitaplığı Ali Emiri, No. 238) Türk Dil Kurumu tarafından faksimile olarak bastırılmıştır (1942). Divandaki gazellerin bir kısmı tertipsizdir. Tarihlerde eli son derece açık olarak kaydedilen Yakub Bey'den Şeyhî'nin çok ilgi ve yardım gördüğü ona yazdığı "kerem kasidesi"yle diğer kasidelerinden, tercî-i bend şeklindeki methiyelerinden anlaşılıyor. Yakub Bey'in ölümü üzerine yazdığı mersiye son derece içli ve samimidir. Osmanlılardan en çok II. Murad'ı övmüştür. Ahmed Paşa meşhur "kerem kasidesi"yle Şeyhî'nin "kerem kasidesi"ni tanzir ettiği gibi, Cem, Bihiştî, Aşkî de kerem kasideleri yazmışlardır. Gazellerinde tasavvufun düşünce ve mecazlarına yer veren Şeyhî, lâdinî şiir-

ler de yazmıştır. İranlı Hafız'ı çok beğenen Şeyhî'nin yer yer duygulu şiirle yüklü gazelleri ve beyitleri vardır. Tezkireler Şeyhî'nin özellikle mesnevî alanındaki maharetini överler. *Hüsrev ü Şirin*'i ondan daha güzel yazan olmadığı belirtilmiştir. Nizami'nin aynı eserden tercüme ettiği *Hüsrev ü Şirin* hakkında tezkireci Sehî, şiir güzeline arkasından köhne Acem libasını çıkararak Türkî yeni hil'at giydirdiğini, *Hüsrev ü Şirin*'in bundan daha güzel yazılamayacağını söyler. Sehî'den sonraki tezkireciler de aynı görüştedirler. 6 944 beyit olan *Hüsrev ü Şirin* F. Timurtaş tarafından bastırılmıştır (İstanbul 1963). *Hüsrev ü Şirin*'in, tezkirelerin söylediği gibi yarım kaldığı ve kız kardeşinin oğlu Cemalî tarafından tamamlandığı doğru değildir. Şeyhî, hikâyenin sonundaki olayları en trajik yerinde kesmiş. Nizami'de olduğu gibi uzatmamıştır. *Hüsrev ü Şirin*'in sonundaki Cemalî'ye ait olan iki parçadan birincisinde Cemalî, Şeyhî'nin ölümünden bahseder, ikincisinde ise II. Murad'ı över. *Hüsrev ü Şirin* mesnevî sahasında bu konuda yazılmış eserlerin en güzelidir. Konunun kompozisyonu, tahkiye ve tasvirleri son derece kuvvetli ve mükemmeldir. Ferhad'ın dilinden söylenen terci-i bend, divan şiirimizdeki tevhidlerin en güzellerindendir. *Hüsrev ü Şirin*'de XV. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini gösteren arkaik kelimeler bakımından da zengin dil malzemesi vardır.

Şeyhî'nin bugün için en çok beğenilen tanınmış eseri 126 beyitli *Har-nâme* mesnevisidir (baskıları için bk. S. N. Ergun, *Tanzimata kadar muhtasar Türk edebiyatı tarihi ve numuneleri*, İstanbul 1931; F. Köprülü, *Divan edebiyatı antolojisi*, İstanbul 1931; F. Timurtaş, *Harnâme*, İstanbul 1971).

Har-nâme'nin yazılış sebebi tezkirelerde iki ayrı biçimde anlatılır. Birincisi şöyledir: Şeyhî, Çelebi Mehmed'in gözünü tedavi edince padişah Şeyhî'ye ihsanlarda bulunur ve Tokuzlu köyünü tımar olarak verir. Köyün eski sahipleri Şeyhî'yi köye sokmazlar, onu döverek üstünde nesi varsa alırlar. Şeyhî bu olay üzerine *Har-nâme*'ye yazarak Çelebi Mehmed'e sunar (Sehî 52). *Har-nâme*'nin yazılış sebebi hakkında ikinci rivayet ise şöyledir: Şeyhî'yi çok takdir eden II. Murad ona vezirlik vermek ister. Şeyhî'yi çekemeyenler onun, Nizami'nin *Hamse*'si gibi beş mesnevî ortaya koyduktan sonra böyle bir mevkîe gelmesinin uygun olacağı hususunda padişahı ikna ederler. Bunun üzerine Şeyhî, Nizami'nin *Hüsrev ü Şirin*'ini tercümeğe başlar. Başta bin beyit yazarak padişaha sunar. Eseri çok beğenen II. Murad, Şeyhî'ye ihsanlarda bulunur. Aldığı ihsanlarla memleketine dönen Şeyhî'yi yolda hırsızlar soyar. Şeyhî bu olay üzerine *Har-nâme*'yi yazarak II. Murad'a gönderir. Nitekim Türk Dil Kurumu'nun bastıracağı Ali Emiri yazmasında *Har-nâme* II. Murad'a yazılan bir methiyeden sonra "münasib hikâyet" başlığı altında verilmiştir. Kaynaklarda verilen bu iki yazılış sebebinden ve yazmaların durumundan anlaşıldığına göre, *Har-nâme* önce I. Mehmed'e, sonra II. Murad'a sunulmuştur. Şeyhî'den önce bir Arap ata sözünde ve Mir Hüseyin (ölm. 719/1319)'in *Zadı'l-müsafirin* adlı eserindeki 6 beyitli bir kıtada "kulak uman bir eşeğin kuyruktan olması"nın bulunması, konunun Şeyhî'nin bir buluşu olmadığını gösteriyorsa da, *Har-nâme*'de konunun genişletilerek işleniş, öz-lü ve güçlü bir ifade ile anlatılışı, dilinin sadeliği ve güzelliği, hicvin inceliği ve zarafeti *Har-nâme*'nin şaheser bir hiciv eseri olmasını sağlamıştır. Sosyal eşitsizliği ince ve

zarif bir biçimde hicveden *Har-nâme*, edebiyatımızda hiciv türünün en güzel örneğidir.

Şeyhî'nin, Ahmed Paşa, Necatî ve Bakî'den Fuzulî'ye kadar büyük şairler başta olmak üzere 45 şairi etkilediği tespit edilmiştir (F. Timurtaş, *Şeyhî'nin şöhreti ve tesiri*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", VIII, 1958). Şeyhî'nin "lâmiye" tevhidi, Necatî, Hayalî, Âlî, Ahdî, Nevî, Kafzade gibi şairler tarafından tanzir edilmiştir; Fuzulî, *Leylâ vü Mecnûn*'unda mesnevî yazarı olarak Şeyhî'nin adını andığı gibi, onun bir tevhidini de tanzir etmiştir.

Fatih devrinin en büyük şairi Ahmed Paşa'dır (ölm. 902/1497). II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyüddin Efendinin oğludur. Sehî, Âşık Çelebi tezkireleriyle *Güldeste*'de Edirneli olduğu, Lâtîfî tezkiresinde ve *Künhü'l-ahbâr*'da Bursa'da doğduğu yazılmıştır. Edirneli olan Ahmed Paşa'ya Bursalı Ahmed Paşa denmesinin sebebi, Bursa'da Muradiye medresesinde müderrislik, daha sonra Emir Sultan vakfiyesine mütevellilik yaparak hayatının önemli bir kısmını orada geçirmesinden ve Bursa'da gömülü olmasından ileri gelmiştir (bk. AHMED PAŞA). Ahmed Paşa XV. yüzyılın başında yetişen Şeyhî ile bu yüzyılın sonunda yetişen Necatî arasındaki şairlerin en büyüğüdür. Hasan Çelebi'nin tezkiresinde bildirdiği gibi, Nevalî'nin 33 gazeline nazire yazdıktan sonra tanınmış olması doğru değildir (bk. F. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*: Ahmed Paşa). Tezkireler Ahmed Paşa'yı özellikle kaside alanında bu yüzyılın en büyük şairi saymışlardır. Ahmed Paşa, divan şiirinin bütün inceliklerini ustaca kullanır. Şiirleri ahenkli ve kusursuzdur. Şiirde İran şairlerinin ahengine ulaşmak isteyen Ahmed Paşa'nın, İran şairlerinin kullandıkları kelime ve tekiplere şiirde fazlaca yer vermiş olmasını ve İran şiirinin mazmunlarını olduğu gibi aktarmasını Lâtîfî eleştirerek "şiir güzeline İran elbisesi giydirdiğini" söyler. Fatih, çok takdir ettiği ve kendisini vezir ve hoca yaptığı Ahmed Paşa'ya kızarak hapsedtirmiştir. Onun kendisini affettirmek için yazdığı "kerem kasidesi" en tanınmış şiirlerindendir. Şeyhî'nin kerem kasidesine nazire olarak yazdığı bu kaside, gerek duygu inceliği gerek ahengi ve ifade mükemmelliği ile kusursuz bir şiirdir. Kasidesinin çoğunu Fatih'e yazmıştır ("kasr, la'l, misk, güneş, kerem"). II. Bayezid'e "ab", Cem'e "benefşe" redifli kasideleri en tanınmış kasideleridir. Hüseyin Baykara'nın meclisinde Ahmed Paşa'nın bir gazeli okununca Molla Camî'nin Türkçe bilmediği halde gazelin ahengine kapılarak kalkıp sema ettiği Riyazî tezkiresinde yazılmıştır. Ahmed Paşa kendisinden önce yetişen Ahmedî, Şeyhî, Niyazî gibi şairleri okumuş, "kasr" kasidesini Niyazî'ye nazire olarak yazmıştır. Çağdaşı Ataî'nin II. Murad için yazdığı "güneş" redifli kasidesine mükemmel bir nazire yazmıştır. Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa için yazdığı mersiye, Ahmedî'nin ve Şeyhî'nin mersiyelerinin etkisi vardır. Nazamî, Ahmed Paşa'nın çok etkisinde kalmış, onun "kasr, la'l ve güneş" kasidelerine nazireler yazmıştır. XV. yüzyılın 2. yarısı ile XVI. yüzyılın başında yaşayan şairler onu ustad olarak tanımışlardır. II. Bayezid'in vezirlerinden Cezerî Kasım Paşa (Safi) Ahmed Paşa'ya nazire söylemekle tanınmıştır. Bakî, Kanunî mersiyesini yazarken bunu da okumuş olmalıdır. Edirneli Zamanî, Ahmed Paşa'nın "ates" redifli gazeline en güzel nazireyi yazmış, onun "kasr" ve "güneş" redifli kasidelerine yazılan nazirelerinin en güzelini Arifi Hüseyin Çelebi söylemiştir. Bursalı Visalî, Mealî, Cem, Mihrî Hatun, Hamidî, Sa'dî, Konyalı Nizami, Eğridirli Hacı Kemal, Necatî,

Ahî, Zatî, Lâmiî ve Bakî'nin Ahmed Paşa'ya nazireleri vardır. Ahmed Paşa'nın elimizde yalnızca bir *Divan*'ı bulunmaktadır (A. N. Tarlan. 1966).

Necatî (ölm. 914/1509) XV. yüzyılın 2. yarısında yetişen şairlerin en büyüğüdür. Adı İsa olan Necatî hakkında Lâtîfî'nin "Abdullah oğludur" demesinden devşirme çocuklardan olduğu anlaşılmaktadır. Edirne'de dul bir kadın tarafından büyütülmüş, Sairî adlı bir şair de ondaki şiir kabiliyetini geliştirmiştir. Niçin gittiği bilinmeyen Kastamonu'da şairliği ile tanınan Necatî, Fatih devrinde İstanbul'a gelmiştir. Fatih'e yazdığı "şitaiye" ve "bahariye" kasideleri ve gazelleriyle Fatih'in takdirini kazanarak divan kâtipliğini elde eden Necatî'nin asıl ikbal devri, II. Bayezid'in padişahlığı zamanındadır. II. Bayezid ile hocası Müeyyidze tarafından korunmuş olan Necatî, Şehzade Abdullah'ın Karaman valiliğinde ona divan kâtibi olmuş, Şehzade Abdullah'ın ölümü üzerine Manisa sancak beyi Şehzade Mahmud'a nişancılık yapmıştır. Şehzadenin sarayında toplanmış olan şairlerden Talîi defterdar, Sun'î divan kâtibidir. Mahmud'un sarayında mesut günler geçiren Necatî, bu şehzadenin de ölümü üzerine İstanbul'a dönmüştür. Necatî bu iki şehzadenin ölümünden duyduğu derin üzüntüyü birer mersiye yazarak dile getirmiştir. Necatî artık resmî bir görev kabul etmeyecek emekli maaşı ile geçinmiş ve Şeyh Vefa semtindeki evinde kalan ömrünü okuyarak, şiir yazarak doldurmuştur. 914/1509'da ölen Necatî, Şeyh Vefa yakınına gömülmüştür. Necatî tarafından yetiştirilmiş olan tezkireci Sehî ile Sun'î, Necatî'nin ölümüne bir tarih kıtası yazdıkları gibi, Sehî de onun bir beytini vasiyet sayarak mezarını mermerden yaptırmıştır (bk. NECATÎ).

Ahmed Paşa ile aşağı yukarı çağdaş olan Necatî, daha hayatta iken Ahmed Paşa gibi ünlü bir şairle karşılaştırılarak onun Ahmed Paşa'dan daha üstün olduğu kabul edilmiştir. Tezkireler XV. yüzyılda Şeyhî'nin mesnevîde, Ahmed Paşa'nın kasidede, Necatî'nin ise gazelde büyük şair olduğunu yazarlar. Şiirde ata sözlerini kullanma (mesel-güylük)'da onun derecesine kimsenin çıkmadığını yine tezkireler belirtirler. Necatî şiirde ata sözlerini ve Türkçe tabirleri bol bol kullanarak, Türkçe kelimelerden redifler ve kafiyeler yaparak Türkçeyi şiirde işlemek hususunda büyük çaba harcamıştır. Şairin rindane ve âşıkane konularda yazdığı gazellerinin özelliği, dilindeki sadelik ve tabiiyet, hayallerindeki incelik ve duygularındaki içtenlikle nitelendirilebilir.

Necatî, *Divan*'ını dostlarından Kazasker Müeyyidze Abdurrahman Çelebi'nin teşviki ile tertip etmiştir. Yazmaları oldukça çok olan bu divanın tenkitli baskısını A. N. Tarlan yayınlamıştır (*Necatî Beg Divanı*, İstanbul 1963). Sehî, Necatî'nin divanından başka *Münazara-i Gül ü Hüsnüv* mesnevîsinin olduğunu, fakat pek bulunmadığını belirterek 5 beyit örnek vermiştir. Âşık Çelebi, Necatî'nin Şehzade Mahmud adına Gazalî'nin *Kimya-yı Saadet-i ile Avfî'nin Camiü'l-hikâyat*'ını çevirdiğini ve *Leylâ vü Mecnûn* yazdığını, *Kimya-yı Saadet*'in Şehzade Mahmud'un kızlarında olduğunu, fakat *Camiü'l-hikâyat* ile *Leylâ vü Mecnûn*'un kaybolduğunu yazar.

Necatî, kendi devrinde ve daha sonraki yüzyıllarda çok beğenilmiş, şiirlerine nazireler yazılmıştır. İdris-i Bitlisî'nin tarihinde Necatî'den Hüsnüv-i Rûm diye bahsedilmiş olmasını Sehî özenle kaydetmiştir. Çağdaşları olan Kâtip

Sevki, Şeyhoğlu Cemalî, Sirozlu Sa'dî, Suzî, Mîhrî Hatun gibi ikinci derecede pek çok şair onun etkisinde kaldıkları gibi, Ahmed Paşa, Zatî, Hayalî, Bakî, Fuzulî, Yahya Bey, Nedim gibi büyük şairler de Necatî'nin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Tezkireler, şairin "döne döne" redifli gazeline en güzel nazireyi Üsküplü Razi'nin yazdığını söylerlerse de, Bakî'nin naziresi ahenk bakımından hepsini geride bırakmıştır. Tezkirelere göre, Mîhrî Hatun'un sürekli olarak onun gazellerine nazire yazması şairi kızdırmıştır. Fuzulî "gül" ve "hançer" kasidelerinin rediflerini Necatî'den aldığı gibi, "gayrı" redifli tanınmış gazeline vezin, redif ve kafiye başka, mazmun bakımından da Necatî'nin etkisinde kalmıştır. Necatî'nin Türkçeyi bütün inceliği ve tabiiyeti ile şiirde kullanma çabasını sürdüren Zatî, Bakî, Yahya ve Nedim, gittikçe daha güzelleşen ve mükemmelleşen gelişme zincirinin halkalarını oluşturmuşlardır.

XV. yüzyılda kaside ve gazel alanında tanınmış öteki şairler, Karamanlı Nizamî, İvaz Paşazade Atayî, Melihî, Mesihî, Cem, Sa'dî, Sarıca Kemal, Mîhrî Hatun, mutasavvıf şairlerden Rüşenî, Kemal-i Ümmî, Eşrefoğlu Rumî gibi şairlerdir. Tezkirelerde adları bulunan ve divan sahibi oldukları bildirilen daha pek çok şair vardır.

Atayî (ölm. 841/1437) Yıldırım Bayezid'in vezirlerinden Edirneli İvaz Paşa'nın oğlu Ali Çelebi'dir. Şeyhî ile Ahmed Paşa arasında yetişen şairlerin en büyüğü olan Atayî, kasideler, gazeller ve tuyuğlar yazmıştır. II. Murad'a yazdığı "güneş" kasidesi çok tanınmış olup, bu kaside Ahmed Paşa tarafından tanzir edilmiştir. "Dedim-dedi" kelimelerinin tekrarlandığı kasidesi de ustaca yazılmış kasidelerindendir. Hassas, duygulu bir şair olan Atayî'nin kasidelerinin dili gazellerinden daha ağır ve sanatlıdır. Sehî'nin Türkî gazelde ata sözlerini ilk defa onun kullanmış olduğunu belirtmesinden de anlaşıldığı üzere bu yüzyılda şairlerin şiire Türkçe unsurları sokma çabasında Atayî'nin önemli yeri vardır. Atayî, tuyuğlar da yazarak Türk dilinin ahengine ve şiir zevkine önem vermiştir.

Nizamî Karaman'da yetişmiş, iyi bir tahsil görmüş, Farsçayı çok iyi öğrenmiştir. Ahmed Paşa'nın gazellerine, "kasr, la'l, güneş" kasidelerine başarılı nazireler yazmış olan Nizamî'nin şöhreti İstanbul'a kadar gelmiş, Ahmed Paşa tarafından da takdir edilmiştir. Ahmed Paşa'nın, Fatih'in gözünden düşmesi üzerine Mahmud Paşa tarafından Fatih'e tavsiye edilen Nizamî İstanbul'a çağırılmış ise de, İstanbul'a giderken yolda hastalanarak ölmüştür. Genç yaşta ölen Nizamî'nin ileride büyük bir şair olabilecek kabiliyetinde bulunduğu divanındaki şiirlerinden anlaşılmaktadır. İran şiirinin etkisinde kalmış olup Hâfız-ı Şirazi'ye nazireleri bulunan Nizamî, şiirlerindeki duygu ve hayal gücü, rahat söyleyişi ile büyük bir kabiliyet olduğunu gösteren çok güzel şiirler yazmıştır (Halûk İpekten, *Karamanlı Nizamî Divanı*, Ankara 1974).

Tokatlı Melihî, Fatih devri şairlerinden olup tahsilini ilerletmek için gittiği İran'da Molla Camî ile ders arkadaşlığı yapmıştır. İstanbul'da Ahmed Paşa'nın ilgisini çeken Melihî, onun vasıtasıyla Fatih'e tanışmıştır. Derbeder bir hayat yaşayan ve günlerini meyhanelerde geçiren Melihî'yi Fatih içkiye tövbe ettirdiği halde tövbesini bozduğu tezkirelerde yazılıdır. Divanı düzenlenmemiş olan Melihî'nin şiirleri mecmualarda dağınık halde kalmıştır. Melihî'nin rindane ve âşıkane şiirleri oldukça sade bir dille

yazılmıştır. Külfetsiz, rahat bir söyleyişi vardır. Duyguları samimî, hayalleri ince ve renklidir. "Gönül" redifli murabbai devrinde çok beğenilmiştir. Aynı redifle Fatih başta olmak üzere Ahmed Paşa, Dede Ömer Ruşenî, Hafî, Halilî, Yakînî, Hacı Kemal birbirlerine nazire olan murabbalar yazmışlardır. Melihî'nin, *Camii'n-nezair*'de 10'dan fazla şiiri bulunmaktadır. Nazmî'nin *Mecmuatü'n-nezair*'ine de birkaç şiiri alınmıştır (Diğer şiirleri için bk. M. Ergin, *Melihî*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" II, 1948, 3 - 4).

Fatih'in büyük oğlu olan Cem (ölm. 1495) iyi yetiştirilmiş, Farsçayı ve Arapçayı çok iyi öğrenmiş, kültürlü, şair yaradılışlı bir şehzadedir. Türkçe ve Farsça divanları ile Selman-ı Savcî'den çevirdiği *Cemşid ü Hurşid* mesnevisi vardır. Divanındaki kasideler ve gazeller onun kabiliyetli bir şair olduğunu gösterir. Üzüntülerle geçen maceralı hayatı şiirlerine de yansımış, vatan hasreti ile içli şiirler yazmıştır. Üstad olarak tanıdığı Ahmed Paşa'nın Cem üzerinde büyük etkisi olmuştur. Avrupa'dan II. Bayezid'e gönderdiği "kerem" redifli kasidede Ahmed Paşa'nın kasidesini örnek olarak alır. "Sefer" redifli gazeli de Ahmed Paşa'ya naziredir. Cem'e iki kaside yazmış olan Ahmed Paşa, Cem için takdir duygularını ifade ederken "Hüsrev-i sultan-nişan" kelimeleriyle onu geleceğin sultanı olarak görmek ister. Cem *Divan*'ının yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde oldukça çok yazmaları vardır. *Divan*'ın mükemmel bir yazması Millet Kütüphanesi Ali Emîrî bölümündedir (bk. *İstanbul kütüphaneleri yazma divanlar kataloğu* [1947]). Cem *Divan*'ının tenkitli tam bir baskısı yapılmamıştır. Şiirlerinden bir kısmı yayınlanmışsa da, bunlar popüler baskılardır. Cem'in 883/1478'de Selman-ı Savcî'den çevirdiği 2 700 beyitli *Cemşid ü Hurşid* mesnevisinin elimizde bulunan iki yazmasının İlahiyat Fakültesi kütüphanesindeki nüshası tam ve itinalı bir yazmadır (No. 18464).

Cem, Konya'da vali iken sarayına topladığı âlim, şair ve sanatkarlarla kültür ve edebiyatımızın gelişmesine de hizmette bulunmuştur. Sarayının çevresinde sayıları oldukça çok olan bir şairler topluluğu bulunmaktadır. Bunlara "Cem şairleri" adı verilir. Türebî, Aynî-i Tirmizî, Sirozlu Sa'dî, Haydar, Kandî, Sehaî, La'î, Şahidî, Şerifi-i Âmidî, Cem'in çevresinde toplanmış olan şairlerdir. Bunlardan Türebî ile Aynî Cem'in hocaları, Sa'dî nişancısı, Şahidî ve Haydar defterdarıdır. Şerifi-i Âmidî Cem'in yurt dışına çıkması üzerine Mısır'a gitmiş, manzum olarak çevirdiği *Şeh-nâme*'yi Kansu Gavri'ye sunmuş, Mısır'da ölmüştür. Cem, Ebülhayr-ı Rumî'den *Saltuk-nâme*'yi yazmasını istemiş, Ebülhayr sözlü ve yazılı kaynaklara baş vurarak bu önemli eseri 1480'de meydana getirmiştir. Eserin tek ve mükemmel yazması Topkapı Sarayı kütüphanesindedir (E. Karatay, *Kat. II*, 294; baskısı : Fahir İz, *Saltuk-nâme*, Harvard University Press, 1974). Cem'in 886/1481'de Hicaz'da görüştüğü Şeyh Hasan b. Mahmud Bayatî'den Osmanlı sülâlesinin şeceresini yazmasını istemesi üzerine Bayatî, *Oğuz-nâme*'den yararlanarak *Cam-ı cem-ayın* adlı eserini meydana getirmiştir. Hasan Bayatî, Oğuz soyundan olup Dede Ömer Ruşenî'nin halifelerindendir.

Mesihî XV. yüzyılın 2. yarısında yaşamış değerli bir divan şairidir. Asıl adı İsa olan Priştineli Mesihî, genç yaşta İstanbul'a gelerek muntazam bir medrese tahsili görmüş, ayrıca yazı sanatındaki ustalığı ile de tanınmıştır. II. Bayezid'in sadrazamlarından Hadım Ali Paşa'ya divan kâ-tibi olan Mesihî, onun ölümü üzerine Tacizade Cafer Çe-

lebi'ye intisap etmişse de, hayatının sonları yoksulluk içerisinde geçmiş, 918/1512'de Bosna'da ölmüştür. *Divan*'ı, *Şehrengiz*'i ve *Gül-i sad-berg* adlı mensur bir eseri bulunan Mesihî, divan şiirinin inceliklerini ustaca uygulamış olan bir şairdir. Bakî meşhur "Bahariye"sini Mesihî'nin "Bahariye"sine nazire olarak yazmıştır. Mesihî'nin bu şiiri Almanca, Fransızca ve İngilizceye de çevrilmiştir (bk. F. Bayraktareviç, *Mesihî'nin dünya edebiyatında yer alan Bahariyesi*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" XXII, 1974 - 1976, 213 - 219). Şiirlerinde yeni mazmunlar yaratmış olan Mesihî yerli unsurlara da yer vermiştir. Onun Edirne güzel-leri hakkında yazdığı 130 beyitli *Şehrengiz*'i edebiyatımızda bu türün ilk örneğidir. *Şehrengiz*'indeki canlı tasvirler, mahallî renk-ler ve deyimlerle dikkati çeken Mesihî, özellikle bu eseri ile kendisine büyük bir ün sağlamıştır. Âşık Çelebi, Mesihî'nin *Şehrengiz*'ini çok överek taklidinin imkânsız olduğunu söyler. Mesihî *Gül-i sad-berg*'inde sade dille yazılmış 100 mektup üzerinde inşa esaslarını anlatır (Bir nüshası British Museum, Or. 11194'tedir). Yazma halinde bulunan Mesihî *Divan*'ının tenkitli bir metni hazırlanmışsa da bastırılmamıştır (Mine Özöglü [Mengi], *The Diwan of the fifteenth Century Ottoman Poet Mesihî*, Edinburg 1969).

II. Bayezid'in padişahlığında 8 şehzadesinden hayatta kalmış olan şehzadeleri Ahmed, Korkud ve Selim (Yavuz) her üçü de şairdir. Şehzade Ahmed (1481 - 1512) Amasya'daki sarayında âlimleri, şairleri, musikişinasları toplamıştır. Şiirleri divan biçiminde toplanmamıştır. Müridî, Âzadî gibi şairler Şehzade Ahmed'in sarayında bulunmuş, ona kasideler sunmuşlardır.

Şehzade Korkud (1470 - 1513) şiirde Harimî mahlâsını kullanmıştır. Elimizde bulunan divanının tek yazması oldukça geç bir tarihte kopye edilmiştir (bk. Millet Ktp. Ali Emîrî Bl. No. 104). Pervane Bey mecmuasında bazı şiirleri vardır. Hafız'a, Şeyhî'ye nazireler yazmış olan Korkud orta derecede bir şairdir. Onun en çok dikkati çeken yanı, şiirlerini çok sade bir dille yazması, Farsça tamlamaları çok az kullanmasıdır. Ahmed Paşa başta olmak üzere birçok şairlerin şiir kapılarını Farsçaya açmış olmalarına karşı Korkud'un bu tutumunu takdirle karşılamak gerekir.

Şehzade Korkud, Osmanlı şehzadelerinin bilgi yönünden en başta gelenidir. Mükemmel Arapça bilen, İslâm hukukunda derin bilgisi bulunan Korkud'un, devrinin âlimlerinden olduğunu kaynaklar yazarlar. Korkud'un Arapça telif eserleri, şerhleri ve haşiyeleri vardır (bk. *Osmanlı müellifleri II*, 382 - 384; ayrıca bk. İ. H. Uzunçarşılı, *II. Bayezid'in oğullarından Sultan Korkud*, Türk Tarih Kurumu "Belleten", XXX/120, 1966). Büyük bir okuma ve inceleme merakı olan, Antalya ve Manisa valilikleri yapan Korkud bir yerden bir yere giderken kitapları develerle taşı-nırmış. Musiki ilminde de geniş bilgisi olan Korkud'un "Gıda-yı ruh" adlı bir de saz icat ettiği Sehî tezkiresinde yazılıdır (s. 18). Korkud'un Şeyh Hamdullah'tan hat dersi gördüğü *Tuhfetü'l-hattatin*'de yazılıdır (s. 368). Ebü'l-hayr lâkabı ile anılan Korkud'un sarayında âlimler, şairler, musikişinaslar toplanmıştır. Deli Birader diye tanınmış olan Gazalî, *Rafiu'l-gunum* ve *dafi'l-humun* adlı acayip birtakım hikâyelerden oluşan mensur eserini ve Yahya b. Mehmed el-Gaffarî de kıymetli taşlara ait *Cevahir-nâme*'sini Korkud'a sunmuşlardır. Uzun Firdevsî (Firdevsî-i Tavil)

de Korkud'un sarayında bulunmuş, Midilli savaşını anlattığı *Kutub-nâme*'sinde o sırada Manisa valisi olan Korkud için yazdığı beyitlerde Korkud'dan gördüğü ilgiyi dile getirmiştir (bk. İ. Kutluk, *Kutb-nâme*, 1970). Sevdai'nin de Korkud için yazılmış kasideleri vardır. Kardeşi Yavuz Selim tarafından 918/1413'te boğdurulan Korkud'un ölümüne Gazalî çok duygulu bir kıt'a yazmıştır (Âşık Çelebi tezkiresi. Ali Emîrî, No. 440).

XV. yüzyılda yetişen kadın şairlerden Zeynep Hatun (ölm. 1474) Amasyalı bir kadının kızı olup kocası da kadıdır. Özel bir eğitimle yetiştirilerek devrinin ilimlerini, Arapçayı, Farsçayı öğrenmiş olan Zeynep Hatun musikide de bilgi sahibidir. Tezkirelerin Fatih adına düzenlediğini kaydettikleri divanı elimizde yoktur. Şeyhi'ye nazireler yazmış olan Zeynep Hatun'un sade ve samimi şiirler yazmış olduğu tezkirelerde verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Sehî tezkiresinde verilmiş olan iki beyit "Eğer maksûd eserse mısra-ı ber-cest'e kâfidir" sözünü ispat edecek güzelliğindedir.

Elimizde divanı bulunan Mîhrî Hatun, Amasyalı bir kadının kızıdır. İyi bir eğitim görmüş, Arapça, Farsça öğrenmiş, sağlam bir edebiyat kültürü edinmiştir. II. Bayezid'in şehzadelerinden Ahmed'in Amasya sancakbeyliği zamanında (1481 - 1512) kendisi de şair olan şehzadenin sarayı etrafında toplanan edebî çevreye girmiştir. Oldukça sade bir dille duygulu gazeller yazmıştır. Divan edebiyatının malzemelerini ve mazmunlarını kullanırken erkek şairlerden ayrı bir özellik göstermez. Hatta bazı klişe mazmunları erkek bir şair gibi kullanmıştır. Şiirlerinde Necatî'yi örnek almış olan Mîhrî'nin Necatî'ye nazireleri ve onu fazlaca taklit etmesi Necatî'yi kızdırmıştır. Hiç evlenmemiş olan Mîhrî Hatun, 1506'da Amasya'da ölmüştür. İstanbul kütüphanelerinde üç yazması bulunan Mîhrî divanı Moskova'da bastırılmıştır (1967).

Sarıca Kemal (Kemal-i Zerd) (ölm. 880/1476) Bergamalı olup Fatih'in sadrazamlarından Mahmud Paşa tarafından takdir edilerek paşanın kölelerine öğretmen olmuştur. Sehî ile Lâtîfî, paşanın ölümü (1474)'nden sonra Hasköy'deki çiftliğinde ziraatle uğraştığını yazarlar. Âşık Çelebi ile Kınalızade ise onun ölümünden sonra Hasköy'deki medresesinde müderris olduğunu kaydediyorlar. Şemseddin-i Cüveynî'nin tarihini paşanın adına tercüme ederek *Belâgat-nâme* adını verdiği Âşık Çelebi tezkiresinde yazıldığı. *Osmanlı müellifleri*'nde *Belâgat-nâme*'nin yazarı Fazlullah b. Abdullah, eserin adı *Mu'cem fi asari mülûkî-Acem* olarak verilir. *Divan*'ının elde bulunan iki yazmasında (Üniversite Ktp. 759/3, John Rylands Library, Manchester, Turkish manuscripts No. 62) yalnız gazelleri vardır. J. R. Walsh her iki yazmayı karşılaştırarak bastırmıştır ("Journal of Turkish Studies" III, 1979, Cambridge, 403 - 442).

Sarıca Kemal hakkında en eski bilgiyi veren Sehî, onun gazel tarzında başta gelen şairlerden olduğunu, şiirlerinde ata sözlerini iyi kullandığını söyleyerek eşsiz bir şairdir diye övmüştür. Âşık Çelebi, Sarıca Kemal'in *Belâgat-nâme* çevirisinde Farsça ve Arapça manzum kısımları aynen Türkçeleştirmiş olduğunu söyleyerek çeviriyi eleştirmiştir. Mahmud Paşa hakkında mersiyeleri olduğunu yine Âşık Çelebi yazar. Sarıca Kemal, şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır. Onun XV.

yüzyılın şiirde oldukça sade yazan, Türkçe ata sözlerini ve deyimlerini kullanarak Türk dilini şiirde işleme çabasını gösteren şairler arasında göstermek gerekir. Başarılı, iyi bir şairdir.

Mutasavvıf şairler : Kemal-i Ümmî, Karamanlı olup hatıyatı hakkında fazla bilgi yoktur. Erzincanlı Şeyh Bahaeddin'in dervîşi ve Cemal-i Halvetî'nin şeyh-daşı olduğu ve "şefkat" kelimesinin ebcedle karşılığı olan 880/1475'te Karaman'da öldüğü tezkirelerde yazılıdır. Lâtîfî tezkiresinde dedelerden duyduğunu söylediği bir hikâyeye göre Kemal-i Ümmî, Nesimî ile birlikte Şeyh Şuca'nın tekkesine giderek şeyhin bir koçunu kesmeleri üzerine şeyh öfkelenmiş, Nesimî'nin önüne bir ustura, Kemal-i Ümmî'nin önüne de bir kement koymuş. Bu, ileride Nesimî'nin derisinin yüzüleceğine, Kemal-i Ümmî'nin de asılacağına işaretmiş. Lâtîfî'nin kaydettiği bu rivayet dışında Kemal-i Ümmî'nin ölümü hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, Nesimî ile ilgili de ölüm tarihleri arasındaki sürenin uzunluğu bakımından pek mümkün görünmemektedir. Mudurnu'da Ümmî Kemal'e ait bir mezar bulunduğu gibi *Osmanlı Müellifleri*'nde Manisa'da onun adına ziyaret edilen bir mezar olduğu yazılıdır (I, 152). A. Gölpınarlı Muğla'da tekkesi bulunan Seyyid Kemal'in bu Ümmî Kemal ise 1474'ten önce ölmüş olması gerektiğini yazmaktadır (*Divan şiiri*, XV - XVI. yüzyıllar, Varlık Yayınları, 1954, 11). Divanında bulunan kaside, gazel, müstezad, terbib-i bend, terci-i bend, muhammes şekilleriyle münacatlar, na'tler yazmıştır. Şiirleri dinî, ahlâkî öğütlerle doludur. Şeyh Hamideddin-i Aksarayî (ölm. 810/1407) ile Şeyh Ali Erdebilî (ölm. 832/1428) için yazdığı mersiyeleri vardır. Kemal-i Ümmî sade bir dille yazdığı şiirlerinde arkaik kelimeleri de oldukça çok kullanmıştır. Şiirlerinde imaleler bulunmakla birlikte güçlü bir şairdir. Divanındaki 200 beyit civarındaki "Kırk armağan" adıyla tanınan mesnevîsinde on menzil ve her menzilde on armağandan bahsedilir. Bu kırk armağan, peygamberlerin öğütlerini içeren bir çeşit kırk hadistir.

Kemal-i Ümmî'nin dervîşi Âşık Ahmed de tasavvufî şiirler yazmıştır.

Cemal-i Halvetî (ölm. 1496) bu yüzyılın mutasavvıf şairlerinden olup divanı vardır (Süleymaniye Esad Ef. No. 2709/4).

Eşrefoğlu Rumi (ölm. 874/1469) XV. yüzyılın tanınmış mutasavvıf şairlerindendir. Asıl adı Abdullah olan Eşrefoğlu yüksek bir öğrenim görmüş, Bursa'da Emir Sultan'ın hizmetine girmiş, onun tavsiyesi ile Hacı Bayram-ı Velî'ye mürit ve damat olmuştur. Bayramiyye tarikatının Eşrefiyye kolunu kurmuş olan Eşrefoğlu "Eşref-zâde azm-i cinân eyledi" cümlesinin ebcedle karşılığı olan 874'te ölmüştür. İznik'teki tekkesinde gömülüdür. Yunus Emre'nin etkisinde kalmış şairler içerisinde Kaygusuz Abdal'dan sonra en önemli şair Eşrefoğlu'dur. Aruzla ve hece ile Yunus tarzında yazdığı şiirlerinden oluşan *Divan*'ı çok tanınmış ve okunmuştur. Yazma nüshaları kütüphanelerde oldukça çok bulunan Eşrefoğlu *Divan*'ının eski ve yeni harflerle baskıları yapılmıştır. Asaf Halet Çelebi, şairin hayatına ait bir önsözle birlikte *Divan*'ı 1944'te bastırmıştır. Daha sonra yeni baskıları da çıkmıştır. Eşrefoğlu Rumi'nin *Müzekki'n-nüfus* adlı tasavvufî, ahlâkî mensur bir eseri daha vardır.

Eşrefoğlu'nun şeyhi ve kayın pederi Hacı Bayram-ı Velî (1339 - 1429)'nin elimizde bulunan birkaç ilâhîsi bugün de halk arasında sevilerek okunmaktadır.

Dede Ömer Ruşenî (ölm. 892/1486) *Divan*'ı ve *Ney-nâme*, *Miskin-nâme* ve *Çoban-nâme* adlı mesnevîleri ile bu yüzyılın tanınmış mutasavvıf şairlerindendir. Aydın'ın Güzelhisar'ından olan Ruşenî, gençliğinde tahsil için gittiği Bursa'da bir süre heva ve hevesle vakit geçirdikten sonra ağabeyisi Karaman'da Şeyh Alâeddin'in manevî yardımını ile tasavvufa yönelmiş, onun tavsiyesi ile Bakû'ye giderek Şirvanlı Seyyid Yahya'ya mürit olmuştur. Şeyh Yahya'nın manevî terbiyesi altında tasavvufun inceliklerini öğrenen Ruşenî, icazetini aldıktan sonra Gence, Karabağ, Tebriz taraflarında tarikatını yaymış, daha sonraları Tebriz'de Selçuk Hatun'un yaptırdığı tekkede şeyhlik yapmıştır. "Mevt mevt" kelimelerinin evbedle karşılığı olan 892/1486'da ölmüştür. Tebriz'deki tekkesinde gömülmüştür.

Ruşenî, şiirlerinde melâmet umdelerini terennüm eden Hak âşığı rint bir şairdir.

Divanındaki 40 beyitli Farsça *Silsile-nâmesi*'nde tarikat silsilesini vermiş olan Ruşenî, Halvetîliğin Ruşenîye kolunu kurmuştur. Mevlâna'nın bir beytinin kendisine işaret olduğuna inanarak Mevlâna'ya karşı büyük bir saygı ve bağlılık göstermiştir. *Ney-nâme* adlı mesnevîsini *Mesnevî*'deki ney sözünden ilham alarak yazmıştır. Neyi tasavvufî bir görüşle anlatan Ruşenî, *Mesnevî*'nin başındaki beyitleri de Türkçeye çevirerek serh etmiştir. *Çoban-nâme*'si *Mesnevî*'deki Musa ile Çoban hikâyesinin genişletilmiş manzum bir çevirisidir. *Miskin-nâme*'si tasavvufî nasihatler ve hikâyelerden meydana gelmiştir. Ruşenî, şiirlerinde ve mesnevîlerinde pek çok nasihatler verir, hikâyeler anlatır. Sade bir dille yazdığı hikâyelerinde halkın ifadesini ve yaşayışını aksettirmiş, canlı ve gerçekçi tasvirler yapmıştır. *Çoban-nâme*'de Çoban'ın Tanrı ile konuşması Ruşenî'nin halk karakterinden gelen realizmini gösterir.

Ruşenî'nin *Divan*'ında kaside, gazel, müstezad, terki-i bend, terci-i bend, rubaî, tuyuğ şekilleriyle yazdığı şiirleri bulunmaktadır. Şiirlerinin çok okunduğu, *Divan*'ının yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde bol olmasından anlaşılmaktadır. Yalnız İstanbul kütüphanelerinde 20'ye yakın yazması vardır. Sade bir dille yazmış olan Ruşenî, Farsçayı çok iyi bilen, aruza hâkim şairdir. Onun "Biz mest-i harâb u mey-perestiz/Mahmur-i sabuht-i Elestiz" beytinin tekrarlandığı "terci-i bend"inin Ruhî'yi etkilediği anlaşıyor. Ruşenî'nin şiirlerinin bir kısmı *Asâr-ı aşk* adıyla bastırılmıştır (İstanbul 1914).

Ruşenî'nin dervişi olup Halvetîliğin Gülşenîlik kolunu kurarak Mısır'da tarikatını yayan İbrahim Gülşenî (1426/-1533) de XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış mutasavvıf şairlerdendir. Şeyh Ruşenî gibi Mevlâna'nın çok etkisinde kalmış olan Gülşenî, *Ma'nevî* adıyla *Mesnevî*'ye kırk bin beyitli Farsça bir nazire yazmıştır. Mevlâna'nın gazellerinin sonuna Şems'in adını koyduğu gibi, Gülşenî de gazellerinin sonunda Ruşenî'nin adını anmaktadır. Gülşenî *Divan*'ındaki Türkçe şiirler sade bir dille yazılmıştır.

XV. yüzyılda yazılmış mesnevîler: Bu yüzyılın başında yazılmış olan mesnevîlerin en ünlüsü Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necat* adlı mevlididir. Süleyman Çelebi eserini 812/1409'da Bursa'da yazmıştır. Kaynaklarda Bursa Ulu Camiinde imamlık yaptığı bildirilen Süleyman Çelebi'nin hayatı hakkında verilen bilgiler rivayetten öte gitmez (bk. SÜLEYMAN ÇELEBİ).

Lâtîfî tezkiresinde anlatıldığına göre, Bursa Ulu Cami'de bir vaizin *Kur'an*'ın Bakara suresindeki "peygam-

berlerin birbirlerinden farklı olmadıkları" mealindeki 137. âyeti açıklaması, orada bulunan yabancı bir Arabı üzer; aynı suredeki "peygamberlerin bazılarını bazılarına üstün kıldık" mealindeki 253. âyete dayanarak vaize itirazla Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu izah eder. Bu olay Süleyman Çelebi'nin eserini yazmasına sebep olmuştur (*Lâtîfî tezkiresi*, İstanbul 1314. 56). Süleyman Çelebi eserini yazarken *Garib-nâme*'den, Darîr'in *Siyer*'inden, özellikle *Siyer*'deki Hz. Muhammed için yazılmış kaside, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sindeki mevlid bölümünden, çoğu XIV. yüzyılda yazılmış olup Hz. Muhammed'in mucizelerini konu alan ve mevlidlerle aynı vezinde yazılmış olan dinî hikâyelerden yararlanmıştı. XIII - XIV. yüzyıllarda Anadolu'daki dinî ve edebî ortamın yarattığı bu eserler XV. yüzyılın başında *Mevlid* gibi bir şaheserin yazılmasını sağlamıştır. Süleyman Çelebi, Hz. Muhammed'e olan derin sevgisini ve saygısını derin bir vecd içinde "sehl-i mümteni" örneği olan sade ve samimî bir ifade ile dile getirmiştir. 700 beyitten fazla olup fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *Mevlid*, münacat, velâdet, risâlet, mi'rac, rihlet, dua olmak üzere 6 bölümdür. Süleyman Çelebi'nin eseri yazıldığı yüzyıldan itibaren büyük bir etki yapmış ve dinî edebiyatımızda bir mevlid çıığınının açılmasına sebep olmuştur. Lâtîfî'nin Süleyman Çelebi'nin eserinden 141 yıl sonra yazdığı (953/1546) tezkiresinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden ayrı 100 Mevlid gördüğünü ve hiçbirisinin onu geçemediğini kaydetmiş olması *Mevlid*'in nasıl büyük bir etki yarattığını gösterir. *Mevlid*'in yüzyıllar boyu sevilerek okunması Süleyman Çelebi'nin yazdığı metni çok değiştirmiş, bazı bölümler kısaltılmış, içerisine başka mevlidlerden parçalar girmiştir. A. Ateş'in eski yazmaları karşılaştırarak meydana getirdiği metin (*Vesiletü'n-necat*, Ankara 1954) bugün elimizde bulunan metinden çok farklıdır. Eski ve yeni harflerle pek çok baskıları yapılmış olan *Mevlid*, son olarak F. Timurtaş tarafından yayınlanmıştır (İstanbul 1970).

XV. yüzyılda mevlid yazan ve eserleri bugün elimizde bulunan şairler şunlardır: Ârif (eserinin yazılışı 840/1436), Yahya b. Bahşi (e.y. 840/1436), Kerimî (e.y. 863/1458), Ahmed (e.y. 873/1468), Hocaoğlu (e.y. 883/1478), Sinanoğlu (e.y. 883/1478), Ebülhayr (e.y. 897/1491), Hamdullah Hamdi (e.y. 900/1494), Keşfi-i Saruhanî (yazılış tarihi yok), Muhibbî (yazılış tarihi yok) (Hasibe Mazioğlu, *Türk edebiyatında Mevlid yazan şairler*, "Türkoloji Dergisi" VI, 1974, 60 - 67).

XV. yüzyılda yazılmış dinî mesnevîlerden *Mevlid* kadar ünlü bir eser de Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediye*'sidir. Şemsiyye sahibi Yazıcı Selâhaddin'in oğlu olan Mehmed Efendi (ölm. 885/1451) (bk. YAZICIOĞLU MEHMED EFENDİ) eserini 853/1449'da yazarak II. Murad'a sunmuştur. 9 000 beyitten fazla olan *Muhammediye* mesnevî şekliyle yazılmış olmakla birlikte içerisinde kaside, müstezad, terki-i bend ve terci-i bend şekliyle yazılmış parçalar da vardır. Mehmed Efendi Arapça olarak yazdığı *Megaribü'z-zaman* adlı mensur eserini Türkçe ile nazma çekerek *Muhammediye*'yi meydana getirmiştir. *Muhammediye*'de âlemin yaratılışı, cennet, cehennem, melekler, peygamberler, Hz. Muhammed'in doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri, ölümü, yakınları, kıyamet günü, âhret hayatı gibi konular bulunmaktadır. Mehmed Efendi bu konuları ehl-i sünnet inanışına göre anlatır. Şiirler arasına yer yer âyetler ve hadisler konmuş, tasavvufî unsurlara da yer verilmiştir.

Muhammediye'nin dili *Mevlid* kadar sade değildir. Bununla beraber Anadolu'da ve Anadolu dışında, özellikle Kırım ve Kazan'da çok okunmuş, birçok baskıları yapılmıştır. *Muhammediye*'ye şerhler ve nazireler de yazılmıştır. II. Bayezid'in imamı Kadı Mahmud b. Şeyh Mehmed *Mahmudiye* adıyla *Muhammediye*'ye bir nazire yazdığı gibi, Esirî Mehmed Efendi (ölm. 1591)'nin *Mecamii'l-cevahir* adında sade bir dille yazılmış *Muhammediye* şerhi vardır. İ. Hakkı Celvetî (ölm. 1724) *Muhammediye*'yi tasavvufî bir görüşle üç cilt halinde şerh etmiş olup bastırmıştır. Âgâh Güçlü, *Muhammediye*'nin dilini sadeleştirerek 1969'da bastırmıştır. *Muhammediye*'nin son baskısı Âmil Çelebioğlu tarafından yayınlanmıştır.

Hatiboğlu (ölm. 855-860/1451-1456 arası) *Bahrü'l-hakayık*, *Letaif-nâme* ve *Ferah-nâme* adlı eserleriyle bu yüzyılda mesnevî alanında önemli bir yer tutar. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. II. Murad'ın 130 akçe yevmiye ile İznik medresesine müderris tayin ettiği Mecdî'nin *Şekayık* tercümesinde yazılıdır. *Şekayık*'ta ve *Osmanlı müellifleri*'nde adı İbrahim Taceddin olarak verilir. Fuad Köprülü de Hatiboğlu'nu İznik müderrisi İbrahim Taceddin'le birleştirir. Ancak *Ferah-nâme*'de adının Mehmed olduğunu söylemesi, Hatiboğlu'nun İbrahim Taceddin'le aynı kişi olduğu hususunda şüphe yaratmaktadır. Hatiboğlu, *Ferah-nâme*'de Germiyan memleketinde Honas kalesinde doğduğunu, 817/1414'te *Letaif-nâme*'yi yazdığı sırada kırk yaşında olduğunu söyler. Fatih devrinin başlarında ölmüştür. Fatih devri âlimlerinden Hatiboğlu Mevlâna Muhiddin Mehmed (kırsaca Hatibzade denir) (ölm. 901/1495) bu zatın oğludur.

Hatiboğlu 812/1409'da *Bahrü'l-hakayık* adlı eserini yazmıştır. 1465 beyitli mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmış olan *Bahrü'l-hakayık*, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Arapça mensur *Makalât*'ının manzum çevirisidir. *Bahrü'l-hakayık* üzerinde ilk defa Fuad Köprülü durarak eseri tanıtmıştır (Actes du Congr   International du Historique, Paris, 1925, II, 409). Hatiboğlu, eserinde Mevlâna'ya intisabını açıkça söyler. Ayrıca İranlı Nizamî, Sadî, Attar ile Türk şairlerinden Dehhanî, Ahmedî ve Şeyhoğlu'nu anarak onlara saygısını belirtir. İ. H. Ertaylan, *Bahrü'l-hakayık*'ın tıpkıbasımını bir önsözle birlikte yayınlamıştır (İstanbul 1960). *Bahrü'l-hakayık*'ın tenkitli metni Esat Coşan tarafından hazırlanmışsa da bastırılmamıştır.

Bahrü'l-hakayık, dinî - didaktik bir eser olup bazı ayetlerin açıklamasıdır.

Letaif-nâme, Arapça mensur bir Sure-i mülk şerhinin manzum tercümesidir. Hatiboğlu, *Letaif-nâme*'yi 817/1414'te yazmıştır. *Bahrü'l-hakayık*'la aynı vezinde olup 4 000 beyte yakındır. Eserin başındaki tevhid, na't, münacat, dört halifenin övgüsü, tercüme sebebi, mucizat-ı Nebi ve mirâc kısımları ile eserin hâtime kısmı teliftir. Hatiboğlu, Mevlâna ile diğer kişiler hakkında *Bahrü'l-hakayık*'taki beyitleri *Letaif-nâme*'de tekrarlamıştır. Yalnız buraya Âşık Paşa ile Elvan Çelebi'yi de katmıştır. Dinî - didaktik bir mesnevî olan *Letaif-nâme*'nin yazma bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde (Hacı Mahmud Efendi Bl. No. 3326).

Hatiboğlu üçüncü mesnevîsi *Ferah-nâme*'yi 929/1426'da tamamlayarak II. Murad'a sunmuştur. Yazar eserini yedi yılda yazdığını söyler. *Ferah-nâme*'nin konusu yüz hadis yüz hikâye olup mev'ize ve nasihat türünde dinî bir eserdir. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *Ferah-nâme*'nin 6 000 beyit olduğunu yazarın kendisi söyle-

miştir. Eserin başındaki tevhid, na't, münacat kısımlarından sonra Hatiboğlu, II. Murad'ı överek eserini onun için yazdığını belirtir. II. Murad'dan sonra İbrahim Paşa, Halil Paşa, beylerbeyi Hamza Bey ve Mahmud Ağa övülmüştür. Eserin Arapçadan tercüme olduğunu söyleyen Hatiboğlu, eserin aslını belirtmemiştir. Hatiboğlu'nun, eserine kendisinin de ilâveler yaparak ve bazı tasarruflarda bulunarak eserini telif bir duruma getirmiş olduğu düşünülebilir. Hadislerin çoğu ahlâk ve ibadetle ilgilidir. Hikâyeler *Kur'an*'dan, İslâm büyüklerinin hayat ve menkıbelerinden, tarihî olaylardan, bazen de hayattan alınmıştır. Her hikâyenin sonunda nasihat verilir. Böylece eser öğretici bir amaçla yazılmıştır.

J. N  meth, *Ferah-nâme*'nin Macar   limler Akademisi Kütüphanesindeki 929/1426'da II. Murad'a sunulan yazmasını inceleyerek Hatiboğlu ile *Ferah-nâme*'sini ilk defa tanıtmıştır (*Das Ferah-nâme der Ibn Hatib*, "Le Monde Oriental", 1919, 150-184). N  meth'in bu yazısından sonra Fuad Köprülü, Hatiboğlu ile *Ferah-nâme*   zerinde geniş bir şekilde durmuştur ("Türkiyat Mecmuası" II, 489-496).

Hatiboğlu'nun *Ferah-nâme*'yi 830/1426'da Karamanoğlu İbrahim Bey'e, 838/1434'te de İsfendiyar bin Bayezid'e sunduğu *Ferah-nâme*'nin eldeki nüshalarından anlaşılacaktır.

Hatiboğlu, her     eserinde de çok sade bir dil kullanmıştır. Farsça terkipler çok azdır. Sanat gayesi güdülmemiştir. Hatiboğlu'nun eserleri XV. yüzyılın dil özellikleri bakımından da zengin bir malzemedir. Bu eserler   ir ve sanat yönünden zayıf olmakla birlikte kültür tarihi bakımından önemlidir.

XV. yüzyılın 1. yarısında yazılmış Balıkesirli Devlet  oğlu Yusuf'un *Kitabül-beyan* adlı *Vikaye* tercümesi dinî - didaktik bir mesnevîdir. Yazar 827/1424'te yazmaya başladığı eserini 828/1425'te bitirerek II. Murad'a sunmuştur. 7 000 beyte yakın olan *Kitabül-beyan*, mesnevîlerde XIII. yüzyıldan beri en çok kullanılmış olan f  'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile yazılmıştır. Devlet  oğlu, eserinde *Vikaye*'deki terkibe uymuş ve 48 bölüm içerisinde abdest, namaz, oruç, zekât v.b. ibadete ait bilgilerle İslâm hukuku (fıkıh) onun hayatla ve insan ilişkileri ile ilgili bahislerini ana çizgileri ile vermiştir. Yazar, eserini Türkçe olarak yazdığı için ayıplanmamasını, insanlara yararlı olmak istediğini    yler. Devlet  oğlu'nun nazımla yazması, verdiği bilgilerin kolay   renilmesi ve ilgi ile okunması içindir. Devlet  oğlu'ndan önce ve sonra manzum dinî üretici birçok eserin, hatta sözlüklerin nazımla yazılması verilme   istenen bilgilerin kolay   renilmesi ve akılda kalması içindir. Bu çeşit didaktik eserlerde g  r  ld  ğu gibi, Devlet  oğlu da eserini sade bir dille ve açık bir ifade ile yazmış olup sanat endişesi gözetmemiştir. *Kitabül-beyan* yazmalarının kütüphanelerde çok olması, eserin ilgi ile okunmuş olduğuunu gösterir. Türkiye kütüphanelerinde 25'ten fazla yazması olup eser bastırılmamıştır.

XV. yüzyılın 1. yarısında yaşamış   rif adlı bir sairin elimizde beş mesnevîsi vardır. Yazar hakkında kaynaklarda hiç bilgi yoktur. Ârif'in bu beş mesnevîsinin bir arada bulunduğu tek yazma Süleymaniye kütüphanesinde (İbrahim Efendi Bl. No. 355)'dir. Yazmadaki mesnevîlerden ilki *M  rsid  l-ubbad* olup baş tarafı eksiktir. Yazar, eserini meşayih sözlerinden derlediğini, eserin tercüme değış, telif olduğuunu

söyler. Ârif, *Mürşidü'l-ubbad*'ın 2 041 beyit olduğunu da belirtir. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmış olan *Mürşidü'l-ubbad*'ın konusu tasavvufidir. Eserde ahlâkî, dinî nasihatler verilmiştir. Yazar, tasavvufa ait çeşitli eserlerden, özellikle Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinden yararlanmıştı.

Adı geçen yazmada *Mürşidü'l-ubbad*'dan sonra Ârif'in *Nüşa-i âlem* ve *Şerhi'l-âdem* mesnevisi vardır. *Nüşa-i âlem*, *Mürşidü'l-ubbad* ile aynı vezindedir. Ârif, eserini 841/1438'de yazdığını ve 367 beyit olduğunu söyler. *Nüşa-i âlem* dinî, tasavvufî konuda yazılmış telif bir eserdir. *Nüşa-i âdem*'den sonra yazmadaki *Mevlid*, *Mirac* ve *Vefat-ı Nebî* mesnevîleri, bundan önceki iki eser gibi, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. *Mirac*'ın 1 855 beyit, *Vefat-ı Nebî*'nin 1 402 beyit olduğunu yazar her iki mesnevinin sonunda belirttiğine göre, *Mevlid*'in de 743 beyit olması gerekir. Ârif, Süleyman Çelebi'nin eserinin etkisiyle başlayan *Mevlid* yazma çıkışına katılmış olmakla birlikte, muhteva bakımından Süleyman Çelebi'nin eserinden farklıdır. Onun *Mevlid*'i tasavvufî bir mahiyet gösterir. Yazar *Vefat-ı Nebî*'nin sonunda bu üç eserini 5 rebiülâhîr cuma akşamı 842/1438'de tamamlamış olduğunu belirtir. Son üç mesnevî birbirinin devamı gibi görünürse de, her üçünde de tevhid, na't kısımlarının bulunması, sonunda da beyit sayılarının ayrıca verilmiş olması ve beyit sayılarının fazlalığı dolayısıyla üç ayrı eser sayılmış olup mesnevîlerin tamamı bir hamse görünümündedir.

Eserlerini din, tasavvuf konusunda yazmış olan Ârif sanat kaygısı gütmmez. O yararlı olmak ve öğretmek amacını gütmüştür. Bu sebeple dili sade ve külfetsizdir.

Abdülvasî Çelebi'nin *Halil-nâme* veya *Dastan-ı İbrahim Nebî* adıyla anılan mesnevisi, I. Mehmed devrinde yazılmış eserlerdendir. *Halil-nâme*'nin sebeb-i telif kısmında anlatıldığına göre, I. Mehmed, okuduğu Farsça bir kitabı Türkçeye çevirmesini şair Ahmedî (ölm. 815/1412)'den ister ve her beytine bir altın vereceğini söyler. Ahmedî, çeviriye başladıktan beş altı ay sonra ölür. Yarım kalan eseri Abdülvasî tamamlamak isterse de, kitabın *Veys ü Rumin* olduğunu görerek eseri beğenmez. Onun yerine bir peygamber kıssası yazmayı uygun bularak Hz. İbrahim'in kıssasını yazar. Bir iki yıl uğraştıktan sonra 817/1414'te eserini tamamlayarak I. Mehmed'e sunar. Mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmış olan *Halil-nâme*'nin Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. nüshası 2 833 beyittir. Bu eserden ilk önce Vasfî Mahir Kocatürk bahsetmiştir (*Türk edebiyatı tarihi*, 1964, 201-207). *Halil-nâme*'nin Kahire Hıdiviye kütüphanesinde bir yazması daha vardır (Ali Hilmi Dağıstanî, *Katal*. 122). A. Karahan, *XV. yüzyıl Osmanlı dinî edebiyatında mesnevîler ve Abdülvasî Çelebi'nin Halil-nâme'si* adlı bildirisinde bu yazmadan da bahsetmiştir (Estratto degli III. Congresso de Studi Arabi e Islamici (Ravello 1966), Napoli 1967, 418-424). *Halil-nâme*'nin 3. nüshası İstanbul Belediye Kütüphanesindedir.

Şeyh Elvan-ı Şirazi, Mahmud Şebüsteri'nin *Gülşen-i raz* adlı Farsça eserinin tercümesini 829/1426'da tamamlayarak II. Murad'a sunmuştur. *Gülşen-i raz*'ın Farsça aslı 1 000 beyit olduğu halde çevirisi 3 000 beyte yakındır. Mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmıştır. Eser 15 soru ve cevaptan meydana gelen 15 bölümdür. Tasavvufî konulara ait sorular sorularak bunlar cevaplandırılmıştır. Tasavvufî bir eser olmakla birlikte anlaşılır bir dille yazılmıştır. *Gülşen-i raz*'ın kütüphanelerde yazmaları vardır.

839/1436'da Muin b. Mustafa adlı mutasavvıf bir şair *Mesnevî*'nin I. cildini *Ma'neviyyü'l - Muradî* adıyla nazmen şerh etmiştir. Ma'nevî'nin başlarında *Mesnevî*'den "müntehab" olduğu yazılmış ise de, eser doğrudan doğruya I. cildin şerhidir. 14 000 beyitten fazla olan bu şerhin iki cilt halindeki tek yazma nüshası Bursa İl Halk kütüphanesindedir (Ulu Cami Bl. No. 1664-1665). Şerhin yalnızca I. cildinin bir nüshası İngiltere'de Cambridge'dedir. *Ma'neviyyü'l - Muradî*, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Ancak mesnevî aralarında değişik vezinlerle gazel kafiyesinde parçalarla II. cildin sonunda bir de terci-i bend vardır. Bu şiirlerin bir kısmı Farsçadır. Şairin adı şiirlerde Muin ve Muinî olarak geçer. Mesnevî aralarında görülen gazel şeklindeki bu manzumelerin sonunda Muinî daima şeyhi Abdurrahim'in adını anmış, ona olan bağlılığını ve saygısını sürekli olarak belirtmiştir. Bu zatın Abdurrahim-i Karahisarî değil, Abdurrahim-i Merzifonî olması gerekir. Çünkü şerhin baş taraflarında Muinî, Mevlâna'nın, Şems'in, Sultan Veled'in adlarını andıktan sonra Zeyneddin-i Hâfî'nin ve Abdurrahim'in adlarını verir.

Ma'neviyyü'l - Muradî'nin içerisinde şerh edilen *Mesnevî* beyitleri de bulunmaktadır. Bu beyitler Türkçeye çevrilerek açıklamaları yapılmıştır. Muinî'nin manzum şerhinde XV. yüzyılın Türkçe dil özellikleri yanında Arapça, Farsça kelimelerin fazlaca kullanıldığı görülür. Bu, konunun özelliğinden gelmektedir. Bununla birlikte şerh, kolay anlaşılır bir dil ve ifade ile yazılmıştır. Eser, *Mesnevî*'nin bilinen en eski manzum çevirisi olması ve zengin bir dil malzemesini ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

Abdürrahim-i Karahisarî (ölm. 888-890/1483-1485 arası) *Vahdet-nâme* adlı tasavvufî eserini 865/1460'ta yazmıştır. 4 000 beyitten fazla olan eser fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile yazılmıştır.

XV. yüzyıl âlimlerinden İznikli Ahmed Hayalî, *Ravzatü'l-envar* adlı mesnevisini 853/1449'da tamamlayarak Fatih'e sunmuştur (Süleymaniye Fatih Bl. No. 2633). *Ravzatü'l-envar* tasavvufî didaktik bir mesnevîdir. Eserde küçük hikâyeler ve evliya menkıbeleri anlatılır, nasihatler verilir. *Ravzatü'l-envar*'da *Mesnevî*'den alınmış hikâyeler de vardır. Eser 2 182 beyit olup mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezni ile yazılmıştır. *Ravzatü'l-envar*'da Farsça, Arapça kelimeler ve terkipler artmışsa da, kolay anlaşılır açık bir ifade ile yazılmıştır.

II. Murad devri şairlerinden Âşık Ahmed'in 833-855/1430-1451 yılları arasında yazdığı *Camiü'l-ahbar* adlı büyük mesnevîsi manzum bir evliya tezkiresidir. Eser II. Murad'a sunulmuştur. *Camiü'l-ahbar* 12 293 beyit olup fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile yazılmıştır. Âşık Ahmed, eserini Moğolca dediği Doğu Türkçesi ile yazılmış mensur bir eserden nazma çektiğini söyler. Eserin tek yazması Topkapı Sarayı kütüphanesindedir (Katal. I, 1148).

Yusuf Hakikî'nin *Hakikî-nâme* adlı Muhammediye tarzında yazılmış eseri (F. Nafiz Uzluk, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1963) ile 2 751 beyitli *Muhabbet-nâme* (Manisa Ktp. No. 1296)'si bu yüzyılın dinî ve tasavvufî eserlerindendir.

Refii'nin 811/1408'de yazdığı *Beşaret-nâme*'si 1 390 beyitli tasavvufî bir mesnevîdir. Nesimî'nin halifelerinden olan Refii, *Beşaret-nâme*'yi Hurufiliği telkin maksadıyla yazmıştır. Bu eser, eski harflerle Nesimî divanı içerisinde bastırılmıştır (İstanbul 1260, 1286).

Pir Mehmed'in *Tarikat-nâme'si*, Attar'ın *Musibet-nâme'sinin* çevirisidir. Eserin tamamı elde yoktur. Elde bulunan 80 beyti yayınlanmıştır.

İbrahim Tennurî (ölm. 887/1482)'nin *Gülzar-ı ma'nevî* adlı dinî tasavvufî mesnevîsi *Muhammediye* tarzındadır. *Gülzar-ı şerîf* de denen *Gülzar-nâme* Fatih'e sunulmuştur. Abdest, namaz, oruç, zekât v.b. gibi ibadetlerin hakikatini âyet ve hadislerle tasavvufî bir görüşle anlatır. Kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. 5 059 beyit olup mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün vezniyle yazılmıştır.

Gülzar-ı ma'nevî açık ve sade bir dille yazılmıştır. Tennurî'nin *Gülşen-i niyaz* adlı dinî ve tasavvufî bir mesnevîsi daha vardır (Süleymaniye, Hacı Mahmud No. 3791, istinsah tarihi H. 903'tür).

II. Bayezid'i ve veziri Mustafa Paşa'yı öven Demirhisarlı Âbidin'in manzum *Şir'atü'l-İslâm* çevirisi (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib 3161) ile manzum *Tecvid kitabı* (Edirne Selimiye Ktp. No. 982), Mehmed adlı birisinin *Gülistan-ı şemal* (*Şemâil-i Nebî*) bu yüzyılda yazılmış dinî mesnevilerdir.

Bedr-i Dilşâd'ın *Murad-nâme'si* 10 410 beyitli ansiklopedik bir eser olup II. Murad'a sunulmuştur. *Murad-nâme'nin* yazarın el yazısı ile olan tek yazması vaktiyle Fahri Bilge'nin kütüphanesinde idiye de, şimdi nerede bulunduğu bilinmemektedir.

Antepli İbrahim Bâlî'nin 13 000 beyitli *Hikmet-nâme'si* de bu yüzyılın ansiklopedik eserlerindendir. Eserde yazarın gezip gördüğü yerler hakkında tarihî ve coğrafi bilgiler de verilmiştir (Üniversite 3290).

XV. yüzyılda daha çok mesnevîleriyle tanınmış olan Akşemseddinoğlu Hamdullah Hamdi (ölm. 914/1508) iyi bir tahsil görmüş, bir süre Bursa'da Çelebi Mehmed medresesinde müderrislik yaptıktan sonra ilmiye mesleğini bırakarak Göynük kasabasına çekilmiş, eserlerini yazarak kanaatkârane yaşamış ve orada ölmüştür. Babası Akşemseddin'in halifesi İbrahim Tennurî'ye intisap etmiş olan Hamdi, tasavvufa ve dervişane bir yaşayışa yönelmiştir. Hamdi'nin şiirlerinde tasavvufun etkisi görülmekle birlikte mutasavvıf bir şair değildir. Hamdi'nin *Divan* ve *Hamse'si* vardır. *Hamse'sindeki* mesnevîler, *Yusuf u Züleyha*, *Leylâ ve Mecnun*, *Mevlid*, *Kıyâfet-nâme* ve *Tuhfetü'l-uşşâk*'tır. Mesnevîler içerisinde en tanınmış *Yusuf u Züleyha*'dır (yazılışı 1483). Türk edebiyatındaki *Yusuf u Züleyha* mesnevîlerinin en güzeli Hamdi'nin eseridir. Hamdi, Molla Camî'nin *Yusuf u Züleyha'sını* örnek almış olmakla birlikte, konunun anlatılışında gösterdiği ifade gücü, tasvirleri, yer yer duygulu beyitleriyle büyük bir başarı göstermiştir. Tezkireler Hamdi'nin bu başarısını Yusuf gibi Hamdi'nin de kardeşlerinden eziyet çekmiş olmasına bağlarlar. Yazma nüshaları pek çoktur. Hamdi'nin *Leylâ ve Mecnun'u* tanımamıştır. *Mevlid*'ini halktan ziyade "havas" için, yani okumuşların anlayacağı bir dille yazmış olduğundan fazla okunmamış ve tanınmamıştır. İnsanın fizikî yapısının karakteri ile ilişkisini anlatan *Kıyâfet-nâme'si* bu konuda yazılmış manzum ilk eseridir. *Tuhfetü'l-uşşâk* küçük bir aşk mesnevîsidir. Hamdi'nin Yazıcıoğlu'na nazire olarak yazdığı bir de *Ahmediye'si* vardır. Hamdi gerek *Divan*'ı gerek *Hamse'si* ile Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesine hizmet etmiş bir şairdir.

XV. yüzyılda yazılmış dindışı romantik aşk ve macera mesnevîleri: Yukarıda şahıslardan söz ederken üzerinde

durduğumuz dindışı mesnevîlerden başka, bu yüzyılda yazılmış olanların belli başlıları şunlardır:

Abdî 833/1430'da Aydıncık'ta yazdığı *Camasb-nâme'si* II. Murad'a sunmuştur. Eser Farsçadan çeviri olup Dan-yal Peygamber'in oğlu Camasb'ın maceraları ve Şah-ı Maran'ın yanında başından geçen olaylardır. Eser, masal unsurlarıyla yüklüdür. Sonraları mensur olarak da yazılan bu konu, halk edebiyatında Şah-maran masalına dönüşmüştür. Abdî'nin eseri 5 000 beyitten fazla olup içerisinde gazel biçiminde parçalar vardır. Eserde, bir macera mesnevîsi olmakla birlikte âlemin ahvalı, dünyanın geçiciliği, Tanrıya yönelmek gerektiği hususunda nasihatler verilmiştir. *Camasb-nâme'nin* yazma nüshaları vardır.

II. Bayezid devri şairlerinden Behiştî, Çakerî Sinan Bey, Ahmed-i Rıdvan, Muidî, Revanî, Hâmizâde Celilî, Edirneli Şahidî'nin hamse sahibi oldukları ve Nizâmî'ye cevap yazdıkları tezkirelerde yazılı ise de, bu şairlerden hepsinin hamseleri elde yoktur.

Şeyhoğlu Cemalî'nin *Gülşen-i uşşâk* (Hümâ ve Humâyûn) (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi H. Akyüz No. 7, Üniversite No. 5680), Aşki'nin *Heft-peyker'i* (British Museum Or. 7079), Münirî'nin *Mîhr ü Müşteri'si* (British Museum Or. 7742 otograf), Halilî'nin *Firkat-nâme'si* (Üniversite 3770, Manisa Muradiye 3201/2, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. A/334), Cem'in *Cemşid-i Hurşid* (İlahiyat Fakültesi Ktp. 18464)'inin yanı sıra Şehzade Korkud'un *Hüsrev ü Şirin'i*, Sadrî'nin *Hüsrev ü Şirin'i* ve Zihni'nin *Gül ü Nevruz*'unun yazmaları şimdilik bulunmamıştır. Bütün bu eserler bu yüzyılın romantik aşk mesnevîleridir. Şahidî'nin *Leylâ ve Mecnun'u* (Blochet. An. Fond. No. 333). Ahmed-i Rıdvan'ın *Hüsrev ü Şirin*, *Leylâ ve Mecnun*'dan başka Hamsesindeki *İskender-nâme*, *Seb'a-i seyyare* ve *Mahzenü'l-esrar* mesnevîleri de elimizdedir (İ. Ün-ver, *Ahmed-i Rıdvan ve eserleri*, 1982, basılmamış doçentlik tezi).

XV. yüzyılda tarihî savaşları ve fetihleri anlatan manzum tarihler yazılmıştır. Manzum veya mensur olarak yazılan "vekayi-nâme" veya "gazavat-nâme" denen bu eserlerin XV. yüzyılda çokça yazılmış olması, bu yüzyılın Osmanlı İmparatorluğunun genişleme devri olması yüzündendir. Mesnevî şekliyle yazılmış olan manzum tarihlerden belli başlıları şunlardır: Zaifi'nin II. Murad'ın gazalarını anlatan manzum *Gazâ-nâme'si* (Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. 18349), Enverî'nin *Düstâr-nâme'si* (Mükrimin Halil Yınanç, *Düstâr-nâme-i Enverî*, İstanbul 1929, 1930), Mahremî'nin II. Bayezid'in seferlerine ait *Şeh-nâme'si* (Türk Dil Kurumu Ktp. No. 77), Uzun Firdevsî'nin Midilli savaşlarını anlatan *Kutub-nâme'si* (İbrahim Olgun, Ankara 1980), Sarıca Kemal'in *Selâtin-nâme'si* (Üniversite Ktp. 331), Sinoplu Safâî'nin İnebahtı ve Moton seferine ait *Gaza-nâme'si* (Topkapı Sarayı Ktp. Revan 1271), Süzi Çelebi'nin *Mihaloğlu Ali Bey'in gazaları*, Behiştî'nin *Vekayi-nâme-i Behiştî* veya *Tarih-i Sultan Cem* (Topkapı Sarayı Ktp. Revan 1270) (A. S. Levend, *Gazavat-nâmeler*, Ankara 1956).

Mensur eserler: XV. yüzyılda yazılmış mensur eserler, konularının zenginliği, sayılarının çokluğu ile edebî alanda önemli bir yer tutar. Bu yüzyılda yazılmış olan mensur eserlerin bir kısmı Arapça ve Farsça eserlerden çevrilmiştir. Bunların yanında telif eserlerin sayısı da artmıştır. Telif ve tercüme olarak bu yüzyılda yazılmış eserler ço-

ğunlukla din, tasavvuf ve ahlâk konularındadır. Bu konular bir kısım eserlerde birlikte bulunduğu gibi, yalnız din, tasavvuf veya ahlâk konusunda yazılmış müstakil eserler de vardır. Genellikle her yüzyılda bu konuların fazlasıyla işlendiği görülür. Bunun sebebi insanı iyi, dürüst ve faydalı yapmak, her iki dünyaya yararlı insan olmanın yollarını öğretmek ve anlatmaktır. Bu yüzyılın mensur eserlerinin başlıcaları, *Kur'an* veya süre tefsiri tercümeleri, *Tezkiretül-evliya* cinsinden eserler, menâkıp-nâmeler, dinî, destanî hikâyeler, hoş vakit geçirmek ve eğlendirmek için yazılmış hikâyeler, inşa usullerini öğreten eserler, sözlükler, tarihî eserlerdir. Tıp, bayatlık, heyet, nûcum, riyaziye, musiki v.b. alanlarında yazılmış bir hayli eser konumuz dışında kalmakla birlikte bu eserler Türk dili hazinesinin zenginliğini, Türkçenin anlatım gücünü ve yeterliliğini göstermeleri bakımından önemli zengin bir maimzedir. Bütün bu eserler genellikle sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. XV. yüzyılın ortasından itibaren özellikle İstanbul'un alınmasından sonra saray edebiyatının meydana gelmesi üzerine sanatlı ve özentili bir nesir üslûbu da kullanılmıştır. *Tazarru'at*'la bu üslûbun en güzel örneği verildiği gibi, Tursun Bey'in *Tarih-i Ebül-feth*'i gibi bazı eserlerde bir özentî görülür.

XV. yüzyılda yazılmış mensur eserlerin çoğu incelenmemiş olduğu gibi, bu yüzyıldaki eserlerin tamamı da tespit edilmiş değildir. Burada sadece tanınmış belli başlı eserler üzerinde durulacaktır.

Sinan Paşa'nın *Tazarru-nâme* (*Tazarru'at*)'si, sanatlı nesir üslûbu ile yazılmış edebî, mensur bir eserdir (bk. SİNAN PAŞA). Sinan Paşa, Arapça, Farsça kelimeleri de kullanmakla birlikte Türkçenin bütün ifade imkânlarından da yararlanmışır. *Tazarru'at* bazen düz, bazen devrik kısa cümleler, cümle sonlarında seciler, cümle içerisinde mütenezir kelimeler ve terkiplerle fevkalâde ahenkli, kıvrak, hareketli ve sanatlı bir nesirle yazılmıştır. Mensur şiir durumunda olan *Tazarru'at* çok beğenilmiş olduğundan bundan sonra süslü, secili nesre Sinan Paşa üslûbu denmiştir. *Tazarru-nâme*'nin içerisinde bulunan Türkçe ve Farsça manzum kısımlarda rahat bir söyleyiş varsa da, mensur kısımlardaki kadar sanat ve özentî yoktur. *Tazarru'at*'ın çok sevilmiş ve okunmuş olması sebebiyle kütüphanelerde yazma nüshaları birbirinden çok farklıdır. Eserin yeni harflerle baskısı yapılmıştır (Mertol Tulum, *Tazarru'at*, İstanbul 1971).

Sinan Paşa'nın mensur iki eseri daha vardır. Bunlar *Nasihât-nâme* ile *Tezkiretül-evliya* tercümesidir. Ayrıca, heyet ve riyaziye'ye ait Arapça risaleler de yazmıştır. *Nasihât-nâme*'ye *Maarif-nâme* de denir. *Nasihât-nâme*'nin tıpkıbasımını bir önsözle birlikte İ. H. Ertaylan yayınlamıştır (İstanbul 1961). *Tezkiretül-evliya* üzerinde çalışılmışır. Sinan Paşa *Nasihât-nâme*'nin sonunda *Tezkiretül-evliya*'nın Attâr'ın eserinin çevirisi olmadığı, ancak, şahısların seçiminde ona uyduğunu söylemektedir. Bu iki eser *Tazarru'at*'ın üslûbu ile yazılmamış olmakla birlikte Sinan Paşa'nın kolay ve rahat yazma yeteneği bu eserlerde de görülür.

Mercimek Ahmed'in *Kabus-nâme* çevirisi bu yüzyılın tanınmış mensur eserlerindendir. *Kabus-nâme*'nin daha önce yapılan çevirisini gören II. Murad, Mercimek Ahmed'den eseri "rûşen" bir dille yeniden çevirmesini istemiştir. Çeviri 835/1431-1432'de tamamlanmıştır. Mercimek Ahmed'in *Kabus-nâme* çevirisi yayınlanmıştır (O. Ş. Gökyay,

Kabus-nâme, İstanbul 1969, 2. bas. 1974). *Kabus-nâme* XV. yüzyıldaki sade nesrin en güzel örneklerindendir.

Kasım b. Mehmed Karahisarî, Necmeddin-i Daye'nin *Mirsadül-ibad mine'l-mebde' ve'l-me'ad* adlı tanınmış Farsça eserini *İrşadül-mürîd ile'l-Murad* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Çeviriyi 825/1421-1422'de tamamlayan Karahisarî, eserini II. Murad'a sunmuştur. Yazma halinde olan eserin yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde yazmaları vardır (Süleymaniye, Fatih B1. 2576, istinsah : 831/1427; Kayseri Reşid Ef. 1170, istinsah : 840/1436; British Museum Or. 11610, istinsah : 869/1464 tarihli eski nüshalardır). Eserin konusu dinî, tasavvufî ve ahlâkidir.

Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican'ın *Envarül-âşikin* adlı tanınmış eseri, kardeşi Mehmed Efendi'nin *Megâribü'z-zaman* adlı eserinin mensur çevirisidir. *Envarül-âşikin*, *Muhammediye* ile aynı konuları ihtiva eden dinî bir eserdir. 1451'de yazılarak Fatih'e sunulmuştur. *Envarül-âşikin*'in dili *Muhammediye*'den daha sadedir. Halk arasında çok tanınmış ve çok okunmuş olan *Envarül-âşikin*'in kütüphanelerde pek çok yazması vardır. Eski ve yeni harflerle İstanbul, Kahire ve Kazan'da baskıları yapılmıştır. Esere *Ahmediye* de denir.

Ahmed-i Bican'ın, *Dürr-i meknun*, *Acaibül-mahlûkat*, *Şemsiye*, *Münteha* adlı mensur eserleri de vardır. Basılmamış olan bu eserlerden *Envarül-âşikin*'den sonra en çok okunmuş olan ve yazmaları çokça bulunan eseri *Acaibül-mahlûkat* ile *Dürr-i meknun*'dur. 1453'te yazılmış olan *Acaibül-mahlûkat*, Kazvî'nin eserinden özetlenmiş küçük bir kozmografya kitabıdır. Yerde, gökte, denizlerde bulunan acaip yaratıkların ve canlıların acaip özelliklerinden efsane mahiyetinde bilgiler vermiştir (*Acaibül-mahlûkat*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., M. Con No. 103). *Dürr-i meknun* heyetten bahseden bir eserdir (Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, No. 140; Nuruosmaniye 3022, Fatih 2614). *Münteha*, ağabeyi Mehmed Efendi'nin *Füsûsü'l-hikem* şerhinin Türkçesi olup dinî, tasavvufî bir eserdir (Üniversite Ktp. 3324). *Şemsiye*'si babası Yazıcı Selâhaddin'in bu addaki manzum eserinin kısaltılarak Türkçeye çevrilmiş şeklidir (yazılışı 870/1465).

Manyasoğlu Murad'ın 833/1429'da yazdığı ve II. Murad'a sunduğu *Gülistan tercümesi* (Bayezid Ktp. Veliyüddin Ef. No. 1648); İbn Arabşah'ın II. Murad adına çevirdiği *Camiül-hikâyat*'ı elde yoktur. Necatî'nin de *Camiül-hikâyat*'ı çevirdiği Âşık Çelebi tezkiresinde yazılı ise de, Necatî'nin bu eseri çevirmiş olduğu kesinlikle bilinmemektedir. Molla Lûtfî'nin *El-ferec Ba'de's-şide* çevirisi (Üniversite Ktp. No. 284) ile mizahî bir risalesi (F. Köprülü, "Hayat" IV, 1928); Şeyhzade Ahmed'in II. Murad adına sade bir dille *Bin bir gece* masallarından alarak yazdığı *Kırk vezir* (*Erbain-i Subh u Mesa*) hikâyesi (yazmaları çoktur; Topkapı, Hazine 1518, British Museum Or. 7322'de birer yazmaları vardır); Abdülcebbaroğlu Ahmed'in Umur Bey için yazdığı *Tuhfetül-letayif*'i (Ragıp Paşa, Y. Tefvik No. 189, istinsah : 899/1493); Gazalî (Deli Birader)'nin Şehzade Korkud'a sunduğu *Rafie'l-gumum* ve *Dafie'l-humum* adlı acaip hikâyelerden oluşan eseri : Uzun Firdevsî'nin *Süleyman-nâme*'si (Millet Ktp. Ali Emiri No. 317; Süleymaniye, Hacı Mahmud No. 4863) ile *Hacı Bektaş Velâyet-nâmesi* (A. Gölpınarlı, İstanbul), Ebül-hayr Rumi'nin *Saltuk-nâme*'si (Topkapı Sarayı Ktp. Hazine 1612); XV. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen *Ebu Müslim hikâyesi*

(Üniversite, Topkapı, Ali Emiri nüshaları) bu yüzyıl eserleridir.

İznikli Musa b. Hacı Hüseyin (ölm. 833/1429) bu yüzyılın büyük bir din âlimi olup dinî, ahlâkî, tasavvufî konulardaki çevirilerinin, telif eserlerinin kütüphanelerde pek çok yazmaları vardır. Eserlerinden özellikle ahlâkî konuda yazdığı *Münebbihü'r-rakidîn*, sade ve açık bir dille yazılmış olup dil tarihi açısından çok değerlidir (eserleri için bk. *Osmanlı müellifleri*, II, 13). Akşemseddin'in *Kimya-yı saadet tercümesi* (Üniversite, 4015) ile *Makamat-ı evliya* (Üniversite, 816)'sı; Hacı Ahmed Bigavî'nin tasavvufî bahseden *Avarifü'l-ma'arif tercümesi* (Selim Ağa Ktp. Hüdaî 486); Molla İlâhî'nin tasavvufî bahseden *Esrar-nâme* (Hacı Mahmud 3164/2; Üniversite, 6417) ile *Meslekü't-talibîn ve'l-vasilîn* (Hacı Mahmud 3044/1; Üniversite, 537); Bâî'nin 817/1466'da yazdığı *Bahr-ı Nesayih*'i (Üniversite, 2303) ile Mehmed b. Melikzade (ölm. 850/1448)'nin *Bahrü'l-hikem* adlı ahlâk, mevize ve nasihat dair eserleri; Mehmed b. Sinanüddin'in 886/1482'de yazdığı *Delîlül-ibad* adlı manzum mensur karışık dinî eseri bu yüzyılda yazılmış olan ve çoğunun kütüphanelerde yazmaları oldukça fazla bulunan mensur eserlerdir.

XV. yüzyılın dil ve ifade bakımından değerli tarihî kaynaklarından Yazıcıoğlu'nun *Tarih-i al-i Selçuk* (*Selçuk-nâme*)'u (yazılışı 840/1436) ile Âşık Paşazade Ahmed Aşıkî'nin *Tevarih-i Al-i Osman*'ı (Giese bas. Leipzig 1928) sade ve canlı bir dille ve konuşma diline çok yakın canlı bir üslupla yazılmıştır. İçinde çoğu İskender-nâme'den alınmış manzum parçalar vardır. Neşri'nin *Cihan-numa*'sı (F. R. Unat - M. A. Köymen, 1948) da sade nesir örneği olup eser manzum parçalarla da süslenmiştir.

XVI. yüzyıl

XV. yüzyıl sonunda göçebe Özbekler Harzem'i ve Maverâünnehr'i ellerine geçirerek bu sahalardaki Timur sülâlesine son vermişler ve Merv'de yeni bir devlet kurarak hudutlarını genişletmeğe çalışan Safevîlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Özbek hükümdarı Şeybak Han'ın bir yandan yerli idarelerle ve Timur'un torunları ile mücadeleleri, öte yandan Sünnî Şeybanlıların Şîî Safevîlerle sürekli çarpışmaları ve rekabetleri, bu sahalarda huzur ve sükûn bırakmamıştır. Bütün bu karışıklıklarda Herat gibi birçok şehirler, kültür ve sanat merkezleri yıkılmış, harap olmuştur. Şeybak (Şahî Bebig, Şaybanî) Han ilimle ve şiirle de uğraşmış, bir divan teşkil edecek kadar şiirler yazmıştır (Z. Velidî Togan, *Şeybanî Han'ın şiirleri*, "Yeni Türkistan", İstanbul, 1927). Şeybak Han yıkılan yerleri onarmaya çalışmış, âlimleri ve sanatkârları korumuş ise de, onun ölümünden (916/1510) sonra da uzun süre Özbeklerin elinde bulunan bu sahalarda sürekli mücadelelere sahne olmuştur. Bütün bu karışıklıklar yüzünden Çağatay edebiyatının XV. yüzyıldaki verimli ve parlak devri bu yüzyılda görülmüz. Sağlam temellere dayanan Çağatay edebiyatı, XVI. yüzyılda Nevaî'nin etkisi altında gelişmesini sürdürmüş ise de, büyük bir edebî varlık gösterememiştir.

Timur'un torunlarından Babür Şah (1485-1530) uzun mücadelelerden sonra Kuzey Hindistan'da bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. XVI. yüzyılda Babür'ün ve çocuklarının idaresi altındaki Türk-Hint imparatorluğu, askerî ve idarî alanda olduğu gibi, ilim ve sanatta da Türk tarihinin parlak bir devridir. Azimli, mücadelecî, büyük bir hükümdar olan Babür, fikir, sanat yönünden de XVI. yüzyıl Orta Asya edebî dilinin en büyük temsilcisidir. İran edebiyatını

da çok iyi bilen Babür'ün Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan *Divan*'ı, *Aruz risalesi*, fıkıhtan *Mübeyyen* adlı mesnevîsi, *Risale-i Validiyye* adlı tasavvuf ahlâkına ait manzum risalesi vardır. *Divan*'ındaki samimî, duygulu, renkli gazelleri, Nevaî'nin yüksek bir seviyeye erştirdiği klasik Çağatay edebiyatının en güzel örnekleridir (A. Samoyloviç, *Mecmua-ı aş'âr-ı Bâber Pâdişâh*, Petrograd 1917. İstanbul Üniversitesi No. 3743'teki yazma Babür *Divan*'ının en güzel nüshasıdır). Ne var ki onun en tanınmış eseri *Babür-nâme*'dir. (R. R. Arat, *Gazi Zahiruddin Muhammed Babür, Vekayi. Babür'ün hatıratı*, 2 cilt, Ankara 1943). Orta Asya edebî nesrinin çok güzel bir örneği olan *Babür-nâme* Türk edebiyatında hatırat türünün başta gelen eserlerinden-dir (bk. BABÜR).

XVI. yüzyılda Azerî edebî lehçesinin konuşulduğu sahalarda büyük bir kısmı Safevîlerin idaresi altındadır. Şiîli-ği resmî mezhep yapmış olan Safevî hükümdarı Şah İsmail (1486 - 1514), Hatâî mahlâsıyla şiirler yazmıştır. Hatâî XVI. yüzyılda Azerî edebiyatının en iyi şairlerindendir. Nesimî'nin etkisi ve dedesi meşhur Şeyh Safiyyüddin'den gelen sofiliğin telkin ve terbiyesi altında Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Türkçe şiirleri içerisinde samimî ve güzel gazeller, duygulu, lirik beyitler varsa da, şiirlerinin çoğunda mezhep propagandası yapmıştır. Şiirlerinde aruz veznini ve divan şiirinin nazım şekillerini kullandığı gibi, hece vezni ile ilâhiler de yazmıştır (Hatâî divanının baskıları: S. N. Ergun, 1946; Turhan Genceî, Napoli 1959). Şah İsmail'in Ali hakkında medhiyelerden oluşan *Deh-nâme* adlı bir de mesnevîsi vardır (H. Araslı, Hatâî, *Dah-nâme*, Bakû 1948).

Eserlerini Azerî Türkçesi ile yazmış olan Fuzulî, divan edebiyatımızın en büyük lirik şairidir. Fuzulî, XVI. yüzyılda Safevî idaresi altında bulunan Bağdad ve çevresinde yetişmiş, 1534'te Bağdad'ın Osmanlılara geçmesinden sonra Osmanlılar devrinde yaşamış ve 963/1566'da ölmüştür. Mezarı Kerbelâ'dadır (bk. FUZULÎ). Hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Adının Mehmed, babasının adının Süleyman olduğunu ve Safevîlerden ve Osmanlılardan ilişki kurduğu şahısları hayatının kaba çizgilerini eserlerinden çıkartabiliyoruz. Safevîlerin Bağdad valisi İbrahim Han'dan, Osmanlı valilerinden Cafer Çelebi ile Ayas Paşa'dan oldukça tatmin edici yardımlar görmüşse de, hayatı genellikle sıkıntı içinde geçmiş, sürekli bir koruyucu bulamamıştır. Ömrünün çoğunu okumakla, şiirler ve eserler yazmakla geçirdiği anlaşılmaktadır. Bir ara Necef'te Ali türbesinde vazife görmüş ise de, başkaca herhangi bir görevde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Safevîler devrinde Tebriz'e, Osmanlılar zamanında Anadolu'ya, hatta Farsça bir şiirinde Hindistan'a bile giderek kıymetinin bilineceği bir yerde rahat etmeyi özlemişse de, ömrünü Bağdad, Hille, Kerbelâ, Necef'te geçirmiş, Irak-ı Arab'dan dışarı çıkmamıştır. Yetiştirdiği ülke, yaşadığı topraklar onu Ali ve çocuklarının sevgisi ile beslemiştir. Fakat bir sanatkâr olan Fuzulî ilımlı bir Şîî olup Osmanlılardan kendisini koruyanlara içtenlikle bağlanmıştır. Geniş bir tasavvuf kültürüne sahip olduğunu eserleriyle ortaya koyan Fuzulî'nin herhangi bir tarikate mensup olduğuna dair eserlerinde hiçbir iz yoktur.

Fuzulî, ilimsiz şiirin temelsiz duvar gibi olacağını düşünerek devrindeki bütün ilimleri öğrenmiş ve ömrünü ilim elde etmekle geçirmiştir. Geniş bilgisi, tasavvuf neşvesi, kanaatkâr yaşayışı, alçak gönüllü, dürüst ve onurlu davranışları, kişiliğinin temel unsurlarındandır. Fuzulî her

yönüyle mükemmel insan olmayı amaçlar. Fuzulî mahlâsını seçmesi de şair olarak tek kalmak istemesindendir. Bu yüzden şiirlerinin iç ve dış unsurlar bakımından mükemmel olmasına önem vermiştir. Divanlarını düzenlerken bile onların eksiksiz tam birer divan olması için özen göstermiştir. Ömür boyu elde etmeye çalıştığı geniş bilgisi, tam ve sağlam edebî kültürü, kişiliğindeki insanî değerler ve yaradılışındaki sanatkâr deha ile dört başı mamur bir şair olmuştur.

Fuzulî, Türk dilini ve edebiyatını bir bütün olarak görmüş, Türk ülkelerinde yetişen büyük şairleri yakından izleyerek okumuş, Çağatay şairi Lûtfî'yi, Azerî sahasının en büyük şairi Nesimî'yi ve Habibî'yi, Osmanlı sahasından Ahmedî, Şeyhî ve Necatî'yi beğenerek şiirlerine nazireler yazmıştır. Fakat Fuzulî'yi en çok etkileyen Nevaî olmuştur.

Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiirler ve eserler yazacak kadar iyi bilen, Arap ve İran edebiyatını yakından tanıyan Fuzulî, Azerî Türkçesinin tarihi gelişimine ve divan edebiyatının genel eğilimine uyarak Fars edebiyatı ile daha çok ilgilenmiştir. Arap ve Fars şairlerini, özellikle Nizâmî'yi, Sadi, Hafız, Husrev, Hatîfî ve Camî'yi okuyarak geniş bir edebî kültüre sahip olmuştur. Ne var ki o, sanat dehası ve tamamen şahsî şiir dünyası ile kendisini Türk divan edebiyatının en büyük lirik şairi olarak kabul ettirmiştir.

Fuzulî, divan şiirinin ortak malzemesini, mazmunlarını, sanatlarını, şekil ve ifade vasıtalarını tamamıyla şahsî bir üslûpla işlemiştir. Divan şiirindeki bu ortak unsurlar yüzünden çok defa şairlerin adı bilinmezse şiirlerin kime ait olduğunu tespit etmek güçtür. Fuzulî, şiirlerine şahsiyetinin damgasını vurmuştur. Tek bir beytinde dahi onun şahsiyetini bulmak mümkündür. Fuzulî, şiirlerinde aşkı, elemi ve hicranı terennüm etmiştir. Bu konuların, onun şiirlerindeki yoğunluğu, aşkın verdiği üzüntülerden memnun olması, aşk duygularını yok edeceği için vuslattan kaçması ve ayrılık üzüntüsüne seve seve katlanması, aşkı maddî hazların üstüne çıkararak ulvileştirmesi, Fuzulî'nin şiirlerinin şahsî ve orijinal yönlerini oluşturmıştır. Fuzulî, edebî sanatları çok kullanmış, kelime oyunlarıyla hünerler yapmış olmakla birlikte bunlar şiirlerine bir ağırlık vermemiş, tasannua düşmemiştir. Duygularının derinliğinden gelen lirizmle, ifadesindeki tabiiyet ve kolaylıkla yaptığı sanatlar birden fark edilmez. Şiirlerine dikkatle bakıldığında anlaşılan bu sanatlar ve hünerler ilgiyi daha çok çekerek şiirlere ayrı bir güzellik kazandırır. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları kullanan Fuzulî, gazelin sade bir dille yazılmasından yana olduğunu söyler. Bu sebeple gazelleri kasidelerinden daha sadedir. Fuzulî, şiirlerinde Türkçenin bütün ifade imkânlarından yararlanmış, deyimleri, ata sözlerini kullanarak şiirde tabii bir söyleyişe ulaşmış olup sehl-i mümteninin şaheser örneklerini vermiştir. Mensur eserlerinde sanatlı nesir üslûbunu kullanmış, bu üslûbun bütün hünerlerini göstermiştir. *Şikâyet-nâme* bütünüyle sanatlı mektup üslûbunun, hüner ve zarafetin bir örneğidir. "Selâm virdüm rûşvet degüldür diyü almadılar" cümlesiylenüktenin en incisini, hicvin en keskinini yapabilen büyük bir yeteneğe sahip olduğunu göstermiştir.

Fuzulî, Türkçe ve Farsça kalın iki divan meydana getirmiş, Arapça şiirler yazmış, *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinin en güzelini ortaya koymuş, *Hadikatü's-süeda'da*

Kerbela olayını, esas aldığı Hüseyin Vaiz'in eserinden daha etkili bir dille yazmış, *Beng ü Bade'de* şarapla afyonu münazara ve mücadele ettirerek Şah İsmail ile II. Bayezid arasındaki rekabeti anlatmak istemiş, Farsça mensur eseri *Rind ü Zahid'de* toplumdaki iki tipi eleştirmiş, İslâm felsefesi "kelâm" konusunda Arapça olarak *Matla'u'l-i'tikad'ı* yazmış, *Sefer-nâme-i ruh der iklim-i beden* adı da verilen Farsça *Sihhat ve Maraz* risalesinde tıp bilgisini sergilemiş, tasavvufun mecazlarından yararlanarak Farsça *Saki-nâme* mesnevisini yazmış, Türkçe ve Farsça muammalardan oluşan bir risale kaleme almış, *Şikâyet-nâme* ile birlikte elde bulunan beş mektubunda sanatlı nesir hünerlerini, mektup üslûbunun inceliğini, zekâsının buluşlarını ortaya koymuştur.

Fuzulî, divan edebiyatımızın şöhreti en yaygın, etkili en geniş ve sürekli şairidir. Divanında Fuzulî'ye nazire bulunmayan divan şairi hemen hemen yok gibidir. Tekke şairleri, özellikle Bektaşî çevreleri Fuzulî'yi kendilerine çok yakın bularak hayranlıkla benimsemişlerdir. Bektaşî şairleri, Nesimî, Hataî, Kul Himmet gibi Fuzulî'yi de Bektaşî büyüklerinden saymışlardır. Gevherî, Âşık Ömer gibi okumuş saz şairleri, divan şiiri kültürlerini Fuzulî'nin şiirleri ile geliştirmişlerdir.

XVI. yüzyılda Türk edebiyatının en verimli ve ihtisamlı devri Osmanlı sahasında görülür. Bu yüzyılda Türk divan edebiyatı artık örnek aldığı İran edebiyatı ile boy ölçüşecek bir seviyeye erişmiştir. Osmanlı şairleri İran örnekleriyle eş değerde, hatta onlardan üstün eserler ortaya koymanın huzuru ve gururu içindedirler. Türk İslâm edebiyatının başlangıcını anlatırken üzerinde durulduğu gibi ortak İslâm kültürü, ümmetçi zihniyet, tarihi ve coğrafi sebepler İran edebiyatını örnek almamıza yol açmıştır. Bu yüzden Türk divan edebiyatının İran edebiyatı ile ortak yanları çoktur. Ancak, Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, yaşayışlarını, çevrelerini, geleneklerini, ata sözlerini, deyimlerini, tümüyle kendi benliklerini bu ortak malzeme ile yoğurup şekillendirirken İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri yaratmışlardır. XVI. yüzyılda manzum, mensur her türde yazılmış mükemmel eserlerle divan edebiyatı klasik bir edebiyat haline gelmiştir. Bundan sonraki yüzyıllarda artık Türk şairleri üstün tanınacak ve onların eserleri örnek alınacaktır.

XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Tebriz'den Macaristan içlerine, Kırım'dan Arabistan'a ve bütün Kuzey Afrika'ya kadar hudutlarını genişletmiştir. Osmanlı kültürü Rumeli'de iyice yerleşmiş, Serez, Selanik, Üsküp, Pristina, Sofya, Filibe gibi birçok şehirlerde açılmış bulunan medreselerden, tekkelerden yüzlerce âlim, mutasavvıf, şair ve sanatkâr yetişmiştir. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde "gaziler ocağı", "ârifler durağı" dediği, Hasan Çelebi'nin "mecma-i şuarâ, menba-i zurafâ" yani şairlerin toplandığı, zarif kişilerin kaynağı bir yer olarak anlattığı Yenice Vardar'dan XVI. yüzyılda başta Hayalî olmak üzere Hayretî, Âğehî, Günahî, Usulî, Arşî gibi ondan fazla tanınmış şair yetişmiştir. Bu yüzyılda İshak Çelebi, Atâ, Valihî, Hevesî, Hâkî, Muidî, Sihri gibi birçok şair Üsküplüdür. Yalnız bu yüzyılda Rumeli'den yetişmiş şairler ve yazarların adları bile bu yazının çerçevesine sığmayacak kadar çoktur. Kırım'da Devlet Giray, Gazi Giray, Kefeli Feyzi gibi şairler Osmanlı Türkçesi ile şiirler yazmışlardır. Gazi Giray'ın vatan ve bayrak sevgisini, kahramanlık duygularını dile getirdiği meşhur gazeli bu konuda yazılmış şiirlerin en güzellerindendir.

Edirne, Bursa, Konya, Amasya, Kütahya, Manisa gibi şehirler eski önemlerini yitirmemiş olan kültür merkezleridir. Fakat kültür ve ihtişamın en büyük merkezi İstanbul'dur. Saray çevreleri, paşaların, edebiyata meraklı zenginlerin konakları, tekkeler, kahvehaneler, bozahaneler imparatorluğun dört bir yanından ve çeşitli İslâm ülkelerinden gelen âlimler, şairler ve sanatkarlarla dolup taşmıştır.

İslâm kültürüne dayanan divan edebiyatının ümmetçi zihniyeti ile şairler, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmakta bir sakınca görmemişler, hatta bu dillerde yazmayı hüner saymışlardır. Bu sebeplerle XVI. yüzyılda şiirde ve bazı mensur eserlerde dil daha ağırlaşmıştır. Gazellerin ve mesnevîlerin dili kasidelere bakarak daha sadedir. Kasidede hüner gösterme, beğenilme kaygısı yüzünden her devirde kasidelerin dili genellikle Arapça, Farsça kelimelerle yüklü ve terkiplidir. Şairlerin yüzyıllar boyu Türkçeyi aruzun ahengi ile uzlaştırmak için uğraşmış olmaları sonunda Türkçe söyleyiş şiire hâkim kılınmış, Arapça, Farsça kelimeler ve tamlamalar Türkçenin tabii ifadesine uymuşlardır. Bu arada şairler sade Türkçe ile pek çok beyitler de söylemişlerdir. Ne var ki bu sadelik yüzyılların uğraşı ile elde edilen teknik kolaylıktan ilerli gelmektedir. Bu yüzyılda dilde artmış olan Arapça, Farsça kelimeleri kullanmaya karşı tepki Tatavlılı Mahremî ile Edirneli Nazmî'den gelmiştir. Mahremî (ölm. 1536)'nin *Basit-nâme* denen Türkçe kelimelerle yazdığı şiirlerinden bugün elimizde tezkirelerin verdiği sadece bir beyit vardır. Lâtîfi onun, Kanunî'nin Bağdad fethini sanatlı bir üslûpla yazdığını söyler. Nazmî (ölm. 1554) de Mahremî gibi aslında bir divan şairidir. Binalerce beyit tutan bir *Divan* meydana getirmiş, bir *Nazire mecmuası* düzenlemiş, Attar'ın *Pend-nâme*'sini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Gazelleri içerisinde üç yüze yakın basit Türkçe (Türkî-i basit) ile yazılmış kaside, gazel, musammat, mesnevî şekilleriyle şiirler vardır. Dil tarihi bakımından da çok önemli olan bu şiirleri F. Köprülü yayınlamış olup (*Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri*, İstanbul 1928) bunların dil özellikleri bugüne kadar incelenmemiştir. Mahremî ile Nazmî'nin bu tepkisi ve çabaları etkili olmamış, kendilerinden başka "Türkî-i basit"le yazan çıkmamıştır. Bu iki şairin büyük bir sanatçı olmayışları ve aruzla hiç Arapça, Farsça kelime kullanmadan şiir yazmanın zorluğu yüzünden bu akım etkili olmamış, bu yolu deneyen başkaca şair çıkmamıştır.

Nesir dilinde üç ayrı yol izlenir. Birisi Sinan Paşa üslûbu da denen sanatlı, secili, özentili nesirdir. *Tacü't-tevarih*, *Ahlâk-ı Alâî*, *Fuzulî'nin Şikâyet-nâme*'si, Hasan Çelebi tezkiresi gibi eserler bu üslûpla yazılmıştır. Nesirde ikinci bir yol halkın yararlanması için sade dille ve açık ifade ile yazılmış eserlerdir. Âlî'nin *Kavâidü'l-mecalis*'i, menakıp-nâmeler, halk için yazılmış hikâyeler v.b. Üçüncü tip eserler orta yolu izlemişlerdir. Bunlardan bir kısmı Sehî tezkiresi gibi oldukça sade eserlerdir. Lâtîfi, Âşık Çelebi tezkireleri dil bakımından daha ağır olmakla birlikte sanatlarla, secillerle fazla yüklü değildir.

XVI. yüzyılda yüzlerce şair tarafından işlenen divan şiiri sanat ve ahenk yönünden zirveye ulaşmıştır. Tezkirelerde geçen yüzlerce şairin bugün unutulmuş olmalarını sanat güçlerinin yetersizliğine bağlamak haksızlık olur. Tezkirelerde yer alan bütün şairler, Türk divan şiirinin işlenip gelişmesine yardım etmişlerdir. Şairlerin divanlarının hepsi bugüne kadar gelememiştir. Yalnız İstanbul kütüphanelerinde bu yüzyıla ait 90 civarında divan bulunmak-

tadır ki bu da küçümsenmeyecek bir sayıdır. Divanlardaki şiirlerin konuları genellikle eski konulardır. Din, tasavvuf, hikmet, övgü, rindlik, aşk, tabiat gibi. Bu yüzyılda bu konular işlenirken yapılan benzetmelerde kullanılan mecazlar da çevrenin ve yerli unsurların şiire çokça girdiği görülür. Geleneklerle, göreneklerle ilgili benzetmeler, deyimlerin mecazlı anlamlarından yararlanılarak yapılan sanatlar, çevre ile ilgili somut tasvirler ve benzetmeler gibi. Bütün bu unsurlar XVI. yüzyılda Türk şiirine daha yerli bir nitelik kazandırmıştır. Rumeli şairlerinde bu niteliklere çokça rastlanır. Âhî, Hayretî gibi şairlerin şiirlerinde sadelik, tabîlik ve çevre ile ilgili tasvirler çokça yer almıştır. Âgehî şiirlerinde denizcilik terimlerini kullanmıştır. Çoğunlukla divanların içerisinde yer alan şehrengizlerin bu yüzyılda çok yazılmış olması da edebiyattaki yerleşme eğilimiyle ilgilidir. XVI. yüzyılda 10 kadar şehrengiz yazılmıştır (A. S. Levend, *Türk edebiyatında şehrengizler*, İstanbul 1958). Mesnevî konusunda İran edebiyatından gelme Yusuf u Züleyha, Leylâ ve Mecnun, Vamık u Azra gibi klasik mesnevî konuları bırakılmamış olmakla birlikte küçük hikâyelerden oluşan mesnevîler yazılmış, bu küçük hikâyelerde yerli tasvirlerle, gelenek ve göreneklere yer verilmiş, bazı hikâye konuları da yerli hayattan alınmıştır. Güvâhî'nin *Pend-nâme*'si gibi her beyitte ata sözleriyle desteklenmiş hikâyeler yazılmıştır. Sade dille yazılan murabba ve muhammesler bestelenerek türküler meydana getirilmiştir. Kalkandelenli Fakirî'nin üçer beyitle meslekleri tarif ettiği *Risale-i ta'rifat*'ının yerli konuları işlemesi bakımından ayrıca önemi vardır (Üniversite Ktp. 3051).

XVI. yüzyılda manzum hicivlerin yazıldığını, şairlerin birbirlerini çokça hicvetmiş olduklarını görürüz. Gazâlî (Deli Birader), Basirî, Edirneli Saî, Lâmiî, Sanî, Nihâlî, Sagarî v.b. hicivleri yazmışlardır. Niksarîzade'nin ve Lâmiî'nin *Nefsî'l-emr-nâme* adlı eserleri hicivlerinden oluşmuştur. Muamma yazmak moda haline gelmiş, Edirneli Emrî, Furuğî, Fehmî, Misalî, Rumizî, Mirî gibi şairler muammalarıyla tanınmıştır. Manzum tarih düşürmekle tanınmış şairlerin sayısı da oldukça çoktur. Edirneli Emrî, Arşî, Kandî, Saî, Nazmî gibi şairler manzum tarihleriyle şöhret kazanmışlardır.

Bu yüzyılda letaif-nâmelere de rastlıyoruz. Zâtî'nin *Letaif*i (M. Çavuşoğlu, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" XVIII, İstanbul 1970) Lâmiî'nin mensur *Letaif-nâme*'si olup ölümünden sonra oğlu şair Lem'î tarafından düzenlenmiştir.

Murabba, muhammes, müseddes v.b. şekilleriyle divanlar birbirinden güzel şiirlerle dolu olduğu gibi, Bakî'nin Kanunî mersiyesi mersiyeçilikte, Ruhi'nin terki-i bendi sosyal hicivde aşılamayacak şaheserlerdir.

XVI. yüzyıldaki edebiyatın parlaklığını ve haşmetini bu özet tablo ile çizdikten sonra tanınmış şairler ve eserler üzerinde durabiliriz.

XVI. yüzyılın başında yetişmiş olan Balıkesirli Zâtî (1471-1546) kaside ve gazelde büyük bir şöhrettir (bk. ZÂTÎ). Zâtî'yi yakından tanıyan Âşık Çelebi, 400 kasidesi, 1600 ile 1700 arasında gazeli bulunduğunu haber veriyor. Sehî onun gazel sayısını 3 000 olarak yazıyor. Zâtî'nin gazellerinin bir kısmı yayımlanmıştır (A. N. Tarlan, *Zâtî divan*'ı, I. cilt, 1967, elif- r, kafiyeli gazelleri; II. cilt 1970, z-m kafiyeli gazelleri). Resmî bir görevinin bulunmaması, sağırlığı yüzünden dost arkadaş sohbetlerine

fazlaca devam edememesi yüzünden bol bol şiir yazarak ruhî sıkıntılarını hafifletmeye, aldığı câize ve ihsanlarla geçinmeye çalışmıştır. Koruyucuları Hadım Ali Paşa, Müeyyeldzade ve Tacizade Cafer Çelebi'nin ölümünden sonra maddî sıkıntıya düşmüş, Ayas Paşa'nın vezir-i a'zamlığı zamanında şairlerin salıyane (yıllık maaş)leri kesilince büsbütün yoksulluk içinde kalmış, Bayezid Camii yanında açtığı ufak remilci dükkânında fala bakarak, muska yazarak para kazanmıştır. Zâtî'nin para ile kasideler yazdığını, kolay şiir yazması yüzünden kasidelerinde söylediği manaları başka kalıplarla tekrar ettiğini, aşka düşen gençlere sevgilileri için gazeller, murabbalar yazarak karşılığında para veya hediye aldığını Âşık Çelebi yazar. Zâtî'nin dükkânına genç şairler de toplanır, Zâtî onların yazdıkları şiirleri eleştirerek yetişmelerine yardımcı olurmuş. Bu genç şairler arasında Bakî de vardır (bk. BAKÎ). Zâtî'nin hacimli *Divan*'ından başka 5 000 beyitli (Sehî'de 12 000 beyitli) *Şem' ü Pervane*'si (Süleymaniye Ktp. Lala İsmail B1. 443, 30b-161b kenarda), *Edirne şehrengizi* (a. yazar 161b-167b kenarda), *Letaifi* (a. yazar 345b-362a), Hüseyin ü Şirin tarzında *Ferruh-nâme*'si (Lâtîfi, Âşık Çelebi), 2 000 beyitli *Ahmed ü Mahmud* (Lâtîfi, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi) adlı kitabı, mensur - manzum *Lâtifeleri*, manzum *Kur'an fahı* (Âşık Çelebi), *Siyer-i Nebî* (Lâtîfi), *Mevlid* (Lâtîfi) adlı eserleri olduğu kaydedilir. "Ulum-ı âliyye ve fünun-ı bediiyye" bilmediğini, bir parça Farsça bildiğini kaydeden Âşık Çelebi şiirin ona Allah vergisi olduğunu söyler. Fazla tahsil görmeden bunca şiir ve eser yazmış olması kabiliyetinin ve zekâsının üstünlüğünü gösterir. Âşık Çelebi Zâtî'yi Necatî'den sonraki şairlerin en büyüğü olarak gösterir. Ahdî yeni ve renkli manalar yaratmaktaki yeteneğini parlak sözlerle ve benzetmelerle över. İlhamın bolluğu, kolay ve rahat söyleyişi ile XVI. yüzyılda kaside ve gazelde bir merhale olan Zâtî, gençlerin yetişmesindeki üstadlığı ile de edebiyat tarihimizde yer almıştır.

Hayalî (ölm. 964/1557) XVI. yüzyılın ilk yarısında gazel alanında tanınmış şairlerin en büyüğüdür (bk. HAYALÎ). 14 yaşında şiir yazdığını söyleyen Hayalî gençliğinde rint ve avare bir hayata meyletmiş, tasavvufun dünya nimetlerine değer vermeyen, insanlara iç âlemin manevî zevklerini tattıran telkinleri Hayalî'yi daha çok cezbetmiştir. Bu yüzden bir süre Kalenderî dervişlerle dolaşan Hayalî tam bir tahsil görmemiş, İstanbul'da onlardan ayrılmak zorunda bırakıldıktan sonra tahsil ile meşgul olmuştur. Şiirleriyle Defterdar İskender Çelebi'nin, onun vasıtasıyla da Sadrazam İbrahim Paşa'nın ve Kanunî'nin teveccühlerini kazanan Hayalî oldukça rahat bir yaşayışa kavuşmuştur. İskender Çelebi ile İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra sıkıntılı günler geçirmiş, Kanunî'den Rumeli'de bir sancakbeyliği alarak İstanbul'dan ayrılmıştır. Mezarı Edirne'dedir.

Yüksek bir şairlik yeteneğine sahip olan Hayalî tavvuf neşvesinden gelen iç zenginliği ve kalender mizacı, rint ve kayıtsız yaşayışı, sadeliğe ve tabîliğe meyli ile gazele taze bir hava, yeni bir ses getirmiştir. Şiirlerinde fakr, kanaat, tecerrüt, abdal, ısk gibi tasavvuf terimlerini sık sık kullanmakla birlikte mutasavvıf bir şair değildir. Şiir sanatlarına ve kelime oyunlarına düşkün olmayan, sade ve külfetsiz yazan Hayalî, rint meşrebi, zengin iç âlemi, ince hayalleri, yerli renkleri, samimî, külfetsiz söyleyişi ile orijinal bir şairdir. Ahdî tezkiresinde Hayalî'yi Hafız'a benzeterek Rum'un, yani Anadolu'nun "Hafız-ı Şiraz"ı de-

miştir. Hayalî'nin çağdaşı Safî de Osmanlı şairlerini İran şairleri ile karşılaştırdığı bir şiirinde onu Hafız'a benzetmiştir (A. N. Tarlan, *Hayalî Bey divanı*, İstanbul 1945, s. XIII). Çünkü Hayalî'nin şiirlerindeki tasavvuf neşvesi, sadelik, samimîlik ve incelik, rintlik ve kayıtsızlık, dünya nimetlerine değer vermeme Hafız'ın şiirlerinin de özelliklerindendir. Şöhretiyle çağdaşları Zâtî, Kara Fazlı, Yahya Bey, Hayretî, İshak Çelebi gibi büyük şairleri gölgelemiştir. Hayalî'nin Fuzulî ile Necatî'yi beğenerek onlara nazireler yazmış olması şiir zevkinin üstünlüğünü gösterir. Fuzulî ile Bağdad'da tanıştıkları sanılmaktadır. Necatî'yi çok beğenen Hayalî'nin şiirde Necatî'nin yerine kendisinin geçtiğini söylemesini zamanın hükmü de doğrulamıştır.

İmparatorluk merkezinde doğup yetişen Bakî (1526-1600), mükemmel bir tahsil görmüş, daha medresede okurken hocası Karamanî Mehmed Efendiye yazdığı "Sünbül" kasidesiyle şairlik ününe kavuşmuştur. Devrinde yaşadığı dört padişahın da büyük bir teveccüh görmüş olan Bakî, pek az şaire nasip olan itibarlı bir ömür sürmüş, imparatorluğun her yanına yayılan ünüyle çağdaşı olan büyük şairleri bile gölgede bırakmıştır (bk. BAKÎ). Daha hayatta iken Sultanüş-şu'ara ve Meliküş-şu'ara olarak taçlandırılan Bakî, kendisi de şiir ülkesinin padişahı olduğunu, kaside ve gazelin kendisine sunulduğunu sanatlı bir ifade ile söyler.

Bakî, şiirlerini aşk, tabiat ve rintlik konularında yazmış, dünya zevklerini terennüm etmiştir. Şiirlerinde din konusuna yer vermemiş olup arasında onun, her halde gurunun incindiği ve sarsıldığı zamanlarda tasavvufun huzur verici âlemine sığındığı olmuştur. Ali N. Tarlan, Bakî ile Hayalî'nin şiirlerini karşılaştırırken "Bakî tasavvufa nadiren girmiş, Hayalî ise nadiren o çemberden kurtulabilmiştir" der (A. N. Tarlan, *Hayalî - Bakî*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" 1946, I, 32). Onun şiirlerinde Fuzulî'nin şiirlerindeki duygu derinliği ve lirizm yoktur. Kendisinin de söylediği gibi, o şiir sanatının usta bir kuyumcusudur. Şiir sanatlarına, özellikle tenasüp, tevriye ve cinasa çok düşkündür. Onun bir mısraındaki veya bir beytindeki bütün kelimeler arasında ilgi vardır. Bakî, sanatları, kelime oyunlarını yaparken hayattan, çevresinden, gelenek, görenek ve inançlardan, üç dildeki kelimelerin her türlü anlam imkânlarından, Türkçe deyimlerin mecazlı anlamlarından yararlanmıştır. Kasidelerinde Arapça ve Farsça kelimeleri ve tamlamaları oldukça çok kullanmakla birlikte Türkçenin tabii sentaksını, ifade özelliklerini, İstanbul Türkçesinin inceliğini şiirlerine kolayca yerleştirmiş olan bir dil ustasıdır. Bakî, sanatın, "tasannu"un içinde boğulup kalmamış, bir kuyumcu titizliği ile işlediği muhtevayı ifade mükemmelliği ile bütünleştirerek sanatının kalıcılığını sağlamıştır. Aynı zamanda büyük bir ahenk şairi olan Bakî'nin beyitlerindeki bütün kelimelerde insanı şaşırtacak ölçüde bir ses uyumu vardır. O, veznin ve kafiyenin sağladığı imkânlar dışında cinas ve istikak sanatlarından da yararlanmış, kelimeleri titizlikle seçmiştir. Onun dehası bütün bu ahenk unsurlarını ayrı ayrı görevlendirerek her beyitte adeta çoksesli bir müzik kompozisyonu yaratmıştır. Gerek muhteva gerek ifade yönünden bir sanat değeri taşıyan ahenkli şiirleriyle yaşadığı devirdeki Osmanlı İmparatorluğunun haşmetini duyurabilmiştir. Şiirlerinde inci, elmas, yakut, zümrüt, lâ'l, firuze gibi kelimeleri bol bol kullanan, imparatorluk merkezine değerli eşyalar taşıyan kervanlara, ba-

harat tacirlerine ait mazmunlar yapan Bakî'nin şiirlerine Osmanlı ülkesinin zenginliği sanki aksetmiş gibidir.

Bakî dehası ile yüzyılların çabası sonunda erişilen bir gelişmede zirveye ulaşmıştır. Onun muhteşem mersiyesi, Ahmedîlerin, Şeyhîlerin, Ahmed Paşaların, Necatîlerin mersiyelerinin hazırladığı zemin üzerinde heybetle yükselmiştir. O, davudî gür sesini bu kubbede bir hoş seda olarak ebedileştirmiş büyük bir sanatkârdır.

Bakî'nin şairliğini gösteren tek eseri *Divan*'ıdır. Kütüphanelerde Fuzulî divanından sonra yazma nüshaları en çok bulunan divan Bakî'ninkidir. Bu, onun çok okunduğunu, ününün yaygınlığını, sürekliliğini gösterir. Divanın 1276 tarihli taş baskısı, çok eksik ve yanlış. Rudolf Dvorak'ın 1911'de Leiden'de yayınladığı tenkitli baskıda yalnız gazeller bulunduğu gibi, Türkiye'deki yazmalardan da yararlanılmamıştır. Güvenilir bir metin değildir. S. N. Ergun'un 1935'te bastırdığı *Bakî Divanı*'nda kasideler de vardır. Bakî'nin *Divan*'ındaki şiirlerin çoğu bu baskıya girebilmişse de, eksikler, yanlış okunuşlar vardır. Bu baskıda yapılan büyük yanlışlık gazellerdeki klasik düzenin alt üst edilmiş olmasıdır. Bütün bu sebeplerle Bakî *Divan*'ının, onun sanatçı kişiliğine yakışan bir baskısının yapılması gereklidir. Bakî'nin *Divan*'ından başka, Arapçadan çevirdiği şu eserleri vardır: *Me'alimü'l-yakin fi sireti Seyyidi'l-mürselin*: Bu eser İmam Kastalânî'nin kısaca *el-Mevahibü'l-le-dünniye* adıyla tanınan ünlü siyerinin çevirisidir. Bakî pek çok esere baş vurarak Şafîî mezhebinden olan Kastalânî'nin bazı görüşlerini Hanefî mezhebine göre değiştirmiş, birtakım eklemeler ve çıkartmalarla çevirisini telif durumuna sokmuştur. Oldukça sade bir dille ve akıcı bir üslûpla yazılmış olan eser eski harflerle iki cilt halinde bastırılmıştır. Bakî'nin ikinci çevirisi *Fezailü'l-cihad*'dır. Cihadın erdemleri anlatılmıştır. Bakî, Sokullu Mehmed Paşa'ya sunduğu çevirisine ağır bir dil ile ve manzum parçalarla süslü bir önsöz koymuş, fakat çeviri kısmını çok sade bir Türkçe ile yazmıştır. *Fezailü'l-cihad*'ın, Bakî'nin el yazısıyla olan nüshası İstanbul Millet Kütüphanesinde. *Fezail-i Mekke*, Kutbüddin Ahmed Mekki'nin Mekke tarihini çevirisidir. Bakî, bu eseri Sokullu'nun emri ile Mekke kadılığı sırasında çevirmiştir. Bakî eserinin III. Murad ile Sokullu'yu övdüğü başlangıç kısmını ağır bir dille ve süslü bir üslûpla, çeviri kısmını ise sade ve temiz bir dille yazmıştır. *Fezail-i Mekke*'nin yazmaları vardır.

Kırk Hadis çevirisi: Bakî hakkında en geniş bilgiyi veren Nevî'nin oğlu Ataî, *Şekayık* zeylinde, Bakî'nin Eyyüb müderrisliği sırasında Eyyub-i Ensarî'den rivayet edilen kırk hadisi toplayarak Türkçeye çevirmiş olduğunu ve eserin Eyyub-i Ensarî türbesinde bulunduğunu yazmışsa da, bugün eser ortada yoktur (bk. F. Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*: Bakî; S. N. Ergun, *Türk şairleri II*, 714 - 797).

Nevî (1533 - 1599) XVI. yüzyılın tanınmış şairlerindendir. Adı Yahya olup Malkara'da doğmuştur. Bu yüzden Malkaralı Nevî diye tanınır (bk. NEV'Î). Nevî İstanbul'da çok iyi bir medrese öğrenimi görerek yetişmiş, devrin tanınmış iki kardeş âlimi (Ahaveyn) Karamanlı Ahmed ve Mehmed efendilerden ders okumuştur. Medrese arkadaşları arasında Bakî, Hoca Sadeddin Efendi, Edirneli Meccî, Üsküplü Valihî gibi 14 şairin bulunduğunu oğlu Ataî yazar (*Şekayık zeyli*, 413). Nevî çok saydığı ve bağlandığı hocası Mehmed Efendi'ye üç kaside yazmıştır. Bakî de Mehmed Efendi için kendisine şair olarak medrese

çevresinde büyük ün sağlamış olan "Sünbül" kasidesini yazar (bk. BAKÎ). Nevî'nin de diğer hocası Ahmed Efendi için yazdığı "sünbül" redifli bir kasidesi vardır.

Nevî, öğrenimini bitirdikten sonra Gelibolu ve İstanbul'da müderrislik yapmış, bir yandan da küçük yaşta babası Halvetî şeyhi Pir Ali'den aldığı tasavvuf terbiyesinin etkisiyle tasavvufa ilgilenmiştir. Kendisinden feyz aldığı kişilerden özellikle Şeyh Şaban Efendi (ölm. 1588)'ye çok bağlanmıştır. *Divan*'ında bu zat için Farsça bir medhiyesi bulunan Nevî ölünce de bu zatın Vefa Camii haziresindeki kabrinin yanına gömülmüştür.

Nevî, Kanunî'ye ve II. Selim'e yalnızca birer kaside yazmıştır. Bakî'ye büyük teveccüh ve itibar gösteren bu iki padişaha Nevî, yalnızca birer kaside sunarak şairlik görevini yerine getirmiş olup onlardan uzak durmayı tercih etmiş olmalıdır. Nevî, derviş yaradılışlı, ihtirassız, tasavvufa, zühhd ve takvaya meyilli bir kişiliktir. Kendisine Bağdad kadılığı verildiğinde herhangi bir yanlış hüküm vermekten korkarak kabul etmemiş, hatta üzüntüsünden ağlamıştır. Bu yaradılıştaki bir şairin, hele arkadaşı Bakî ile rekabet yarışına girercesine bu iki padişahın ilgisini çekebilmek için kasideler yazması meşrebine uygun düşmediği gibi, gururunu da incitir. Bu yüzden geride durmayı tercih etmiştir.

Nevî'nin ikbal devri III. Murad'ın padişahlığı zamanıdır (1574 - 1595). III. Murad, Nevî'yi Şehzade Mustafa'ya hoca tayin etmiş, huzuruna her geldiğinde ayağa kalkarak ona büyük saygı göstermiştir. Nevî ile sohbetten zevk alan padişah, araya derslerini de dinletmiş. Nevî en çok III. Murad'a kaside yazmıştır. Onun III. Murad'a sunduğu kasideler içerisinde Şehzade Mehmed (III. Mehmed)'in sünnet düğünü dolayısıyla yazdığı *Suriyye*'si en tanınmış olanıdır (bk. Tahir Olgun, *Şair Nevî ve Suriyye kasidesi*, İstanbul 1937). Nevî'nin saray hocalığı zamanında yakın ilgisini gördüğü anlaşılan III. Mehmed'in annesi Valide Sultan için de iki kasidesi vardır. Nevî'nin saray hocalığı III. Mehmed'in tahta çıkışına kadar sürmüştür. III. Mehmed'in tahta oturur oturmaz (1595) Nevî'nin okuttuğu şehzadeleri öldürtmesi, Nevî'yi çok üzmüş ve saray hocalığı görevini bırakmıştır. Bununla birlikte hocalık tahsisatı kesilmemiş, buna kazaskerlik tekaüdiyesi de eklenmiştir (*Şekayık* zeyli, 420). Nevî her ne kadar saray hocalığını bırakmışsa da, hocalığını yaptığı yeni padişaha "saltanat" redifli bir cülûsiye ile ayrıca kasideler yazmak suretiyle padişahın kendisine gösterdiği saygı ve teveccühe teşekkür borcunu yerine getirmiştir. Veziriazam Siyavuş Paşa ile Sadrazam İbrahim Paşa da Nevî'nin en çok kaside sunarak övdüğü kişilerdir. Egri (Mac. Eger) fatihi Çağala Sinan Paşa, Şemsî Paşa, Ali Paşa, Hoca Sadeddin Efendi, Şeyhülislâm Bostanzade, Feridun Bey v. b. devrindeki tanınmış devlet adamlarına ve dostlarına kasideleri vardır (bk. M. Tulum - M. A. Tanyeli, *Nevî divanı*, İstanbul 1977).

Nevî, faziletli âlim bir şairdir. Padişahın ihsanı dışında kimseden hediye kabul etmeyecek kadar tokgözlü ve onurludur. Ferhat Paşa'nın, sadarete geçmesinde rolü bulunan Nevî'ye gönderdiği yirmi bin dirhemi geri göndermiştir. Oysa malı mülkü olmayıp öldüğünde cenaze masraflarını III. Mehmed'in ödediğini oğlu Ataî yazar (*Şekayık zeyli*, 422).

Nev'î, Farsçayı ve Arapçayı çok iyi bilir. *Divan*'ında Farsça kasideleri, şiirleri vardır. Muhiddin-i Arabî'nin *Füsusü'l-hikem* adlı tasavvuf eserini Türkçeye çevirecek ölçüde mükemmel Arapça bilmektedir. Kasideleri içerisinde terkipli sanatlı olanlar vardır. Sultan Murad'a sunduğu *Gül-i sad-berg* adlı yüz beyitli uzun kasidesi, yine aynı padişaha sunduğu *Suriyye*'si ile diğer kasideleri Bakî'nin kasideleri kadar sanatlıdır. Bu sanatları ve hünerleri ustalıkla yapmış olan Nev'î, kaside şairi olarak da çok başarılıdır. Ancak Nev'î, aslında bir gazel şairi olup onun asıl ünü gazellerinden dolayıdır. Nev'î, gazelde sadelikten yanadır. Bakî ve onun gibi sanata düşkün olanlar için "ehl-i sanavi" demiş, onların kendi sade şiirini beğenmemelerine aldırmanmıştır. Kendisinin şiirlerinin âşıkane olduğunu söyleyerek de "ehl-i sanavi"nin şiirlerinin duygudan yoksun olduğunu da ifade etmek istemiştir. O, kendisinin yeni bir tarz icat ettiğini ve Anadolu şairlerini Acem taklidinden kurtardığını söyler. Nev'î'nin sade bir dille yazdığı gazelleri içerisinde onun büyük bir şair gücüne sahip olduğunu gösteren çok güzel örnekler vardır. Nev'î'nin *Divan*'ında, bazıları bugün bile tekrar edilen hikmetli, sade ve veziz mısraları ve beyitleri çoktur.

Nev'î *Divan*'ının tenkitli metni yayınlanmıştır (M. Tulum - M. A. Tanyeli, *Nev'î Divanı*, İstanbul 1977). Nev'î'nin hacimli *Divan*'ında 58 kaside ve 559 gazelden başka, musammatları, kıt'a, rubaî ve müfredleri vardır.

Nev'î'nin oğlu Atâî, babasının tefsir, kelâm, fıkıh, akaid, tasavvuf, mantık v.b. konularda otuzdan fazla eseri olduğunu yazar (*Şekayık zeyli*, 421). *Netayicü'l-fünun* Nev'î'nin en çok tanınmış ve okunmuş mensur eserlerinden olup kütüphanelerde pek çok yazma nüshaları vardır. Nev'î, birçok eserden yararlanarak bilimleri tarih, hikmet, heyet, kelâm, usûl-i fıkıh, hilâf, tefsir, tasavvuf, rüya tabiri, remil, fensun ve tıp, felâhat, nümûc, fal ve ziyâ olmak üzere 12 fen halinde sınıflandırmış, bunların konularını ve hudutlarını anlatmış, bu konularda yazılmış eserleri vermiştir. *Keşfü'l-hicab min vechi'l-kitab*, Muhiddin-i Arabî'nin tasavvufa dair tanınmış eseri *Füsusü'l-hikem*'in çevirisidir. III. Murad'ın emriyle yaptığı çevirisinde *Füsusü'l-hikem* üzerinde yazılmış şerhlerden yararlanılmış ve Şeyh Şaban Efendinin yardım ve himmetlerini görmüştür. Sade bir üslûpla yazılmış olan eserde yer yer manzum parçalar da vardır. Eserin yazma nüshaları çoktur.

Neva-yı uşşak, Sinan Paşa'nın *Tazarru'at*'ı gibi secili sanatlı bir üslûpla yazılmıştır. Mensur bir eser olup içinde yer yer manzum parçalar vardır. Gerek üslûbu gerek muhtevası yönünden Sinan Paşa'nın *Tazarru'at*'ına benzer. *Neva-yı uşşak*, Nev'î'nin müntşiyane nesirde usta bir yazar olduğunu göstermektedir. İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde yazma bir nüshası vardır.

Fezailü'l-vüzerâ ve hasailü'l-ümera, nasihatname cinsinden mensur eserdir. Çağala Sinan Paşa (ölm. 1596) adına yazılmıştır. Ayasofya kütüphanesinde bir yazması vardır.

Hadis-i Erbain çevirisi, bir kısmını Molla Camî'nin çevirisinden, bir kısmını da Osmanlı ülkesinde yazılmış tanınmış hadislerden alarak topladığı kırk hadisin 4'er mısralık kütalarla çevirisidir. Bilinen tek yazması İstanbul Selim Ağa kütüphanesindedir (Kemankes, No. 50).

Hasb-ı hal, tasavvufa dair 800 beyitten fazla bir mesnevidir (Millet Ktp. No. 1104, British Museum Or. 6946).

Nigbolulu Âhî (ölm. 1517), Üsküplü İshak Çelebi (ölm. 1536), Yenice Vardarlı Hayretî (ölm. 1535), Usulî

(ölm. 1538), Âgehî (ölm. 1577) gibi şairlerin şiirlerinde birbirlerine yakın özellikler bulunması dolayısıyla Rumeli şairleri diye de adlandırılan bu şairler kaside ve gazelde kendilerine vergi bir varlık göstererek başarılı olmuşlardır. Bu ortak özellikleri oldukça sade yazmış olmaları, sanat gösterme düşüncesiyle yapmacılığa düşmemeleri, serbestçe, hatta bazen kayıtsız ve lâubali bir ifade ile aşk duygularını anlatmaları, halk zevkine uygun buluşları, çevreye ait tasvirleri ile bir orijinalite gösterebilmiş olmalarıdır. A. Gölpınarlı'nın Âhî'yi Necatî'den de üstün bir şair olarak görmesi çok abartılmış bir görüştür (bk. *Divan şiiri. XV - XVI. yüzyıllar*. Varlık Yayınları, 1954). Usulî ile Hayretî'nin şiirlerinde Şîî ve Hurufî unsurları daha ağır basar. Âgehî denizcilik terimleri ile dikkati çekmiştir (bk. A. Tietze, *XVI. Asır Türk şiirinde gemici dili, Âgehî, kasideleri ve tahmisleri*, "Türkiyat Mecmuası" IX, 1946-51). Yukarıda adı geçen şairlerden yalnızca Hayretî'nin divanı yayınlanmıştır (M. Çavuşoğlu - M. A. Tanyeri, *Hayretî Divanı*. İstanbul 1981).

Bursalı Lâmiî (ölm. 1532), Trabzonlu Figanî (ölm. 1532), İbn-i Kemal (ölm. 1534), Âşık Çelebi (ölm. 1572), Edirneli Nazmî (ölm. 1554), Emrî (ölm. 1575) ve Mevdî (ölm. 1591), Taşlıcalı Yahya (ölm. 1582), Gelibolulu Âlî (1599) ve Bağdadlı Ruhî (ölm. 1605) gibi daha pek çok şair divan tertip etmiş, kaside ve gazelleriyle birer değer olarak edebiyat tarihimizdeki yerlerini almışlardır. Ancak Ruhî "Terkib-i bend"i ile kendisine üstün bir ün sağlamıştır. Ruhî uzun seyahatler yapmış, çeşitli insan tiplerini görmüş, tanınmış olanları eleştirerek zekâsının ve kişisel erdemlerinin terazisinde değerlendirdikten sonra sanat dehası ile şekillendirmek suretiyle edebiyatımıza ölmez bir sosyal hiciv şaheseri kazandırmıştır. Ruhî, insanların iki yüzlülüğünü, çıkarıcılığını, cahilliğini alaya alarak onları keskin bir dille hicvetmiş, böyle insanların yaşadığı dünyaya bile yuf çekerek haksızlığa karşı isyan etmiştir. "Terkib-i bend" her devirde beğenilerek okunmuş, pek çok nazireler yazılmış ise de, hiçbir Ruhî'nin eserini aşamamıştır. Ruhî'nin "Terkib-i bend"ine yazılan nazirelerin en güzeli ve ünlüsü, Tanzimat şairi Ziya Paşa'nın "Terkib-i bend"idir. Ruhî'nin "Terkib-i bend"i *Divan*'ının içinde olup 17 bendden oluşur. *Ruhî divanı* eski harflerle bastırılmıştır (Bk. RÜHÎ-İ BAĞDÂDÎ).

Şairlerin birbirlerine nazire olarak yazdıkları kaside ve gazelleri bir araya toplayan nazire mecmualarının bu yüzyılda da düzenlendiğini görüyoruz. Nazmî'nin *Mecmuatü'n-nezair*'inde 143 şaire ait birbirine nazire 3356 gazel bulunmaktadır (bk. F. Köprülü, *Millî edebiyatımızın ilk mübeşşirleri*, İstanbul 1928). *Camîü'l-meanî* adıyla 1533'te düzenlenmiş olan nazire mecmuasını düzenleyen kim olduğu bilinmemektedir (Nuruosmaniye 4904) *Pervâne Beg Mecmuası* 1560'ta düzenlenmiş olmakla birlikte sonradan I. Ahmed devrine kadar nazireler eklenmiştir (Topkapı Sarayı Ktp. EH 1457). XVII. yüzyılda Peştelî Hısalî'nin (ölm. 1651) düzenlediği *Metaliü'n-nezair*'de nazire şiirlerin yalnızca matlaları verilmiştir.

XVI. yüzyılda yetişen şairlerden divanlarının yazmaları İstanbul kütüphanelerinde bulunanlar tespit edilmiştir (bk. *İstanbul kütüphaneleri yazma divanlar kataloğu*. I, İstanbul 1947). Ancak Anadolu ve yurtdışı kütüphanelerinin de taranarak bu yüzyıldan kaç divanın günümüze ka-

dar gelebilmiş olduğu tespit edilememiştir. Böyle bir çalışma, edebiyatımızın bu yüzyıldaki haşmetinin ve verimliliğinin bütünüyle ortaya konulmasında yararlı olacaktır.

Bu yüzyılda yaşamış mutasavvif şairlerden en çok tanınmış olanları şunlardır: İbrahim Gülşenî (ölm. 1534), Ahmed-i Sarban (ölm. 1546), Dukakinzade Ahmed (ölm. 1557), Ümmî Sinan (ölm. 1569), Hayalî-i Gülşenî (ölm. 1570), Üftade (ölm. 1581), Halefî-i Gülşenî (ölm. 1581), Şemseddin-i Sivasî (ölm. 1598), Semaî (Divane Mehmed Çelebi, ölm. yüzyılın 2. yarısında). Bunların hepsinin divanları elimizde olup sonuncusu Semaî'nin şiirleri toplu halde Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde dir.

Usulî, Yeminî, Penahî gibi Hurufilik inancına bağlı şairler, Dobrucalı Kazak Abdal, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi Bektaşî Alevî şairleri inançlarını şiirleriyle yaymışlardır.

Halk edebiyatının sözlü geleneği yüzünden XVI. yüzyıla kadar bu edebiyatın ürünlerinin çoğu ile yazarları hakkında bilgimiz yoktur. Dede Korkut hikâyelerinin bile ancak XV. yüzyılda, hatta bazı görüşlere göre XVI. yüzyılda yazıya geçirilmiş olduğunu görmüştük. Fuad Köprülü XV. yüzyıl sonunda yaşamış Ozan adlı bir şairin varlığından söz ettiği gibi (XV - XVI. yüzyıl sazşairleri, 2. bas., 1962) Fatih'in veziri Rum Mehmed Paşa'nın Karaman'ı yakıp yıkması üzerine Âşık Muslu'nun yazdığı bir ağıt yayınlanmıştır (bk. F. N. Uzluk, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı", 1963, 79 - 80). XVI. yüzyıla ait tespit edilebilen en eski metin, Yavuz'un Suriye ve Mısır seferlerine katılmış olan Bahşî adlı bir şairin destanıdır (bk. F. Köprülü, *Sazşairleri*). Bu yüzyılda yaşadığı tespit edilen şairler, Öksüz Dede, Hayalî, Kul Mehmed, Köroğlu (veya Koroglu)'dur. Köroğlu hikâyesi, eski Köroğlu destanından da motifler alarak bu yüzyılda teşekkül etmiştir (bk. KÖROĞLU).

Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında bulunan ve Mağrib ocakları diye adlandırılan Cezayir ve Tunus'ta yerleşen askerlerden ve leventlerden Oğuz Ali, Çırpanlı, Armutlu, Kul Çulha, Geda Muslu'ya ait türkû ve destanlar elimizdedir.

Bu yüzyılda daha pek çok halk şairinin yetişmiş olduğu muhakkak ise de, bunların türkülerinin ve destanlarının yazıya geçirilmemiş olması kendilerini ve eserlerini tanıtmazına imkân vermemiştir.

XVI. yüzyılda mesnevî alanında daha sonraki yüzyıllarda aşılamayan mükemmel eserler yazılmıştır. Yukarıda bu yüzyılın genel özelliklerini belirtirken değindiğimiz gibi, İran edebiyatından gelen klasik konular yanında dinî, ahlâkî, tasavvufî hikâyeler, hilye ve mevlidler, maktel-i Hüseyin'ler, hadis-i erbain çevirileri, pend-nâme çevirileri, şeh-rengizler, sakinâmeler, Tevarih-i âl-i Osman'lar, Selim-nâme'ler, Süleyman-nâme'ler, fetih-nâmelerle mesnevî konuları daha zenginleşmiş, eser sayısında büyük bir artma olmuştur. Şeh-rengizlerde, hamselerdeki küçük hikâyelerden oluşan mesnevîlerde yerli hayattan alınan konular, çevre ile ilgili tasvirler Türk mesnevîciliğinin kendi benliğini bulmasına yardım etmiştir.

Divan edebiyatında şairlerin bir divan düzenleyecek kadar şiir yazarak divan sahibi olmaları kendileri için onur verici bir durumdur. Çünkü şair divan sahibi olmakla şairliğini ispat etmiş olur. Bu yüzden bir kısım şairler divanlarını kendileri düzenlemişler, bir kısmı da dostlarının teşvik ve ısrarı ile bu işi yapmışlardır. Bunun gibi, hamse

sahibi olmak da şairlere onur vermiştir. Bu sebeple, bu yüzyılda da mesnevî alanına yönelmiş şairler mesnevîlerinin sayısını beşe çıkartarak hamse sahibi olmayı amaçlamışlardır.

XVI. yüzyılda hamse sahibi olduğu kaynaklarda bildirilen şairlere geçmeden önce mesnevîlerinin sayısı beşi de aşmış olan Bursalı Lâmiî Çelebi üzerinde durmak gerekir.

Lâmiî (1472 - 1532) bu yüzyılın çok eser vermiş bir şair ve yazarı olup manzum, manzum-mensur ve mensur eserlerinin sayısı otuzun üstündedir. Kendisi *Şerefî'l-insan* adlı eserinin önsözünde 24 eserinin adını vermiştir. *Divan*'ı da bulunan Lâmiî'nin en tanınmış mesnevîleri şunlardır: Unsuri'den *Vamuk u Azra* çevirisi, Nizami'den *Heft-peyker* çevirisi, Ehli-i Şirazi'den *Şem ü Pervane* çevirisi, Ârifî'den *Guy u Çevgan* çevirisi, Camî'den *Seleman u Absal* çevirisi, Fahri-i Cürcanî'den *Vîs ü Ramin* çevirisi, Nevaî'nin *Ferhad-nâme*'sinden yararlandığı *Ferhad-nâme*'si, *Maktel-i Hüseyin*'i *Bursa Şeh-rengizi*. Elimizde yazma nüshaları bulunan bu mesnevîler dışında *Hüred-nâme*, *Edhem ü Hüma* gibi bazı mesnevîlerinin yazmaları bugüne kadar ele geçmemiştir. Lâmiî, bu çevirilerinde İran edebiyatının *Yusuf u Züleyha*, *Leylâ ve Mecnun* gibi çok yazılmış konularını bir yana bırakmış, değişik eserleri çevirmek suretiyle mesnevî konularına bir zenginlik getirmiştir. Lâmiî, *Şeh-rengiz*'inde de bir şehrin güzelliklerini anlatan diğer şairlerden ayrılmıştır. Kanunî'nin Bursa'ya geleceğini duyunca şehir hakkında bilgi vermek maksadıyla *Şeh-rengiz*'ini yazarak, Keşiş Dağı (Uludağ)'nı, Bursa'nın semtlerini, mescitlerini ve camilerini tasvir etmiş, Bursa hakkında değerli bilgi vermiştir.

Lâmiî'nin İran edebiyatından yaptığı çevirilerinde "Tevhid", "münacat", "na't", "sebeb-i nazm-ı kitab" gibi kısimlar telif olduğu gibi, Lâmiî asıl metinde de konuya eklemeler yaparak, tasvirler katarak tasarruflarda bulunmuştur. Çeviri mesnevîlerde daima yapılan bu katkılarla Osmanlı şairleri kendi kişiliklerini ve sanat güçlerini göstermek istemişlerdir. Lâmiî, İran şairlerinden en çok Camî'den manzum ve mensur çeviri yapmıştır. Bu yüzden kendisine Camî-i Rum denmiştir.

Lâmiî, gerek mesnevîleriyle gerek manzum ve mensur eserleriyle divan edebiyatının muhteva yönünden zenginleşmesine çalıştığı gibi, Türkçenin işlenmesine, anlam yönünden gelişip güçlenmesine de emek harcamıştır. Mesnevîlerinde, *Vîs ü Ramin*'de görüldüğü gibi, dil bakımından ağır, terkipli beyitler bulunursa da, genellikle sade, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Nesirde hem sade hem münşiyane üslûbu kullanmış olan Lâmiî, orta derecede bir şair, fakat ihmal edilemeyecek bir çevirici ve yazardır (bk. LÂMÎ'î).

Kaynaklarda bu yüzyılda hamse sahibi oldukları bildirilen şairlerin hepsinin hamseleri elimize geçmemiştir. Bu yüzden hamse sahibi olduğu bildirilen şairlerden bir kısmının hamsesindeki mesnevîlerin adları dahi bilinmemektedir. Sehî tezkiresinde Revanî (930/1523)'nin hamsesinin olduğu yazılıdır. Bugün elimizde yalnızca *İşret-nâme*'si bulunup hamsesindeki diğer mesnevîlerinin neler olduğu bilinmemektedir.

Kanunî devri şairlerinden Kalkandelenli Muidî (ölm. 944/1537)'nin hamsesinin olduğunu Lâtîfi ile Hasan Çelebi'den öğreniyoruz. Lâtîfi, Nizami'nin *Penc-genc*'ine Muidî'nin cevap verdiğini ve "kütüb-i seb'a"sı olduğunu yazmış ve Muidî'nin *Gül ü Nevruz*'unda hamse yazdığını söy-

lediği kendi beytini de örnek olarak vermiştir. Gene bu tezkire, şairin Nizami'nin *Heft-peyker*'i ile Hatifi'nin *Heft Manzar*'ına karşı *Şem ü Pervane*'yi (Rieu, add. 19450, Millet 1153, Üniversite 2255) yazdığını, Âşık Çelebi ise *Vamık u Azra*'sı ile nice manzum hikâyelerinin olduğunu bildirmiştir. Böylece Muidî'nin hamsesinden yalnız üçünün adını tespit edebiliyoruz. "Kütüb-i seb'a", yani yedi eserin den diğerlerinin adlarını bilemiyoruz.

Riyazî, Fuzulî (ölm. 963/1566)'nin hamse sahibi olduğunu yazmıştır. Fuzulî'nin elimizde *Beng ü Bade*, *Leylâ ve Mecnun* ve *Sakinâme* dışında mesnevîsi yoktur. Sadıkî'nin haber verdiği *Şah u Geda* bugüne kadar ele geçmemiş olduğundan bu mesnevîyi yazıp yazmadığını kesinlikle bilmiyoruz. *Şah u Geda*'yı da yazmış olsa mesnevîlerin sayısı yine beşi bulmamaktadır.

Ahdî, tezkiresinde Fethullah Ârif Çelebi (ölm. 969/1561)'nin hamse sahibi olduğunu yazmışsa da, mesnevîlerinin adını vermemiş, yalnızca yüz bin beyitli *Şehnâme*'si olduğunu kaydetmiştir.

Maşîzade Dervîş Fikrî (ölm. 982/1574)'nin hamse sahibi olduğu, *Hurşid ü Nahid*, *Behram ü Zühre*, *Şükufe-i Zar*, *Ebkâr-ı Efkar*, *Hurşid ü Mah* mesnevîlerini yazdığı tespit edilebiliyorsa da, eserleri elde yoktur.

Âmid'li (Diyarbakır) Halife (ölm. 986/1578)'nin hamsesi olduğunu Ahdî yazar. Halife'nin *Leylâ ve Mecnun*'u ile *Şehrengiz*'i dışındaki mesnevîlerinin adını bilmiyoruz.

Fazlı (971/1563) İstanbullu olup Kara Fazlı diye tanınır. Âşık Çelebi, Fazlı'nın biraz sarf ve nahiv okuduktan sonra şiire ve edebiyata merak edip 953/1565'te ölen Üsküplü şair Riyazî'den bazı genç şairlerle birlikte Fars dili ve edebiyatı dersleri aldığını yazmıştır. Bu arada tasavvufa da yönelerek Zarifî Hasan Efendiye intisap etmiştir. Fazlı'nın yetişmesinde en çok Zâtî'nin yardımı olmuştur. Zâtî, Fazlı'daki şiir yeteneğini ve hevesi görerek ona yardım edip elinden tutmuş, Kanunî'nin şehzadesi Mehmed'in 1530'da sünnet düğününde yazdığı bir kasideyi Zâtî'nin aracılığı ile padişaha okuyarak padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Şehzade Mehmed Manisa sancağına vali olunca Fazlı şehzadeye divan kâtibi tayin edilmiştir. Şehzade Mehmed'in ölümü üzerine Şehzade Mustafa'nın divan kâtipliğini yapmış, onun da idam edilmesiyle Şehzade Selim'e divan kâtibi olmuştur. Şehzadenin teveccühünü kazanan Fazlı, 970/1562 yılında reisülküttab olmuşsa da, bir yıl sonra 1563'te Kütahya'da ölmüştür.

Lâtîfî, Fazlı'nın divan tertip ettiğini söylerse de, divanı elimizde yoktur. Onun bin tane sofıyane rubaiden oluşan bir eser meydana getirdiğini Âşık Çelebi ile Âlî yazarlar. Fazlı'nın *Nihalistan* adıyla *Gülistan*'a nazire olarak yazdığı mensur hikâyelerden oluşan bir eseri daha vardır. Şehzadelerin divan kâtipliği görevini yapması ve reisülküttablığa kadar yükselmesi onun iyi bir nesir yazarı olduğunu gösterir. Kanunî'nin İran'a kaçan şehzadesi Bayezid'in öldürülmesi için Şah Tahmasb'a gönderdiği mektubu da onun yazdığı söylenir.

Fazlı, asıl mesnevîleriyle ün yapmıştır. Ahdî, Fazlı'nın hamsesi, Lâtîfî ise sittesi olduğunu yazmışlardır. Onun adları bilinen mesnevîleri: *Gül ü Bülbül*, *Hüma ve Humayun*, *Lüccetü'l-esrar* olup en tanınmış olanı *Gül ü Bülbül*'dür. İran edebiyatında *Gül ü Bülbül*, *Gül ü Nevruz* v.b. eserler yazılmışsa da, Fazlı kimseden yararlanmadığını, eserinin kendi malı olduğunu söyler. *Gül ü Bülbül* ale-

gorik, temsili bir mesnevî olup gül ile bülbül arasındaki aşk macerasını anlatır. Rüzgâr (meltem), servi, çiçekler, mevsimler de kişileştirilmiş diğer kahramanlardır. Zarif, eğlendirici bir mesnevî olan *Gül ü Bülbül*'ün sonunda Fazlı eserindeki kişilerin birer sembol olduğunu söyleyerek gülde tecelli eden ilâhî güzelliği bülbülün gerçek aşka ulaşmasına vasıta yapmıştır.

Hikâyenin sonunda 29 beyitli bir kısımda *Gül ü Bülbül* hikâyesinin tasavvufî bir tefsirini yaparak gül ile bülbülün mistik ve remzi bir yanı bulunduğunu açıklamıştır. Bahar akıl, gül ruh, gülşen ten, bülbül gönül, meltem insan nefesi, nergis göz, saki görevindeki lâle ebedî sevgidir, servi saflık ve dağınıklığı, menekşe alçakgönüllülüğü, susen kahramanlığı temsil etmiş, sünbül hasedin, diken kibir ve hıncın sembolü imiş. Akıl ruha yardım ederse ten memleketi fethedilir ve gönül ten kafesinden kurtularak ruh ülkesine kavuşur. Ruh ile gönül kemale erince Gül ve Bülbül gibi birbirlerine kavuşurlar.

XVI. yüzyılda hamse şairi olarak tanınmış olan ve hamsesindeki eserlerinin tümü elimizde bulunan şair Taşlıcalı Yahya Bey (ölm. 1582)'dir. (bk. YAHYA). Arnavutluk beylerinden Dukakinzadelerden olan Yahya Bey, bir devşirme çocuğu olarak İstanbul'a getirilmiş, yeniçeri ocağında yetişmiştir. İlim tahsiline de çalışan Yahya, bir yandan da şiirler yazmıştır. Âşık Çelebi, onun, başında yaya başı borkü olduğu halde müftü İbni Kemal'in huzuruna girip onun için yazdığı kasideyi okuduğunu yazar. Kanunî'nin Bağdad seferinde orduda bulunduğu ve Fuzulî ile tanışmış olduğu bilinmektedir. Fuzulî'ye nazireleri vardır. Yahya Bey *Divan*'ındaki şiirleri ile de tanınmıştır (bk. M. Çavuşoğlu, *Yahyâ Divanı*, İstanbul 1977). Kanunî'nin büyük şehzadesi Mustafa'nın boğdurulması üzerine yazdığı mersiyesi çok meşhurdur.

Yahya'nın hamsesinde bulunan mesnevîleri şunlardır: *Gencine-i Raz* (yazılışı: 947/1540), *Kitab-ı usul* (*Usul-nâme*), *Şah u Geda*, *Yusuf ve Züleyhâ*, *Gülşen-i Envar* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi A. 349, 957 tarihli). Yahya'nın 947/1540'ta yazdığı *Gencine-i Raz* onun ilk mesnevîsidir. Yahya, hamsesini Kanunî devrinde yazmış olup mesnevîlerinin beşinde de onu övmüştür. *Şah u Geda*, konusu İstanbul'da geçen telif bir hikâyedir. Kendisi de eserinin çeviri olmayıp kimseden almadığını söyler. *Gencine-i Envar*'ında da eserinin çeviri ve çalma (intihal) olmadığını belirtmiştir. *Şah u Geda*'da İstanbul'un At Meydanı, Aya-sofya, Sultan Ahmed Camii, surlar hakkındaki tasvirleriyle yerli unsurların bulunması, mesnevînin önemini artırmıştır. *Şah u Geda*'nın eski harflerle yapılmış olan baskısı çok eksiktir. *Gencine-i Raz*, *Kitab-ı usul* ve *Gülşen-i Envar*, din, ahlâk, tasavvuf, aşk ve daha başka konularda yazılmış ufak hikâyelerden oluşan mesnevîlerdir (Geniş bilgi için bk. Yahya'nın hamsesi). Yahya, *Gülşen-i Envar*'ın sonunda Nizami, Hüsrev-i Dihlevî, Camî ve Nevaî'yi mesnevî şairi olarak saygı ile andıktan sonra kendisinin beşinci olduğunu bildirerek mesnevîcilikte onlarla aynı değerde olduğunu söyler. Onun bu düşüncesi birçok divan şairinde de görüldüğümüz, kendisini övme (fahriye) kabul edilmekle birlikte, şairin sanatından emin olmasının ve bu alana bir katkı yapmış olmaktan duyduğu kıvançmı ifadesidir.

Yahya'nın mesnevîlerinin râğbet görerek çok okunmuş olduğu yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde yazma nüshalarının pek çok olduğundan anlaşılmaktadır (bk. *İstanbul Kü-*

tüphaneleri Türkçe hamseler kataloğu. İstanbul 1961, 42-81).

XVI. yüzyılda yazılmış romantik aşk mesnevilerinden burada ancak birkaçının daha adı verilebilir: Abdî 952/1545'te yazarak II. Selim'e Manisa şehzadelğinde sunduğu *Niyaz-nâme-i Sa'd u Hüma* (Topkapı Sarayı Ktp. 2318), Bursalı Rahmî (ölm. 975/1567)'nin Hilâlî'den genişleterek çevirdiği *Şah u Geda* (British Museum Or. 7183) ile *Mahzenü'l-esrar*'a nazire olarak yazdığı *Gül-i sad-berg*'i vardır. Bu yüzyılın değerli şairlerinden olan Rahmî, Molla Camî'nin *Tuhfetü'l-ahrar*'ını da Türkçeye çevirmiştir (*Osmanlı müellifleri* II, 180).

Vizeli Ramazan Bihîştî (ölm. 979/1571)'nin *Cemşah u Alemşah* (Bursa Ktp. Genel 2127, Ali Emîrî 861) ile *Hest Bihîşt* mesnevîleri vardır.

İznikli Bekayî (ölm. 980/1572)'nin *Gül ü Bülbülü* (yazılışı 973/1565, Selim Ağa, Kemankeş Bl. 416), Kazasker Kadirî Çelebi'nin Unsuri'den çevirdiği *Vamık u Azra'sı* (Bibl. Nat. 1372) ile Manisalı Camî'nin *Vamık ü Azra'sı* (Fatih 4142) da bu yüzyıldan kalmış mesnevîlerdir.

Âzerî İbrahim Çelebi (ölm. 993/1585)'nin *Nakş-ı hayal*'i çağının beğenilmiş mesnevîlerindendir. Nizami'nin *Mahzenü'l-esrar*'ına nazire olarak yazılan *Nakş-ı hayal*, 20 makaleden oluşan ahlâkî hikâyelerdir. Yazmaları çoktur.

Bursalı Mustafa Cinanî (ölm. 1004/1595) daha çok mesnevî alanında tanınmış olup *Riyazü'l-cinan*, *Cilâlî'l-kulub* mesnevîleriyle III. Murad'ın emriyle yazdığı *Bedayîü'l-âsar* adlı lâtifeleri ve hikâyeleri vardır (*Şekayık* zeyli s. 395). *Riyazü'l-cinan* (Esad Efendi 2725, yazmaları çok) Âzerî İbrahim Çelebi'nin *Nakş-ı hayal*'ine, dolayısıyla *Mahzenü'l-esrar*'a naziredir. *Cilâlî'l-kulub* Taşlıcalı Yahya'nın *Usul-nâme*'sine naziredir (Ankara Eski Eserler Ktp. 615, Topkapı Revan 831, Halet Efendi No. 94).

Azmî Efendi (ölm. 990/1582) II. Selim'in emriyle Assar'ın *Mihr ü Müşteri*'sinden 7 500 beyit çevirdikten sonra ölmüş, oğlu Haletî esere bir zeyl yazmıştır. Yine bu yüzyılda Mir Yahya (ölm. 1008/1599) *Mihr ü Müşteri*'yi Türkçeye çevirerek III. Murad'a sunmuştur (Üniversite Ktp. 3520). Aynı yüzyılda Ümmüveledzade Ârif Efendi (ölm. 980/1572)'nin de *Mihr ü Müşteri*'yi Türkçeye çevirdiği *Osmanlı müellifleri*'nde yazılıdır.

Yukarıda ancak bir kısmının adlarını sayabildiğimiz romantik aşk mesnevîlerinin sayısı bunlardan çok daha fazladır. XVI. yüzyılda 10'un üstünde *Yusuf u Züleyha*, 8 *Hüsrev ü Şirin*, 7 *Leylâ ve Mecnun* yazılmış (bk. A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, I, 1973, 128-143) olması, romantik aşk mesnevîlerinin ne kadar çok olduğu hakkındaki bir fikir verebilir. Bütün bu eserlerin her biri yazarlarının heyecan, düşünce ve hayalleriyle işlenerek biçimlenmiş, antik birer değer olarak kültür hazinemize miras bırakılmıştır.

XVI. yüzyılda din, ahlâk ve tasavvuf konularında yazılmış pek çok mesnevî vardır. Bu yüzyılda özellikle ahlâk konusunda yazılmış manzum ve mensur eserler dikkatü çekecek kadar çoktur. Bu, üç kıtaya yayılmış olan imparatorluğun idaresindeki güçlülüğün yol açtığı askerî ve idarî bozukluklar yanında servetin ve rahatlığın ahlâkî bozuklukları da birlikte getirmiş olmasıyla izah edilebilir. Esasen Kanunî devrinden sonra birtakım bozukluklar başgöstermiştir. Bu durum devlet adamlarının ve bazı tarihçilerin de dikkatini çekmiştir. Lûtfî Paşa, *Tevarih-i âl-i Osman*

da ve Selânîkî tarihinde devlet idaresindeki aksaklıklar üzerinde durmuşlardır. Tarihçi Âtî *Nasihâtü's-selâtin* adlı eserinde III. Murad devrinin idarî, ekonomik ve sosyal bozukluklarını örnekler göstererek cesaretle belirtmiştir.

Bu yüzyılda yazılmış dinî, ahlâkî ve tasavvufî mesnevîlerden bazıları şunlardır:

Şemsî, *Deh-mürg* adlı, kahramanı on kuş olan dinî tasavvufî hikâyesini 919/1503'te yazarak I. Selim'e sunmuştur. Yazma nüshaları çoktur.

Davud-i Halvetî (ölm. 913/1507)'nin *Gülşen-i tevhid* adlı dinî tasavvufî eseri (Ankara Eski Eserler Ktp. 56) vardır.

Ankaralı Yusuf, Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sini örnek alarak *Âdabü't-talibin* adlı 11 690 beyitli eserini sade bir dille yazmıştır (Afyon, Gedik Ahmed Paşa Ktp. 843)

Yemînî'nin Hurufîliğe dair 925/1519'da yazdığı *Fazilet-nâme*'si vardır (British Museum 19085, başka yazmaları da vardır).

Lokmanî Dede (ölm. 925/1519)'nin manzum *Menakıb-ı Mevlâna*'sı (Konya Mevlâna Müzesi ve İstanbul'da yazmaları var), *Tuhfe* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü ile tanınmış Mevlevî şairi Muğlalı Şahidî (ölm. 975/1550)'nin Türkçe *Gülşen-i tevhid*, Farsça *Gülşen-i esrar* mesnevîleri, Selâmî Mustafa (ölm. 993/1585)'nin *Mevlid*'i ile *Hadis-i erbain* çevirisi, Şemseddin-i Sivasî (ölm. 1006/1597)'nin 993'te yazdığı *Menakıb-ı İmam-ı A'zam* (Topkapı S. 2351, eser basılmıştır), *Mir'at-ı ahlâk*, *Gülşen-abad*, *Hest Behîşt*, *Pend-i Attar* çevirisi, *Mevlid* (basılmıştır) dinî tasavvufî mesnevîlerinden birkaçıdır (bk. *Osmanlı müellifleri* I, 95). Şeyh Şemseddin bu yüzyılın sonunda yetişen, manzum ve mensur pek çok eseri bulunan divan sahibi ve velût bir şair ve yazardır.

Zaifî Pir Mehmed b. Evrenos'un 962/1554'te yazdığı *Bustan-ı nesayih*'i (Topkapı Ktp. 882'deki külliyat içinde), manzum *Gülistan* çevirisi (British Museum Or. 11162 otograf), Attar'dan *Pend-nâme* çevirisi, *Gülşen-i simurg* (Türk Dil Kurumu Ktp. 144) gibi mesnevîlerin yazarıdır (bk. R. Anhegger, *XVI. yüzyıl şairlerinden Zaifî*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", IV, 1950, 1-2).

Vücudî (ölm. 1021/1612)'nin 1003/1594'te yazdığı *Şahid-i ma'na* (*Osmanlı müellifleri* III, 158) ile *Hayal-ı yar* (Lala İsmail 416) adlı tasavvufî aşkı anlattığı mesnevîleri vardır.

Mustafa Camî b. Bali'nin 993/1585'te yazdığı tasavvufa dair *Risale-i Mahmudiye*'si (Ankara Eski Eserler Ktp. yazma müellif hattı ile), Fevrî (ölm. 978/1570)'nin, Kanunî'nin kişiliğini anlattığı manzum *Ahlâk-ı Süleymanî*'si, Kanunî devri şairlerinden Edhemî'nin *İhya-yı dil* (yazılışı: 962/1555) adlı sofîyane ahlâkî eseri (Topkapı Kataloğu 2322), Mustafa b. Yusuf el-Mar'âşî'nin *Ravzatü'l-ıman* adlı manzum ilmihi ile III. Murad'a yazılmış manzum bir ilmihal (Topkapı Kataloğu 2322) gibi.

Bu yüzyılda Attar'ın *Pend-nâme*'sinin dört manzum çevirisinin yapıldığını görüyoruz. Kanunî'nin şehzadesi Bayezid adına kölelerinden Emre adlı birinin 964/1557'de yaptığı çeviridir. Bu, sonradan Edirneli Enrî'ye mal edilmiştir. Emre, Şehzade Bayezid adına *Tarih-i güzide*'yi de çevirmiştir (bk. H. Mazioğlu, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1981, 1183-1193). Öteki çevirileri Edirneli Nazmî, Zaifî ve Şemseddin-i Sivasî yapmıştır.

Bu yüzyılda 15'e yakın şairin mevlid metni elimizde (bk. H. Mazioğlu, *Türk edebiyatında mevlid yazan şa-*

irler, "Türkoloji Dergisi, 1974, VI, 31-62; *Yeni mevlid metinleri*, "Türk Dili Bilimsel Kurultayı, Bildiriler, 1975, 73-95).

XVI. yüzyılda yapılan manzum kırk hadis (hadis-i erbaın) ve yüz hadis çevirilerinin sayısı 15'i bulur (bk. A. Karahan, *İslâm Türk edebiyatında kırk hadis*. İstanbul 1954, 153-196). Bu çeviriler çoğunlukla dört mısralı, bazen üç mısralı beyitler halinde yapılmıştır. Ancak çevirilerin giriş kısımları ve hatime'leri mesnevî şekli ile yazıldığı gibi, Hakanî Mehmed Bey'in kırk hadis çevirisi gibi tamamı mesnevî şekli ile yazılmış olanları da vardır.

XVI. yüzyılda yazılmış dinî mesnevîlerden Hakanî Mehmed Bey (ölm. 1015/1606)'in *Hilye-i Şerif'i* ayrı bir önem taşır. Süleyman Çelebi'nin etkisi ile dinî edebiyatımızda bir mevlid çıkışı açılmış olduğunu belirtmiştik. Bu yüzyılda da bu çıkış kuvvetle sürdürülür. Lâtîfî'nin tezkiresinde (yazılışı: 953/1546) Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'i* dışında yüz ayrı *Mevlid* gördüğünü söylemesi dinî edebiyatımızda *Mevlid*'lerin önemini ortaya koyar. Ancak bu yüzyılda *Mevlid* yazdığı kaynaklarda bildirilenlerle bugüne kadar elimize gelebilen metinler Lâtîfî'nin verdiği sayının çok altındadır. Hakanî Mehmed Bey, Hz. Muhammed'e olan derin sevgisi ile *Mevlid* gibi bir eserle onun ruhunu tebcil ve şefaatine nail olmak ister. Arapça siyerlerden ve şemalî şerif kitaplarından yararlanarak Hz. Muhammed'in fizikî yapısını, şekil ve şemalini anlatan *Hilve*'yi 1007/1598'de yazmıştır. Eser şiiriyet bakımından Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'i* seviyesinde olmamakla birlikte konusunun kutsiyeti dolayısıyla çok beğenilmiş ve dinî edebiyatımızda bir "hilye" çıkışı açılmasına sebep olmuştur.

Yazma nüshaları çok olan *Hilye-i hakanî*'nin eski ve yeni harflerle baskıları yapılmıştır (İstanbul 1264, 1307, 1944).

Hakanî'nin mesnevî şekliyle yazılmış *Miftahül-fütuh*at adlı kırk hadis çevirisi (Üniversite 279) ile *Divan'ı* (Üniversite 2043) vardır. Her iki eserin Millet Kütüphanesinde de birer yazması bulunmaktadır (bk. A. C. Yöntem, *Hakanî*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" II, 1947, 1-2; *İslâm Ansiklopedisi*: Hakanî).

XVI. yüzyılda manzum tarihlerin, fetih-nâmelerin sayısı da artmıştır. Priştineli Baharî'nin 932/1526'da yazarak Kanunî'ye sunduğu *Fetih-nâme-i Budin* (Süleymaniye, Hacı Mahmud 5345), Bitlisli Şükrü'nün Yavuz'un fetihleri hakkında 937/1530'da yazdığı *Selim-nâme'si* (Türk Tarih Kurumu Ktp. istinsahı: 956; British Museum Or. 1039 v.b.), Ârifi'nin *Şeh-nâme* (Tevârih-i âl-i Osman) yazdığı ve 60 000 beyit olduğunu Âşık Çelebi yazmıştır. Hadidî (ölm. 940/1533)'nin 930/1523'te yazdığı *Tarih-i âl-i Osman*, Seyyid Lokman'ın III. Murad'a sunduğu *Şeh-nâme'si* (Rieu Add. 7931), Seyyid Muradî'nin *Fetih-nâme-i kal'a-i Nova* (Üniversite Ktp. 2475)'si, Andelib'in III. Mehmed'e sunduğu *Tarih-i feth-i Engurus* (*Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu* II. fas. s. 130)'u, Rumuzî'nin *Fütuh-ı Yemen* (yazılışı: 997)'i Sinan Paşa'nın Yemen fethini yazmıştır; Ali Emiri 1311, Âgehî (ölm. 985/1577)'nin *Tarih-i gazve-i Sigetvar'ı*, şiirde Hüsamî mahlâsını kullanmış olan Fütühî'nin Macaristan seferi hakkında yazdığı *Enisül-guzar'ı*, Âşık Çelebi'nin *Sigetvar-nâme'si*, Üsküplü İshâk Çelebi (ölm. 944/1537)'nin *Selim-nâme'si* (Topkapı Ahmed 22494), Senâî'nin *Süleyman-nâme'si*, Sarhoş Abdî'nin *Zafer-nâme-i kal'a-i İstevâr'ı* (S. N. Ergun, *Türk şairleri*, I. 19.) yazma-

ları elde bulunan ve en çok bilinenlerdir (Daha geniş bilgi için bk. *Türkiye Kütüphaneleri Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, A. S. Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihalöğ-lu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*. 1956).

Mensur eserler: XVI. yüzyılda yazılmış mensur eserleri konularına göre şöylece ayırabiliriz: Edebî amaçlı hikâyeler, ahlak kitapları ve siyaset-nâmeler, dinî-tasavvufî eserler, şura tezkireleriyle bunların dışındaki biyografik eserler, menakıp-nâmeler, tarihler v.b.

Bu yüzyılda İran ve Arap edebiyatlarının tanınmış hikâyelerinden çeviriler yapıldığı gibi, aşk ve macera konusunda telif hikâyeler de yazılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda sayıları daha çok artacak olan bu telif hikâyeler üzerinde hiç çalışılmamış, neler olduğu dahi tespit edilmemiştir. Bu hikâyelerin bir kısmı edebî değeri olmayan açık saçık hikâyelerdir.

Bu yüzyılda yazılmış çeviri hikâyelerden başlıcaları şunlardır: Filebeli Ali Vâsî Çelebi (ölm. 905/1499)'nin münşiyane bir dille yazdığı *Hümayun-nâme'si Envar-ı Süheyli* çevirisi olup Kelile ve Dimne hikâyeleridir (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib 1788; Köprülü Ktp. 484 vb.). Celâlzade Salih Çelebi (ölm. 973/1565)'nin Şehzade Bayezid adına 958/1551'de yaptığı *Camîül-hikâyat* çevirisi (Fatih 4309; Hüsrev Paşa 432; Şehit Ali Paşa 1585; Nuruosmaniye 3233 vb.). Adı bilinmeyen birinin Kanunî adına yazdığı *Tuti-nâme*, Azmî'nin 995/1586'da Gediz'de yazdığı eğlendirici hikâyelerden oluşan *Kitab-ı hiyel ve dek* (British Museum Or. 7836), Âşık Hakkî'nin 957/1550'de yazdığı *Kıssa-i pür-gussa'sı* Handan adlı bir kızla Nalân adlı gencin arasındaki aşk macerası (Topkapı Sarayı Ktp. H. 1082)'ni sayabiliriz. Hacı Ali el - Mostarî 1006/1597'de *Kıssa-i Yusuf'u* mensur olarak yazmıştır (British Museum Or. 12180 otograf). Kanunî devrinde yaşamış olan Eyyubî, *Dastan-ı Hatem-i Tayy'ı* yazmış, ayrıca *Şeh-nâme'si* nesre çevirmiştir (S. N. Ergun, *Türk şairleri* III). Kefevî'nin *Raz-nâme'si* Hafız divanından tefcül ve hikâyelerdir.

Lâmiî, 15 kadar mensur eseriyle nesir alanında önemli bir yer tutar. Onun çok okunmuş başlıca mensur eserleri şunlardır: *Nefehatül-üns* çevirisi Molla Camî'den yapılmış olup eser Kufeli Ebû Haşim'den başlayarak 34'ü kadın olmak üzere 623 zatın menkıbeleridir. Lâmiî, Anadolu'da ve Rumeli'de yetişmiş velileri de eklemiştir. *Nefehatül-üns* çevirisinin bitişi 927/1521 Belgrad'ın fethi tarihine rastladığı için eserine *Fütuhül-mücahidin li-teravihi kulûbi'l-müşahidin* adını vermiştir. Yazma nüshaları çok olan *Nefehatül-üns* eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1289). *Şevahidü'n-nübüvve* Molla Camî'den çevrilmiş bir çeşit siyer kitabıdır. Lâmiî "sahih" eserlerden ve "muteber" kitaplardan edindiği bilgileri de eserine koyduğunu söyler. Bizzat bulunduğu Moton seferini de anlatan Lâmiî, bu güç fethin Hz. Muhammed'in ve veliullahın manevî himmetleriyle yapıldığı inancındadır. *Şevahidü'n-nübüvve* eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1293). *İbret-nüma* tanınmış mutasavvıfların menkıbelerinden toplanmış ahlâkî hikâyelerdir. Yazma nüshaları çok olup taşbaskısı da yapılmıştır (İstanbul 1273). Dili oldukça ağırdır. *Şerefül-insan* onun beğenilen eserlerinden olup Kanunî adına yazılmıştır. *Risale-i İhvanî's-sefa* adlı Arapça büyük eserin birinci risalesi olan insanın hayvanlarla münazarasının çevirisidir. Bu münazara ile insanın eşref-i mahlûkat olduğu ortaya ko-

nulmak istenmiştir. *Münazara-i bahar u şita*, telif bir eser olup sanat gayesi ile yazılmış temsili bir hikayedir. İçinde manzum parçalar da bulunan eserin dili ağır, üslubu münşiyanedir. Kanunî adına yazılmış olan *Münazara-i bahar u şita* eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1290). *Hüsn ü dil*. Fettahî-i Nişaburî'nin aynı adlı eserinin çevirisidir. Eğlendirici temsili bir hikâye olup içinde manzum parçalar da vardır. Lâmiî, *Hüsn ü dil*'i Yavuz adına yazmış olup ayrıca Emir Buharî'ye olan derin saygısını da belirtmiştir. Yukarıda adı geçen Âhî'nin de mensur *Hüsn ü dil*'i vardır (İstanbul 1287). Lâmiî'nin yazdığı eğlendirici, hiciv ve mizah yollu fıkralarını içine alan *Letaif*'ini, oğlu şair Lem'i bir kitap halinde düzenlemiş, kitaba bir de ön-söz yazmıştır. *Letaif-nâme*'de açık saçık fıkralar da bulunmakla beraber Şeyyad Hamza ile Nasreddin Hoca'ya ait en eski fıkraların yer almış olması ile eser edebiyat tarihi ve folklor açısından kaynak bir metin durumundadır.

Şerh-i Dibace-i Gülistan: Sa'dî'nin *Gülistan*'ının ön-sözünün açıklamasıdır. Yazmaları pek çoktur.

XVI. yüzyılda pek çok menakıp-nâme yazılmıştır. (bk. *Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu* 6. fas.). Menakıp-nâmelerde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Hüseyin Vaiz Kâşî'nin Kerbelâ olayına dair *Ravzatü's-şüheda*'sı Camî-i Rumî (Muhyiddin Mehmed (ölm. 911/1505) tarafından *Saadet-nâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Aynı eseri Fuzulî de *Hadikatü's-sueda* adıyla çevirmişti (bk. FUZULÎ).

Mehmed Rauf'un *Kerbelâ-nâme* (yazılışı 981/1579 Millet 232 müellif hattı ile) *Melâzû'l-müttakin* (yazılışı 974/1566) ve *Rahatü'l-ervah* (Reşid Efendi 379) adlı dinî eserleri vardır.

XVI. yüzyılda yazılmış biyografik eserlerden edebiyat tarihimiz için birinci derecede kaynak teşkil eden şuara tezkirelerinin sayısının bu yüzyılda birden arttığı görülür. XV. yüzyılda Nevaî, *Mecalisü'n-nefais* adlı tezkiresi ile edebiyatımızda bu türün ilk örneğini vermiştir. Sehî Beg, Nevaî'nin eserini örnek alarak Osmanlı sahasında ilk tezkire olan *Hest Bihîşt*'i yazmıştır (yazılışı: 945/1538). Sehî Beg, Necatî'nin yakın dostu olup onun tarafından yetiştirilmiş, divan sahibi (Blochet I, 325) bir şairdir. Sehî sekiz bölüme ayırarak sade bir dille yazdığı tezkiresinde şairler hakkında kısa bilgiler vermiş olmakla birlikte en eski tezkire olması dolayısıyla önemli bir kaynaktır. 1325'te İstanbul'da basılmış olan *Hest Bihîşt*'in tenkitli baskısı yayınlanmıştır (Günay Kut, 1978). N. Lugal ve O. Reşer tarafından Almancaya çevrilmiştir (İstanbul 1942; 2. bas. Biblio Verlag, Osnabrück 1979).

Lâtîfî (ölm. 990/1582) *Tezkiretü's-şuara*'yı 953/1546'da yazarak Kanunî'ye ithaf etmiştir. Lâtîfî, tezkiresinin önsözünde Camî'nin *Baharistan*'ı ile Nevaî'nin tezkiresini andığı halde, Sehî'nin eserinden söz etmemiş, ancak Sehî maddesinde de tezkiresinin bulunduğunu söylemiş olmasından Sehî'nin eserine önem vermediği anlaşıyor. Esasen kendisi eserine büyük bir iddia ile başlamıştır. Tezkiresinin giriş kısmından sonra önce Mevlâna'dan başlayarak büyük köfî şairleri, sonra padişahları ve şehzadeleri almış, daha sonra harf sırasına göre şairleri vermiştir. Lâtîfî tezkiresi gerek muhtevası gerek verdiği bilgiler bakımından önemli bir tezkiredir. Âşık Çelebi kendi tezkiresinde "Sehî Beg'le asla ne inşada ne tertipte münasebeti yok-

tur" diyerek Lâtîfî tezkiresinin değerini belirtmiştir. Lâtîfî kendi biyografisinde 12 eseri bulunduğunu ve hepsinin ün kazanmış olduğunu yazmıştır. *Divan*'ı *Subhatü'l-uşşak* adlı yüz hadis çevirisi, *Ta'rif-nâme-i İstanbul* vb. eserleri bulunan Lâtîfî, şairleri bir sanatkar gözüyle eleştirerek değerlendirmiştir. Pek çok yazma nüshaları bulunan Lâtîfî tezkiresinin 1314 İstanbul baskısında eksikler ve yanlışlar vardır. N. Lugal - O. Reşer Lâtîfî tezkiresini Almancaya çevirmiştir (Tübingen 1950, 2. bas. Biblio Verlag, Osnabrück 1979).

Bağdadlı Ahdî (ölm. 1002/1593) *Gülşen-i şuara* adlı tezkiresini 971/1563'te yazmış olup tezkiresinin adı da ebced hesabıyla eserin yazılış tarihidir.

Ahdî 960/1552'de Anadolu'ya gelmiş, 971 tarihine kadar İstanbul'da kalmış, Edirne'ye gitmiş, pek çok şairle tanışmış ve tezkiresini yakın ilgisini gördüğü Şehzade Selim (II. Selim) adına yazmıştır. Bu tarihten sonra Bağdad'a dönen Ahdî'nin, tezkiresine devamlı ilâveler yapmış olduğu 971'den sonraki bazı şairlerin ölüm tarihlerini vermesinden anlaşılmaktadır. Ahdî'nin, tezkiresine Bağdad yöresinde ve İran'da yaşamış Türk şairlerini koyması, tezkiresine aldığı birçok şairleri yakından tanımış olması ve çok ağır olmayan orta bir dil kullanması tezkiresinin dikkate değer yönleridir. Ahdî tezkiresi yazma halindedir (yazmaları için bk. *Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu* 7. fas.).

Ahdî aynı zamanda şairdir. *Divançe*'sini oluşturan şiirleri yayınlanmıştır (bk. H. Mazioğlu, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1978 - 1979, 95 - 150).

Âşık Çelebi (ölm. 979/1571) *Meşairü's-şuara* adlı tezkiresini 974/1566'da yazmıştır. Tezkiresinde şair ve şirden söz ettiği uzun bir önsözden sonra şair padişahları vermiş, diğer şairlerin adlarını ebced harflerine göre sıralamıştır. Tezkiresinde devrinin edebî toplantıları, şairlerin birbirleriyle ilişkileri hakkında pek çok bilgi vermiştir. Kendisi de tezkiresi için "tezkiretü's-şuara olmayıp aslında tevarihü's-şuara olduğu cihetle bazı ahvallerinin zikrinde imtidâd olındı" der. *Meşairü's-şuara*'nın faksimilesi, nüsha farkları ve indeksi ile birlikte bastırılmıştır (Meredith - Owens, London 1971). Âşık Çelebi'nin tezkire ve *Divan*'ından başka, *Şekayık-i nu'maniye çevirisi*, Gazalî'den ahlâka dair *Tibre'l-mesbuk* çevirisi, *Hadis-i erbain*, manzum *Siget-varnâme*, *Bursa şehrengizi* vb. eserleri vardır (bk. *Osmanlı müellifleri* II, 307).

Kınalızade Hasan Çelebi (ölm. 1012/1603) *Tezkiretü's-şuarâ*'yı 994/1586'da bitirerek III. Murad'a sunmuştur. Şairden, şirden söz ettiği giriş kısmından sonra I. bölümde şair padişahlar, II. bölümde şehzadeler alınmış, III. bölümde şairler elifba sırasına göre verilmiştir. İyi bir tahsil görmüş, müderrislikler ve kadılıklarda bulunmuş olan Hasan Çelebi, tezkiresini çok ağır bir dille ve münşiyane bir üslûpla yazmıştır.

Hasan Çelebi, Lâtîfî, özellikle Âşık Çelebi tezkiresinden yararlanmış, onların ifadelerini süsleyerek ve kendi topladığı bilgileri de katarak vermiştir.

Hasan Çelebi tezkiresinin İbrahim Kutluk'un hazırladığı eski harflerle tenkitli metni yayınlanmıştır (Türk Tarih Kurumu yayını Ankara I, 1978, II, 1981).

Rusçuklu Mustafa Beyanî (ölm. 1006/1598)'nin *Tezkiretü's-şuarâ*'sı 1000/1596 tarihinde yazılmış olup Hasan Çelebi tezkiresinin bir özeti (Tezkirede bulunan şairler

için bk. A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi*, 287 - 290) (Bk. TEZKİRE).

Bu yüzyılda tezkireler dışındaki biyografik eserlerin en önemlisi, Ahmed İsamüddin Efendi (ölm. 962/1561)'nin Arapça yazdığı *Şekayiku'n-nu'maniyye*'sine yine bu yüzyılda yapılan çevirilerdir: Belgradlı Hakî, *Hadikatü'r-reyhan* adlı *Şekayik* çevirisini 968/1560'ta yapmıştır. Edirneli Mecdî Efendi (ölm. 999/1590) *Hadikatü's-şekayik* adlı çevirisini 995/1586'da bitirmiştir. Mecdî Efendi'nin çevirisi eklediği notlarla birlikte bastırılmıştır (İstanbul 1269). Âşık Çelebi (ölm. 979/1572)'nin çevirisi elde yoktur. Âşık Çelebi, *Şekayik*'a Arapça olarak bir de "tetimme" yazmıştır (bk. Behçet Gönül, *İstanbul kütüphanelerinde Şekayiku'n-nu'maniyye tercüme ve zeyilleri*, "Türkiyat Mecmuası" VII - VIII, 1945). O. Reşer, Taşköprülüzade'nin *Şekayiku'n-nu'maniyye*'sini Almancaya çevirmiştir (İstanbul 1927).

Âlî'nin 995/1586'da yazdığı *Menakıb-ı hünerveran* (İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1926), hattatlar, ressam, tezhipçiler, ciltçiler, yazı, cilt, süsleme ve resim sanatlarıyla uğraşan sanatkarlar (hattat, mücellit, müzehhip, musavvir)'dan bahseden çok önemli bir eserdir.

Mehmed Rauf (ölm. 1002/1593) *Reşehat-ı aynü'l-hayat* çevirisini II. Selim'e sunmuştur. Nakşibendiye büyüklerinin hal tercümeleridir. Kütüphanelerde yazmaları çoktur (Nuruosmaniye 2310 No. lu nüsha 995/1586'da kopye edilmiştir).

Bu yüzyılda pek çok menakıpname yazılmıştır (bk. *Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu* 6. fas.). Çoğunlukla sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan menakıpnamelere başlıcaları şunlardır:

Menakıb-ı tacî'l-ârifin Ebü'l-Vefa: 929/1522'de ölen Şeyh Seyyid Vilâyet'in emri ile Arapçadan çevrilmiştir (Süleymaniye, Zühdi Bey 96 v.b.).

Kanunî ile Rum Mehmed Paşa adına yazılmış *Menakıb-ı Hz. Eyyüb-ı Ensari*'nin yazarı belli değildir (Esad Efendi 2423).

Yahya b. Bahşi, *Menakıb-ı cevahir li-hakkı Emir Sultan*'ı 932/1525'te yazmıştır (Kemankes 410 v.b.).

Zeynelâbidin, *Vesile-i metalib* (Emir Sultan menakıbı)'ı 1543'te yazmıştır (Ali Emiri 1060).

Bursalı Şevki (ölm. 962/1555) *Menakıb-ı Emir Sultan* (yazmaları çoktur).

Agehî (ölm. 985/1577) *Menakıb-ı İmam Gazalî* (Hacı Mahmud 465).

Derviş Mahmud el - Mevlevî, *Sevakıb-ı menakıb* (Mevlâna menakıbı) çevirisini 998/1590'da Konya'da bitirmiştir (yazmaları çoktur).

Ahmed Kemal Dede (ölm. 1010/1602) *Tuhfetü'l-müstakin ilâ menakıbı's-sahabe ve't-tabiîn* (Millet, Reşad Efendi 1123).

XVI. yüzyılda başlıca ahlâk kitapları: İbni Kemal (ölm. 940/1534) *Ahlâkî mev'ıza* (Esad Efendi 1781), *Camii'n-nesayih* (Esad Efendi 1781).

Celâlzade Mustafa Çelebi (ölm. 975/1567)'nin *Mevahibü'l-hallâk fi meratibü'l-ahlâk* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Ktp. M. Ozak 2/172).

Kınalızade Ali Çelebi (ölm. 979/1571)'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, Nasırî, Celâlî, Muhsinî'nin eserlerinden yararlanarak kendi görüşlerini de katmıştır (baskıları: 1248 Bulak, 1000 Temel eser).

Azmî Pir Mehmed (ölm. 990/1582)'in *Enisü'l-ârifin* adıyla 994/1585'te Farsçadan *Ahlâk-ı Muhsinî* çevirisi.

Derviş Muhyî-i Gülşenî (ölm. 1014/1605)'nin 993/1585'te yazdığı *Ahlâku'l-kiram* (Nuruosmaniye 2261, Üniversite 2769 v.b.).

Nevalî (ölm. 1003/1594)'nin Gazalî'den *Kimya-yı sadet* çevirisi.

XVI. yüzyılda bir kısım tarihler, zamanın münşiyane nesir üslûbu anlayışına göre sanatlı secili bir üslûpla yazılmış, yer yer manzum parçalarla anlatım güçlendirilmek istenmiştir. *Selânikî tarihi* gibi sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olanlar da vardır.

İbni Kemal (1486 - 1530)'in *Tevarih-i âl-i Osman*'ı ağır bir dille ve münşiyane bir üslûpla yazılmıştır. Kemal Paşazade tarih, din, ahlâk, belâgat, gramer, lûgat v.b. konularda pek çok eser yazmış olup (bk. Atsız, *Kemalpaşaoğlu'nun eserleri*, "Şarkiyat Mecmuası" VII, VIII) *Divan*'ı (İstanbul 1313 baskısı çok eksiktir) ile *Yusuf u Züleyha* mesnevisi (Ali Emiri 1171 v.b.), *Gülistan*'a nazire olarak yazdığı Farsça *Nihalistan*'ı (Konya, Yusuf Ağa 2522, Bursa Haraççı 940/33 v.b.) edebî eserlerinin başlıcalarıdır.

Lutfî Paşa (ölm. 1563)'nın tarih, din, fıkıh, kelâm konularında yazılmış pek çok eseri vardır. Şiirler de yazmış olan Lutfî Paşa, asıl tarihçiliği ile tanınmış olup *Tevarih-i âl-i Osman* ve *Asaf-nâme* en tanınmış eserleridir. *Tevarih-i âl-i Osman* anonim bir Osmanlı tarihine dayandığından sade bir dille ve destan üslûbu ile yazılmıştır. Mensur kıssaların arasına yer yer manzum parçalar da koymuştur. Lutfî Paşa *Asaf-nâme*'de bir sadrazamın nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerini sade bir dille ve açık bir üslûpla yazmıştır. Küçük fakat önemli bir eserdir (Rudolf Tschudi yayını, Berlin 1910) (F. Köprülü, *Lutfî Paşa*, "Türkiyat Mecmuası" I, 1925) (Bk. LÜTFİ PAŞA).

Celâlzade Mustafa Çelebi (ölm. 1567) devrinin kuvvetli bir münşisi (nesir yazarı) olduğu ve Kanunî devrinde nişancılık yaptığı için "Koca nişancı" diye anılır. Âlim ve şair olan Celâlzade, Nişanî mahlâsıyla şiirler de yazmıştır. Bağdad fethinde orduda nişancı olan Celâlzade Fuzulî ile de tanışmıştır. Fuzulî'nin Celâlzade'ye Türkçe ve Farsça kasideleri vardır. Meşhur *Şikâyet-nâme*'yi de Bağdad'dan İstanbul'a Celâlzade göndermiştir. Celâlzade'nin en önemli eseri *Tabakatü'l-memalik fi derecatü'l-mesalik* adlı tarihidir. Ağır bir dille, secilerle, sanatlarla süslü münşiyane bir üslûpla yazılmıştır (Bk. CELÂLZADE MUSTAFA ÇELEBİ).

Hoca Sadeddin Efendi (1536 - 1599) *Tacî't-tevarih* adlı Osmanlı tarihi ile tanınmıştır. III. Murad'a hocalık yaptığı için Hoca diye anılır. *Tacî't-tevarih*'in dili ağırdır, münşiyane bir üslûpla yazılmıştır. Şairliği de bulunan Hoca Sadeddin Efendi, tarihinde yer yer olaylara uygun konuda kendisinin ve başkalarının şiirlerini de koyarak tarihini edebî bir nesir durumuna getirmiştir (Bk. SADED-DİN EFENDİ, Hoca).

Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi (1451 - 1600)'ye Mülverrih Âlî de denir. XVI. yüzyılın büyük tarihçilerinden olup tarih, edebiyat, sosyoloji, ahlâk, din, tasavvuf vb. konularda pek çok eser bırakmıştır (Atsız, *Âlî bibliyografyası*, İstanbul 1968). Onun tarih alanında yazdığı en önemli eseri *Kühü'l-ahbar* adlı eseridir. Peygamberler tarihi, İslâm tarihi, Türk ve Moğol tarihi, Osmanlı tarihi olmak üzere 4 cilttir. Osmanlı tarihinde her padişah devri so-

nunda bilgin, şeyh, şair, vezir gibi tanınmış kişilerden bahsettiği için *Künhü'l-ahbar*, ayrıca edebiyat tarihimiz için değerli bir kaynaktır. *Künhü'l-ahbar*'da yer yer secilerle özentili bir anlatım görülürse de, genel olarak dili pek ağır değildir. Âli iki Türkçe, bir Farsça divan tertip etmiştir. Fakat mecmualarda bulunan *Divan*'ına girmemiş pek çok şiiri vardır. *Mîhr ü Vefa* mesnevisi, *Ravzatü'l-le'taif* adlı ahlâkî manzum eseri, Hüsrev-i Dihlevî'nin *Matla'ü'l-en-var*'ına nazire olarak yazdığı *Tuhfetü'l-uşşak'* manzum eserlerindendir. Şehzadelerin düğününü anlattığı *Camiü'l-hubâr* adlı manzum - mensur surnamesi vardır.

Âli'nin mensur eserlerinden *Kavuidü'l-mecalis*, insanın toplum içinde nasıl hareket etmesi gerektiğini öğreten "âdab-ı muâşeret" kitabı, *Nasihâtü's-selâtin* ve *Menakib-i hünvervan* çok tanınmış eserleridir. Bk. ÂLİ, Mustafa Gelibolulu.

Bu yüzyılda Gelibolulu Süruri (ölm. 969/1561), Prizrenli Şem'i (ölm. 1000/1591), Bosnalı Sudî (ölm. 1005/1596) şerhleriyle tanınmışlardır. Din, tasavvuf, edebiyat vb. alanlarda tanınmış eserlere yapılan bu şerhler, İslâm kültürü açısından son derece önemlidir. Geniş bilgi ve düşünce mahsulü olan bu şerhlerde kılı kırk yararcasına açıklamalar yapılmıştır. Bu şerhler tarandığında din, tasavvuf ve edebiyat terimlerini, bunların inceliklerini ve tanımlarını belirtecek çok değerli malzeme elde edilecektir.

Süruri Muslihuddin Mustafa, tefsir, fıkıh, kelâm, belâgat, edebiyat vb. çeşitli konularda pek çok eser ve şerh bırakmış âlim, şair bir zattır. "Gittî cihân sîrûrî" ölümlüne düşürülmüş sanatlı tarihtir. *Mesnevî*, *Gülîstan*, Hafız divanı, Camî'nin ve Mir Hüseyin'in muammalarının şerhleri, edebiyatla ilgili en tanınmış şerhlerdir. Divanı da bulunan Süruri'nin aruz, kafiye, şiir sanatları gibi edebiyat nazariyatından bahseden *Bahrü'l-ma'arif*'i çok okunmuş kitabıdır (Diğer eserleri için bk. *Osmanlı müellifleri* II, 225 - 226).

Şem'i (ölm. 1000/1591)'nin *Mesnevî*, *Gülîstan*, *Bostan*, *Mantuku't-tayr*, *Hafız divanı*, *Baharistan*, *Subhatü'l-eb-rar*, *Tuhfetü'l-ahrar* şerhleri vardır. *Pend-i Attar*'ı *Saadet-nâme* adıyla şerh etmiş olup yazmaları çoktur. 986/1578'de yazdığı *Tuhfetü'l-âşîkin* adlı tasavvuftan mensur eserinin Şehit Ali Paşa Kütüphanesinde bulunduğunu Bursalı Tahir bildirir. Şiirler de yazmış olan Şem'i'nin *Osmanlı müellifleri*'nde verilen gazeli Fuzulî'ye başarılı bir naziredir (Eserleri için bk. *Osmanlı müellifleri* II, 258 - 259).

Sudî de âlim ve şair bir zattır. *Mesnevî*, *Gülîstan*, *Bostan*, Hafız divanı şerhleri bu eserlerin en muteber şerhleridir (Öteki şerhleri ve eserleri için bk. *Osmanlı müellifleri* I, 323 - 324).

XVII. Yüzyıl

XVII. yüzyıl bütün Türk tarihinde genel bir gerileme devridir. XVI. yüzyıldan beri süregelen mücadeleler ve karışıklıklarla siyasî bir birlik kuramamış olan Orta Asya Türklüğü, bu yüzyılda da edebî alanda önemli bir varlık gösterememiştir. XVI. yüzyılda Kazan'ı zapt ederek Volga'ya hâkim olan Ruslar, Türkleri birbirlerine düşürme politikası ile Sibiryayı ele geçirerek Orta Asya Türklüğünü kendi hudutları içine almak emeli peşindedir. Doğuda Çinliler Türkistan'ı almak için fırsat arıyorlardı. Türkler arasında ise bir birlik kurulamamış, yabancı taktikler ve tahriklerle birbirine düşürülmüşlerdi. Bu durumda artık ilmin, edebiyatın ve sanatın yeşerip ürün vereceği bir or-

tam kalmamıştır. XVII. yüzyılda Şeybanlı sülâlesinden Hive hanlığı zamanında Yedigâr Han'ın torunu Ebûlgâzi Bahadır Han (1603 - 1666) Türk ruhunu canlandırmak için Türk tarihini yazdırmak istemiş, fakat bunu yazabileceklerin ancak Irak ve Hindistan'da bulunabileceğini söyleyerek bu işi kendisi yapmak zorunda kalmıştır. Büyük bir Türklük şuuru içinde kaleme aldığı *Şecere-i Terakime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserleriyle Türkmenlerin ve kendi ailesinin soy kütüğünü ve tarihini yazmıştır. *Şecere-i Terakime*'yi Moğol tarihçesi Reşidüddin'in *Camiü't-tevarih*'indeki Oğuzlara ait bilgileri yazılı ve sözlü *Oğuz-nâme* ile bir araya getirerek yazmıştır (*Şecere-i Terakime*, tıpkıbasım, İstanbul 1937, ayrıca A. N. Kononov *Şecere-i Terakime*'yi doktora çalışması olarak hazırlamıştır).

Şecere-i Türk'te XV. yüzyılın 2. yarısından kendi zamanına gelinceye kadar Harezm'e hâkim olan Şeybanlı (Özbek) hanlarından Yedigâr oğullarının şeceresini ve tarihini yazmıştır. Eserini herkesin okuyarak anlaması için sade bir Türkçe ile yazdığını ("Türkî til birle eyittim") söyleyen Bahadır Han, Çağatay Türkçesinden kelime almadığını belirtmiştir. Nevaî ile Babur gibi Bahadır Han'ın "Türkî" ile yazdığını, Çağataycadan kelime almadığını söylemesi, dil tarihi açısından üzerinde durulmaya değer bir açıklamadır (bk. A. İnan, *Ebulgâzi Bahadır Han ve Türkçesi*, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1957, 29 - 39. s.). *Şecere-i Türk* önce Ahmed Vefik Paşa, sonra Rıza Nur tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusçaya da çevrilmiştir.

Özbek Türklerinin sofi şairi Allah Yar (ölm. 1713)'ın Özbek Türkçesi ile yazdığı eserler içerisinde en tanınmış *Sebatü'l-acizin* adlı didaktik manzumesidir (Bk. ALLAH-YAR).

Türk - Hint imparatorluğu bu yüzyılda Şah Cihan (1593 - 1666) ile oğlu Alemgir (1658 - 1707) zamanında doğunun en parlak Türk devleti olma durumunu yitirmemiştir. Ülkesinde imar işlerine de büyük ağırlık veren Şah Cihan'ın ölen karısı için Agra'da yaptırdığı Tac Mahal türbesi, Hindistan'da Türk - İslâm mimarisinin bir şaheseridir. Tac Mahal'in yapımında Osmanlı ülkesinden giden mimar ve hattatlar da çalışmış, türbenin kapısının üzerindeki Yasin suresini Türkiyeli hattat Settar Efendi yazmıştır. Şah Cihan'ın ömrünün son yıllarında oğulları arasında başlayan rekabet ve taht kavgasında Alemgir (Evrengizb) kardeşlerini bertaraf edip tahta geçerek birliği sağlamış, elli yıllık saltanatı süresince devletini yüceltmıştır. Ancak kendisinden sonra gelenler bu birliği koruyamamış, XVIII. yüzyılda Hindistan'daki Türk hâkimiyeti parçalanmıştır. Sömürgeci Avrupa devletlerinin ticaret şirketlerinin politikaları ile ekonomik durumu iyice çökertilen Hindistan, XIX. yüzyılda bütünüyle bir İngiliz sömürgesi olmuştur.

XVI - XVII. yüzyıllarda Türk - Hint İmparatorluğu sayarlarında Fars dili ve edebiyatının etkisi iyice artmış, Farsça yazan şairler büyük bir itibar görmüştür. XVI. yüzyılda Şirazlı Baba Figanî (ölm. 1519), Ekber Şah (1556 - 1605)'ın sarayında melikü's-şuara Hintli Feyzî (ölm. 1595), Şirazlı Örfî (ölm. 1590), otuz yıl Hindistan'da kalan Nişabur'lu Nazirî (ölm. 1612) Türk hükümdarlarından ve devlet adamlarından büyük itibar görmüşlerdir.

XVII. yüzyılda Şah Cihan (ölm. 1657) ve oğlu Alemgir (Evrengizb ölm. 1707)'in saraylarında saygı ve itibar gören Talib-i Âmilî (ölm. 1626), Kelim (ölm. 1651), Saib-i Tebrizî (ölm. 1670), Bîdil (ölm. 1720) Hint üslûbu "sebk-i

Hindî" denen yeni bir üslûpla yazmışlardır. Bu üslûp, XVII - XVIII. yüzyıllardan Osmanlı şiirini de etkilemiştir.

XVII. yüzyılda Azerî sahasında Türk edebiyatı sönük geçmiştir. Saib, Te'sir, Tarzî gibi şairler Türkçe şiirler yazmışlarsa da, daha çok Farsça yazmayı tercih ederek İran edebiyatında yer almışlardır. Türkçe şiirlerinde Fuzulî etkisi açıkça görülen Tebrizli Saib (ölm. 1671)'in Osmanlı şairleri arasındaki şöhreti Farsça şiirlerinden dolaydır. Hindistan'da Şah Cihan'ın sarayında büyük itibar gören, II. Şah Abbas'ın sarayında melikû's-şuara payesi verilen Saib büyük bir gazel şairidir. Hayat ve olaylar karşısındaki olgun davranışı, insanları üzerindeki derin gözlemi ve veciz ifadesi ile Osmanlı divan şiirinde Nabî, Ragıb Paşa, Münîf gibi şairler üzerinde etki yapmıştır. Saib *Divan*'ının kıymetli bir yazması Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesindedir (bk. SÂİB, Mirza Muhammed Ali bin Abdurrahim Tebrizî).

Osmanlı sahası geçen yüzyılda olduğu gibi, bu yüzyılda da T. E.'nin en verimli ve parlak alanıdır. Edebiyat XVI. yüzyılda eriştiği yüksek düzeyi bu yüzyılda da korumuş, özellikle yüzyılın 1. yarısında edebî türlerin hepsinde mükemmel eserler yazılmıştır. XVI. yüzyılda üç kitada yayılmış olan imparatorlukta Kanunî devrinin sonlarından itibaren birtakım idarî güçlükler, ekonomik sıkıntılar başlamışsa da, bunlar henüz devletin gücünü ve ihtişamını sarsacak ölçüde değildi. XVII. yüzyılda batıda Avrupa devletleri ile doğuda İranla bütün bir yüzyıl savaşılmış, içte isyanlar, idarî ve ekonomik bozukluklar, devletin gücünü sarsacak dereceye ulaşmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun dış görünüşteki ihtişamı sürmektedir. Ancak yüzyılın sonunda 1699 Karlofça antlaşması ile bu ihtişam sarsılmış, imparatorluğun Avrupa'daki toprakları ilk defa paylaşılmıştır. Böylece yüzyılın sonunda Avrupa'da artık Türk gücü imajı bütünüyle silinmiştir. Bundan sonraki yüzyıllarda imparatorluk sürekli olarak gerilemiş, Avrupa'daki topraklar birer birer elden çıkmıştır.

İran, Osmanlıların Avrupa'daki savaşlarından ve Anadolu'daki karışıklıklardan her fırsatta yararlanmış, Doğu Anadolu'da kısa aralıklarla yüzyıl boyu süren kanlı savaşlar olmuştur. Şah Abbas, Tebriz, Revan, Gence v.b. vilâyetleri almış, Bağdad'ı zapt etmiştir. IV. Murad zamanında yapılan İran seferleriyle önce Tebriz ve Revan, sonra Bağdad geri alınmıştır (1048/1638). Bu savaşların sebep olduğu zulümler, kıtlık ve göçlerle Doğu Anadolu halkı perişan durumdadır. Şairler halkın çektiği ızdırapları ve geri alınan yerlerin zafer sevinçlerini türküler yakarak, destanlar söyleyerek edebiyat tarihimize mal etmişlerdir.

XVII. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu bu durum edebiyata birden yansımıştır. Özellikle XVII. yüzyılın 1. yarısında edebiyat XVI. yüzyıldaki üstün seviyesini korumuştur. Kasidede Nef'î, gazelde Yahya, Neşatî, Nailî gibi şairler yalnız kendi devirlerinde değil, daha sonraki yüzyıllarda da üstat olarak tanınmış divan şiirinin büyük şairleridir. Ancak yüzyılın 2. yarısında edebiyatta bir durgunluk başlar. Bu devirde yetişen şairlerin geleneği başarı ile sürdürmüş olmalarına ve gerçekten güzel eser ortaya koymalarına rağmen içlerinde yalnızca Nabî zirveye ulaşabilmiştir. Artık edebî türlerde eskileri aşan üstün eserlerle karşılaşılmasa da.

XVIII. yüzyılda divan şiiri çok daha yerli bir karakter gösterir. Şiire bol bol giren yerli unsurlarla İran edebiyatının etkisi iyice azalmıştır. Bu yüzyılda şairler, Necatî, Ba-

kî, Fuzulî başta olmak üzere geçmiş yüzyılların Türk şairlerinin eserlerini okuyarak kendilerini yetiştirmişler, onları örnek almışlardır. Şairlerimiz XVI. yüzyıldan beri İran edebiyatı ile aynı değerlerde eserler ortaya koyduklarını, hatta kasidede ve gazelde İran şiirini geçtiklerini, mesnevîde yeni bir tarz yarattıklarını söylemekle birlikte İran edebiyatı ile ilişkilerini kesmiş değillerdir. Çünkü edebî kültürlerinin tam ve yetkin bir duruma gelebilmesi için İran edebiyatını iyi bilmek ve yakından izlemek gereklidir. İran'da Camî ile klasik devir kapanmıştır. İran edebiyatının XVI. yüzyıldan beri Hindistan'da Babür'ün çocuklarının ve torunlarının saraylarında gördüğü rağbetle İran şiirinde "sebk-i Hindî" adı verilen bir üslûp moda olmuştur. Şevket-i Buharî gibi Hindistan'a gitmeyen şairler bile bu üslûpla yazmışlardır. Bu üslûp XVII. yüzyılda Türk edebiyatına yansımış. Nailî başta olmak üzere hemen bütün şairler bu üslûbu şiirlerinde az çok kullanmışlardır. Neşatî, İsmetî, Şehrî, Fehim bu üslûptan etkilenen şairlerdir. Şiirde bu üslûpla yapılmak istenen şey, bilinen kelimelerle değişik ve çözümleri güç isim ve sıfat tamlamaları yaparak yeni ve parlak hayaller yaratmak ve şiirde hassasiyeti olabildiğince derinleştirmek. Şiirin muhtevasını derinlemesine işleyen bu üslûp, Doğunun sanat zevkinin mimaride, resim ve minyatürde insanı şaşırtan ince süslemeciliğinin ve yaratıcılığının şiirdeki uygulamasıdır. Nef'î'de bu üslûbun etkisi pek görülmezse de, bir sebk-i Hindî şairi olan Örfî'nin mağrur tavrını ve ahenkli ifadesini çok beğenerek kendisini Örfî'ye benzetmiştir. Nabî, Saib'in hayata ve olaylara bakış tavrını, veciz ve hakimane ifadesini kendi yaradılışına çok uygun bulmuştur. Öte yandan yüzyılın büyük şairlerinden Şeyhülislâm Yahya Efendi, Şeyhülislâm Bahayî Efendi gibi şairler rindane ve âşikane gazellerinde oldukça sade bir dil ve üslûp kullanmışlardır. Dilde ve ifadede Necatî, Zatî, Bakî tarzını sürdüren Yahya Efendi'nin gazellerinde artık İran şiirinin en ufak bir etkisi söz konusu değildir. Onun gazelleri Türk divan şiirini İran şiirinden ayıran bütün özellikleri taşımaktadır. Aslında bu yüzyılın bütün şairleri Türk dilinin tabîî ifadesini şiirlerine geniş ölçüde sokmuşlardır. Arapça, Farsça kelimeleri ve tamlamaları kullandıkları zaman bile bunların gerisinde Türkçe anlatımın şiire hâkim olduğu görülür.

XVII. yüzyılın 2. yarısında Nabî'nin şiirde duygu ve hayalden ziyade düşünceye yer vermesi, hayat tecrübelerini veciz ve özlü bir biçimde anlatması, daha hayatında kendisine büyük bir ün sağlamış, Nabî tarzı denen hakimane şiirleriyle devrindeki bütün şairleri etkilemiş, XVIII ve XIX. yüzyıllarda da Nabî tarzı bir çığır olarak sürmüştür.

Bu yüzyılda da, önceki yüzyıllarda olduğu gibi, nazım dilinde zaurlu bir Türkçeleşme yoktur. Fakat şairler yüzyılların kazandırdığı teknik kolaylıkla çok sade şiirler ve beyitler söylemişler, Türkçeyi bütün anlatım özellikleriyle aruzla rahatça ifade etmişlerdir. Bu yüzyılda da kasideler gazellerden daha ağır bir dille yazılmış, mesnevîlerde sade beyitlerin yanında Farsça tamlamalı beyitler daima yer almıştır. Nabî, oğluna öğütler verdiği *Hayriye*'yi oldukça sade bir dille yazdığı halde *Hayrabad*'da Farsça ve Arapça kelime ve terkipleri daha çok kullanmıştır.

Bu yüzyılda süslü sanatlı nesrin geçen yüzyıla nazaran daha da ağırlaştığı görülür. Dinî eserler, menakıbnâmeler, bir kısım tarihler ve Evliya Çelebi *Seyahat-nâme*'si v.b. sade bir dille yazıldığı halde bazı eserler secili, sanatlı, süslü bir nesir üslûbu ile yazılmıştır. Bu üslûbun başlıca

temsilcilerinden olan Veysî ve Nergisî secili ve sanatlı nesri son derece ağırlaştırmışlar, sanat ve hüneri düşüncenin önüne geçirmişlerdir. Nevizade Atâî'nin *Şekayık zeyli*. Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin *Revzatü'l-ibrar* adlı tarihi, ağır bir dille yazılmış eserlerdir. Nabî de mensur eserlerinde oldukça ağır bir dil ve sanatlı bir üslup kullanmış, *Münşeat*'ındaki yazılarını ve *Tuhfetü'l-haremeyn*'i sanatlı nesirle kaleme almıştır. Kâtip Çelebi, Naima gibi nesir yazarları ise dilde orta bir yol izlemişlerdir.

XVII. yüzyılda divan sahibi şairler bir hayli çoktur. Yalnız İstanbul kütüphanelerinde 150'den fazla divan bugün elimizde bulunmaktadır. Bu divanlar tek tek incelenip değerlendirildiğinde edebiyat tarihlerine adları geçmemiş pek çok şair divan edebiyatının parlak sayfalarında yerlerini alacaklardır. Bu yüzyılda Nefî (ölm. 1635), Sabrî (ölm. 1645), Âlî (ölm. 1648), Riyazî (ölm. 1645), Şehrî (ölm. 1660) kasideleri ile, Yahya (ölm. 1643), Bahâî (ölm. 1653) Nedim-i Kadîm (ölm. 1670), Neşatî (ölm. 1674), Nailî (ölm. 1666), Fehim (ölm. 1648), Sabuhî (ölm. 1647), Yecdî (ölm. 1660), Nabî (ölm. 1712) ve Sabit (ölm. 1712) gazelleri, Halletî (ölm. 1630), rubailerî, Atâî (ölm. 1634), Nadîrî (ölm. 1626), Fasih (ölm. 1695), Nabî mesnevîleri ile tanınmış olmakla birlikte diğer türlerdeki eserleri ile de edebî gelişmeye katkıda bulunmuşlardır.

Nefî (ölm. 1044/1635) edebiyatımızda kaside üstadı olarak ün yapmıştır. Doğu Anadolu'da Hasankale'de doğmuş ve o çevrede yetişmiş olan sert mizaçlı Nefî'nin yaradılışına kaside en uygun düşen nazım şeklidir. Onun mizacı eski deyişle ifrat ile tefrit arasındadır. Övdüğünü çok överek göklere çıkarır, yerdigni ise yerin dibine batırır. Methiyelerinde mübalâğaları çok defa aklın ve mantığın dışına çıkarak "gülîv ve îğrak" derecesine varır. Ne var ki o, bu mübalâğalarında samimîdir. İyilik gördüğü ve saydığı kişileri övmüş, lâıyk olmayanları övmemiştir. I. Mustafa'ya tek bir kaside yazmamış olması, onun duygularındaki içtenliğini ve lâıyk olmayanları övmediğini gösterir. Methiyeye çok düşkün olan Nefî, sanatına olan sonsuz güveni ve mağrur yaradılışı ile hemen her kasidesinde kendisini de övmüştür. Gerçi divan şairleri kasidelerinde ve gazellerinin mahlâs beyitlerinde kendi şiirlerini överek sanatlarına olan güvenlerini belirtirler. Ancak Nefî'de bu övünç çok fazla olup hemen her kasidesinde "fahriye" vardır. Divanın başındaki "sözüm" redifli na'tinde önce kendi sözlerini övdükten sonra Hz. Peygamber'in methine geçmesi, onun fahriyeye düşkünlüğünün tipik bir örneğidir. Yine I. Ahmed'e yazdığı "verir" redifli çok ahenkli ve güzel kasidesine "fahriye" ile başlamış, kendi şiirlerini övdükten sonra padişahın medhine geçmiştir. I. Ahmed için yazdığı "üzre" redifli kasidesi, II. Osman'a Lehistan seferi dönüşünde sunduğu kaside, IV. Murad'a "bahariye"si kasidelerinin en tanınmış olanlarıdır.

Nefî'nin tasvirlerinde muhteva ile ifade arasında çok defa bir uyum vardır. Savaş alanını tasvir ederken kılıçların ve kalkanların şakırtılarını duyurduğuna, kılıçların parıltısını göz önünde canlandırdığına ilk önce Ziya Paşa dikkati çekmiştir. Defterdarlıkla Erzurum'da bulunduğu sırada Nefî'yi tanyan ve ona Darî (= zarar verici, zararlı) mahlâsını bırakarak Nefî (= yararlı) mahlâsını veren tarihçi ve şair Âlî için yazdığı ve *Divan* baskılarında bulunmayan "suhan" redifli kasidesinde de Âlî'nin yazarlığını ve şairliğini belirtmek için "suhan" (söz) redifini seçerek beyitlerin anlamını bu kelimenin etrafında toplamıştır. Türk-

çe *Divan*'ında Mevlâna'ya yazdığı medhiyesinin muhtevası ma'rifet cihanı dediği *Mesnevî* gibi dolgun, ifade ise Mevlâna'nın şanına yakışır biçimde ahenkli ve azametlidir. *Sakî-nâme*'sinde şarabı övüşündeki içtenliği, sadelik, ahenk ve akıcılığı ile şiirin iç ve dış unsurları arasında tam bir bütünlük ve uygunluk sağlamıştır. Bütün bunlar, Nefî'yi en büyük övgü şairi yapacak güzellikte ve değerdedir. Sanatından emin olan mağrur Nefî, sağlam dili, gür sesi, ahenkli ve haşmetli ifadesi ile kaside alanında büyük başarı sağlamıştır. Nefî, medhiyelerindeki geniş muhayyilesinin yarattığı hayalleri ve mazmunları yeni kelimeler ve terkipler kullanarak ifade etmiştir. Geniş kültürü, kasideye elverişli mizacı, zengin ve parlak muhayyilesi, dile hâkimiyeti, onu kaside tarzının en başarılı üstadı yapmıştır.

Nefî, Yavuz Sultan Selim ve Fuzulî'den sonra şiirde Farsçaya kuvvetle hâkim olan şairlerimizdendir. İran edebiyatını yakından tanıyan Nefî'nin kasidede, Enverî ile Hakanî, gazelde Hafız, rubaide Hayyam, kıt'ada İbnî Yemîn en çok beğendiği şairlerdir. Fakat en çok Urî'yi beğenir. Kendisini onunla eşit görmüş, hatta onlardan üstün saymıştır. Bu, onun sanatına olan aşırı güveninin ve sanatçı gururunun bir ifadesidir.

Türk şairlerinden Bakî'yi beğenir. Fuzulî'ye nazire yazmış, Bakî'nin ve Sabrî'nin mısralarını tazmin etmiştir. Asıl o, yüzyıllar boyu örnek alınmış olan İran şairlerinden üstün olma iddiasını ve gururunu taşımaktadır. Sanatına güvenen gururlu ve övünge şair, değerini bilmevenleri veya kendisini kızdıranları hicvederek yerin dibine batırmıştır. Şairler arasında hicvin yaygın olduğu bu yüzyılda Nefî'nin keskin dilinden hemen pek az şair kurtulabilmiştir. Babasını bile hicveden şair, kendisine zararı dokunan veya değerini anlamayan devlet adamlarını hicvetmesi, sonunda hayatına mal olmuş, dilinin belâsını çekerek boğulmuştur. *Sihâm-ı kaza*'sını dolduran şiirlerin çoğu kaba küfürlerdir. Ancak çok saydığı Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye, kasten kendisini kızdırmak istediğinden yazdığı cevabı, Tahir Efendi adlı birisine yazdığı kıtası hicivlerinin sanatlı ve güzel örnekleridir.

Kasidelerinde mağrur ve övünge Nefî, gazellerinde alçak gönüllü, rint ve âşıktır. Sade, külfetsiz ve akıcı gazelleriyle bu alanda da başarılı olduğunu gördüğümüz şair, mizacının sevkıyla daha çok kasideciliğe yönelmiş ve *Divan*'ındaki şiirlerinin çoğunu 60'ın üstündeki kasideleri oluşturmuştur. Tenkitli baskısı henüz yapılmamış olan Türkçe *Divan*'ın Ayasofya nüshasında (No. 3979) 64 kaside, 113 gazel vardır.

Farsça *Divan*'ındaki şiirlerinde Enverî, Hakanî ve Urî'nin etkisinde kalan şair, tasavvufa da daha çok yer vermiş olup Mevlâna'ya üç medhiye yazmıştır (çev. A. N. Tarlan, *Nefî'nin Farsça divanı*, 1945). Farsça *Divan* nüshalarında bulunmayan "Tuhfetü'l-uşşak" adlı uzun kasidesi Fuzulî'nin *Enisü'l-kalb*'ine naziredir (bk. NEFİ).

Nefî'nin kasidelerinde Farsça tamlamalara çok yer vermiş olması dolayısıyla Gibb, onu Türk şiirini İran şiirine en çok yaklaştıran şair olarak gösterir. Nefî, gazellerinde daha sade bir dil kullanmıştır. Şair kelime oyunlarına fazla yer vermemekle birlikte şiirlerinde sanat ve hüner yapmakta da usta olduğunu gösteren çok güzel örnekler vardır. O daha hayatta iken kasideleriyle bütün çağdaşlarını etkilemiş olup XIII-XIX. yüzyıllarda da kaside üstadı olarak ününü ve etkisini sürdürmüştür.

XVII. yüzyılda gazel alanının en tanınmış şairi Şeyhülislâm Yahya Efendi (960 - 1053/1552 - 1644)'dir. Ankaralı Bayramzade Şeyhülislâm Zekerîya Efendi'nin oğlu olan Yahya Efendi, çok iyi bir medrese tahsili gördükten sonra ilmiye mesleğine girerek şeyhülislâmlığa kadar yükselmiştir ve üç defa bu makama getirilmiştir (bk. YAHYA EFENDİ). Yahya Efendi, gerek kişiliği gerek şairliği ile başta padişah IV. Murad olmak üzere çevresinden büyük saygı görmüştür. Nefî, Atâî, Sabrî, Nailî gibi tanınmış şairler bu saygılarını ona yazdıkları şiirlerinde dile getirmişlerdir. Şair, IV. Murad'a yazdığı bir medhiye dışında kaside yazmamış olup kendisine kasideler sunulmuştur. Aslında o, yaradılış bakımından gazel şairidir. Günlük hayatın zevk ve eğlencelerini, gönlünün duygularını sade bir dille ve çok defa sanat kaygısı gözetmeden içtenlikle dile getirmiştir. Şiirlerinin konusu, aşk, tabiat ve rintlîktir. Kendisi şeyhülislâm olduğu halde şaraptan, sakiden, meyhaneden fazlaca söz etmesi, tutucu çevrelerce hoş görülmemiş, hatta Fatih camiiinde bir vaiz onu küfürle itham edecek kadar ileri gitmiştir. Yahya Efendi, riyakâr softalara karşı meyhanenin hoş görülmesi havasını, rintlerin doğruluğunu, alçak gönüllü ve içten davranışlarını tercih etmiştir. Onun hayata bağlı, neşeli, samimî ve hoşgörülü davranışı, şiirlerini daha cana yakın ve sevimli yapmıştır. İstanbul Türkçesini en ince ve en güzel bir biçimde kullanan Yahya'yı Recaizade Ekrem, Nedim'e tercih etmiştir (bk. *Kudemadan birkaç şair*, İstanbul 1885). Yahya, zarif bir İstanbul şivesi ile yazdığı samimî, neşeli ve külfetsiz şiirleriyle kendisine büyük bir ün sağlamış ve edebiyatımızın gazel üstatları arasında yer almıştır. Gibb (*The History of Ottoman Poetry*, London) in, Yahya'nın bir elini Bakî'ye öbür elini Nedim'e vermiş olduğunu söylemesi yerinde bir gözlemdir. Yahya'nın Bakî ve Nedim gibi aşk, tabiat ve rintlîk konularında yazdığı gazelleri İstanbul Türkçesinin en güzel örnekleridir. Nedim de gazelde Bakî ile Yahya'yı beğendiğini söyleyerek onların yolunu takip etmiştir. *Divan*'ının başındaki "Sakî-nâme"sinde geçen *şarap*, *sakî*, *meyhane* kelimelerini tasavvufî anlamlarda almak mümkün ise de, gazellerinde bu kelimeleri neşeli kişiliğindeki dürüstlük, içtenlik ve hoşgörü ile yorumlamak daha yerinde olur.

Şeyhülislâm Bahaî (1601 - 1653) sade ve samimî gazelleriyle tanınmıştır. Şiirlerini Bakî ile Yahya tarzında yazmış olan Bahaî'nin ufak bir *Divan*'ı vardır. Her ne kadar fazla şiir yazmamış ise de, gazelleri içerisinde ona büyük şair dedirtecek değerde ve güzellikte olanları vardır. Devrinde büyük bir saygı görmüş olan Bahaî'yi Neşatî, Nailî, Güftî, Cevrî gibi şairler şiirleriyle övmüşlerdir. Onun meşhur "neylesin" redifli gazeline Nailî, Güftî, Hevâî, Nazım gibi şairlerin tahmisleri vardır. Nabî, onun "bûlbûl" redifli gazelinesi tahmis ettiği gibi, Nahîfî de Bahaî'ye nazire yazmıştır.

Neşatî (ölm. 1085/1674) de bu yüzyılın gazelde üstat şairlerindendir. *Divan*'ında kasideleri de bulunmakla birlikte asıl ününü gazelleriyle kazanmıştır. Sebki Hindî üslubunun en başarılı şairlerinden olan Neşatî'nin bu üslupla yazdığı "nihânîz" redifli gazeli birçok şair tarafından tanzir ve tahmis edilmiştir (bk. NEŞATÎ).

Nailî, Fehim, Nazım, Kâmi gibi şairlere üstatlık etmiş olan Neşatî, çevresinden büyük bir saygı görmüştür. Neşatî'nin özellikle Mevlevî şairler arasında büyük bir şöhreti vardır. Nazım, ondan hürmetle bahsetmiş, Şeyh Galip başta olmak üzere tanınmış birçok Mevlevî şairleri Neşatî'nin şiirlerine nazireler yazmıştır. Neşatî'nin "bile" redifli gerçekten güzel gazelinesi Nedim tahmis ederek hem zevkini inceliğini hem de Neşatî'yi beğendiğini göstermiştir. Neşatî *Divan*'ının kendi el yazısı ile olan nüshası Millet Kütüphanesindedir (Müze, 519). Neşatî'nin *Divan*'ından başka *Hilye-i enbiya*, *Edirne şehrengizi*, *Şerh-i müşkilât-ı Urî*, *Kavâid-i Farisiyye* adlı eserleri vardır.

Nailî (ölm. 1077/1666) XVII. yüzyılın ünlü gazel şairlerindendir. Kasidelerinde Nefî etkisi altında kalmış olan Nailî, gazelde kendisine has bir üslûp yaratmıştır. O, sebki Hindî üslûbunun edebiyatımızda en büyük şairidir. Şiirin muhteva yönünden işlendiği bu üslûpta Nailî, yeni tamlamalar yaparak duygularına daha bir derinlik ve güç vermiştir. Rindane, âşikane, bazen de hakimane konularda yazmış olan Nailî, tasavvufun da etkisinde kalmıştır. Sanatıyla kendisine rahat bir hayat temin edememiş olması, orta halli bir memuriyetle geçimini sağlaması ve bir ara sürgün hayatı yaşaması yüzünden şiirlerinde bir bedbinlik vardır. Tasavvufu benimseyerek Gülşenî tarikatına da girmiş olan Nailî, ruhundaki bedbinliği tasavvufun manevî huzurunda eritmeye çalışmıştır.

Şiirlerinin üslûp ve ifadesine çok itina göstermiş, kusursuz ve güzel söylemeye önem vermiş olan şair, kelimeleri dikkatle seçerek yerli yerinde kullanmış, duygu ve düşüncelerini sözüne söz katılmayacak biçimde ve en ahenkli bir ifade ile vermeye çalışmıştır. İnce ve zevkli bir sanatkâr olan Nailî, kendisinden sonraki yüzyılda da üstat kabul edilmiş, Tanzimat döneminde divan edebiyatı geleneğini sürdüren Leskofçalı Galib, Arif Hikmet, Yenişehirli Avni üzerinde çok etkili olmuştur (bk. NAILÎ).

Bu yüzyılın 1. yarısında yetişen Fehim (ölm. 1058/1648) gazel tarzının güçlü şairlerindendir. Çocuk denecek yaşta şiire başladığı anlaşılan Fehim, genç yaşlarında 1637'de Urî divanını kopye etmiştir. Şiirlerinde sebki Hindî üslûbunun etkisi görülür. Urî'yi çok beğenen Fehim, kendisini Rum (Anadolu)'un Urî'si saymıştır. Fehim *Divan*'ının yalnız İstanbul kütüphanelerinde 30'dan fazla yazmasının bulunması, çok beğenilmiş ve okunmuş olduğunu gösterir. Bazı divan yazmalarının sonunda bulunan *Şehrengiz*'i müstehcen beyitlerle dolu olup edebî bir değer taşımaz. Fehim, Nailî gibi üslûba önem vermiş, açık ve özlü yazmaya özen göstermiştir. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği *Figan-nâme*'si *Divan*'ındaki "Kaside der şikâyet-i dehr" adlı kasidesi olmalıdır. Fehim'in "Ruz u şeb" redifli na'tı çok beğenilmiş, Nazım, Şeyh Galib ve İzzet Molla tarafından tanzir edilmiştir. Namık Kemal, *Harabat*'a Fehim'i almadığı için *Tahrib-i Harabat*'ta Ziya Paşa'ya çatmıştır. Tanzimat döneminde eski edebiyat yanlısı şairlerin gazelde en çok beğendikleri ve nazireler yazdıkları şairler Nailî ile Fehim olmuştur.

Fehim *Divan*'ının tenkitli bir baskısı henüz elimizde yoktur. Sadettin Nüzhet Ergun'un yayınladığı Fehim'in hayatını ve şiirlerini içine alan kitabı (Millî edebiyat serisi, 1934) dışında Fehim'in şiirleri üzerinde geniş bir inceleme yapılmamıştır.

Vecdî Abdülbakî (ölm. 1070/1660) bu yüzyılın değerli gazel şairlerindendir. Fazla şiir yazmamış olan Vecdî'nin küçük *Divançe*'sinin eski harflerle yapılmış olan baskıları (İstanbul 1289, 1310) eksiktir. İstanbul kütüphanelerinde 30'a yakın yazmasının bulunması, şiirlerinin her dönemde beğenilip okunduğunu gösterir. Vecdî, gazellerinde divan

şairinin bilinen ve çok kullanılmış olan teşbihlerinin ve mazmunlarının dışına çıkmamış, ancak onları şair yaradılışı ve ince zevki ile daha güzel ve şairane biçimde söyleyebilme gücünü göstermiştir. Aşk ve rintlik konusundaki samimi duygularını kelime oyunlarına ve hüner gösterme merakına kapılmadan oldukça sade ve akıcı bir dille verebilmiştir.

Vecdî, kendisini Bakî ve Nefî ile aynı değerde görerek onların bıraktığı boşluğu kendisinin doldurduğunu söyler. Onun bu iddiası kendisine olan aşırı güveninden ileri gelmekle birlikte Vecdî gazel sahasının değerli şairlerindendir.

İsmetî (ölm. 1076/1666) şairliği yanında ilmiyle de tanınmış olup büyük babası Birgivi Mehmed Efendi'nin Arapça eseri *Tarikat-ı Muhammediye*'yi Türkçeye çevirmiştir. Mevlevîliğe intisap eden İsmetî, tasavvufî neşveye sahip bir şairdir. İsmetî'nin *Divançe*'sinin tenkitli baskısı yayınlanmıştır (H. İpekten, 1974). Gazellerinde Nailî tarzını benimsemiş olmakla birlikte Nailî'deki şairlik gücü İsmetî'de yoktur.

Sebk-i Hindî üslubunun başarılı şairlerinden Şehrî, hicvileriyle tanınmış Mantikî, Mevlevî şairlerinden Sabuhî, Fasih, Cevrî de gazelleriyle tanınmış şairlerdir. Cevrî, şairliğinden daha çok hattatlığı ile ün yapmıştır. Büyük bir talik ustası olan Cevrî, Mevlâna'nın 6 ciltlik *Mesnevî*'sini 6 defa yazdığını kendisi söyler. Sarı Abdullah Efendi'nin eserlerinden başka pek çok eserleri, divanları istisna etmiş olan Cevrî, kendi *Divan*'ını da birkaç kere yazmıştır. Tenkitli baskısı yayınlanmış olan *Divan* (Hüseyin Ayan, Erzurum 1982)'ından başka *Hilye-i çehar-yar-i güzîn*, *Hall-i tahkikat*, *Ayne'l-füyuz*, *Melhame*, *Selim-nâme*, *Tercüme-i hal-i Hafız-ı Şirazi* gibi eserleri vardır (bk. CEVRÎ). Mevlâna'ya karşı derin bir saygısı ve bağlılığı olan Cevrî, *Ayne'l-füyuz*'da Yusuf Sineçak'ın *Cezire-i Mesnevî*'sindeki beyitleri beşer beyitle açıkladığı gibi, *Hall-i tahkikat* adlı eserinde *Mesnevî*'den seçtiği 40 beyti beşer beyitle Türkçeye çevirerek açıklamıştır.

Devrinin güçlü bir şairi olan Nedim Mehmed Efendi (ölm. 1081/1670), Lâle Devri şairi meşhur Ahmed Nedim Efendi'den ayırmak için Nedim-i Kadim diye anılır. Nedim-i Kadim'in gazelleri zamanla Lâle Devri şairi Nedim'in şiirleriyle karıştırılmış, ancak Lâle Devri Nedim'inin, onun çok güzel olan bir gazelini tahmiş etmiş olması hem Nedim-i Kadim'in kişiliğinin ortaya çıkarılmasına hem de değerinin anlaşılmasına sebep olmuştur. Nedim-i Kadim'in *Divançe*'si Halil Nihat Boztepe tarafından Nedim *Divan*'ının sonundaki lûgatçe kısmında yayınlanmıştır (İstanbul 1341). Ancak bazı şiirleri bu baskıda yoktur. Nedim-i Kadim'in âşkane, zarif ve neşeli gazellerinde Nedim'in şiirlerine yaklaşan bir zevk inceliği vardır (bk. NEDİM-İ KADİM).

Azmizade Haletî (ölm. 1040 - 1631) XVI. yüzyılın tanınmış şairlerinden Pir Mehmed Azmi Efendi'nin oğlu olup mükemmel bir tahsil görmüş, kazaskerliğe kadar yükselmiş âlim bir şairdir. *Divan*'ından başka, Hüseyin Vaz'ın *Ahlâk-ı Muhsinî*'sini çevirmiş, babasının yarım bıraktığı *Mihr ü Müşteri* mesnevisinin çevirisini tamamlamıştır. Yazma halinde olan *Divan*'ında 20'den fazla kasidesi, 400'e yakın gazeli vardır. Haletî, rubaî yazmaya olan merakı ve düşkünlüğü ile ayrı bir kitap teşkil edecek kadar çok rubaî yazmıştır. *Divan*'ının Bayezid umumî kütüphanesindeki yazmasında (Veliyüddin Efendi, No. 2703) 540 rubaîsi vardır. Kendisini Hayyam ile karşılaştırarak rubaîlerinin onunkiler kadar güzel olduğunu iddia eden Haletî'nin, Hayyam'

ın derecesine erişememiş olduğu gerçeğini söylemek gerekir. Hayyam, rubaîlerinde kendi hayat felsefesini ve dünya görüşünü veciz bir ifade ile vermiş bir şairdir. Haletî ise her konuda yazdığı rubaîlerinde başarılı olmakla birlikte Hayyam'ın dört mısraa sığdırdığı hayat felsefesinin vaptığı etki, onun rubaîlerinde yoktur. Bununla birlikte Haletî, edebiyatımızda rubaî şairi olarak ün yapmış. Nedim bile onun bu tarzdaki başarısını takdirle anmıştır (bk. HALETİ).

XVII. yüzyılın 2. yarısında yetişen şairlerin en büyüğü Nabî (ölm. 1124/1712)'dir. Memleketinde çok iyi bir tahsil gören, Arapçayı ve Farsçayı hakkıyla öğrenen Urfalı Nabî, İstanbul'a geldiğinde imparatorluk merkezinde yetişen bütün şairleri gölgede bırakan bir şöhrat olmuştur. Bütün şairler tarafından üstat tanınan ve 70'in üstünde olduğu için Nabî-i pîr diye anılan Nabî'nin şöhratını, Osmanzade Taib gibi bazı şairler kıskanmış ve ona gıpta edenler olmuştur.

Nabî'nin şiire taze bir hava getirdiği, gazelde bir yenilik yaptığı herkesçe kabul edilmiştir. O, şiirde his ve hayalden ziyade düşünceye yer veren hikemî tarzın temsilcisidir. Nabî'den önce pek çok şair hakimane gazeller ve beyitler söylemişse de, Nabî, bir yandan sanatçı yaradılışının sevki ile bir yandan da sosyal çevrenin ve imparatorluğun gittikçe bozulan idaresinin onun üzerinde vaptığı etki ile hakimane şiire yönelmiştir. Dindar kişiliğinden, geniş bilgisinden, seziş ve görüş kuvvetinden gelen bir olgunlukla olaylar ve insanlar hakkındaki gözlemlerini, havat tecrübelerini sağlam bir dille açık ve akıcı bir ifade ile verebilme kudretini göstermiştir. Onun veciz beyitleri ve mısraları ata sözü gibi bugün de tekrarlanır. Nabî, lirik, âşkane gazeller de yazmıştır. Bu çeşit gazellerinde de çok başarılıdır. Ancak o daha çok hikemî tarza meyletmiş ve bu alandaki üstün başarısıyla da bütün şairleri geride bırakmıştır. Hikemî vadi de denen Nabî tarzı, kendisinden sonra divan edebiyatına hâkim olmuş, ancak Nabî bu tarzın en büyük üstadı olarak kalmıştır. Gazelin, lûgat kitabı olmadığını, sade yazılması gerektiğini söyleyen Nabî, gazellerini sade bir dille yazmıştır. Kasidelerinin dili daha ağır olduğu gibi mensur eserlerini de sanatlı bir üslupla yazmıştır. *Divan*'ında pek çok kasidesi, yüzlerce gazeli, rubaî ve kıta v.b. şiirleri vardır. Gazelleriyle hakimane tarzın en mükemmel örneklerini vermiş olan Nabî, çok yazmış olduğundan onun bütün gazelleri aynı güzellikte değildir. Bu yüzden onun *Divan*'ı "ot basmış bir gülistan"a benzetilmiştir.

Manzum, mensur eserleri bulunan Nabî'nin oğluna öğütler vermek için yazdığı *Hayriye* (Hayri-nâme) adlı mesnevisi *Divan*'ından sonra en ünlü eseridir (bk. NABİ). Nabî gazelleriyle gerek yaşadığı devirde gerek ölümünden sonra geniş ve sürekli etki yapmış bir şairdir. Doğrudan doğruya onun tarzını benimsemiş olanlar dışında Nedim, Şeyh Galib gibi şairler de dahil olmak üzere XVIII - XIX. yüzyılın bütün şairleri ona nazireler yazmışlardır. Ancak o, hikemî tarzın aşılmaz üstadı olarak kalmıştır.

XVII. yüzyılın 2. yarısında yetişen şairlerden na'tlerinin çokluğu ile tanınmış olup kalın bir *Divan*'ı bulunan Nazim, Nabî'nin yakın dostu Râmî Mehmed Paşa gibi şairler arasında en dikkate değer şair Sabit (ölm. 1124/1712)'tir. *Divan*'ı, *Edhem ü Hüma'sı* ve *Zafer-nâme*'si dışında bazı küçük mesnevîleri de bulunan Sabit, şiire yeni bir tarz getirmek arzusu içindedir. Eski büyük üstatları okumuş, Nabî'

yi çok beğenerek onun etkisinde kalmış, ancak şiirde bir yenilik yapabilmek kaygısını daima taşımıştır. O, bu amaçla Türkçe deyimleri ve atasözlerini şiirlerinde bol bol kullanmış, deyimlerin mecazlı anlamlarından yararlanarak kelime oyunları ve sanatlar yapmıştır. Şiirde Türkçe deyimler kullanmak, kelimelerin gerçek ve mecazlı anlamlarından yararlanmak XV. yüzyıldan beri pek çok şairin baş vurduğu bir yoldur. Ancak Sabit bunu bir tutku haline getirmiş, bu yüzden de bazen bayağılaştığı olmuştur. Kullandığı yüzlerce deyimden bir kısmı bugün edebî dilde artık yaşamamaktadır. Bu yüzden Sabit'in şiirleri, deyimler bakımından zengin bir malzeme durumundadır. Divan şiirinin tekniğini çok iyi bilen Sabit'in dili ağır ve çetrefildir. Arapça, Farsça kelimeleri ve terkipleri oldukça çok kullanması, ayrıca, bugün kullanıştan düşmüş deyimlerle kelime oyunları yapması yüzünden çok defa onun şiirlerini anlamakta güçlük çekilir. Bununla birlikte, *Divan*'ında onun üstad bir şair olduğunu gösteren çok güzel şiirleri vardır (bk. SÂBÎT).

Mutasavvîf şairler : Aziz Mahmud Hüdayî (ölm. 1628)'nin *Divan*'ı, *Necatî'l-garîk* adlı mesnevîsi, mensur *Tarikat-nâme*'si birlikte basılmış olup 20'den fazla eseri vardır. Hüdayî şiirlerinde aruzu ve heceyi kullanmıştır. *Divan*'ının yazmaları pek çoktur.

Nakşî-i Akkirmanî (ölm. 1055/1654), Halvetî şeyhlerinin büyüklüklerinden olup Nakşî hakkında Morahzade Mustafa Lütfî Efendi tarafından yazılmış *Menakıp-nâme* 1314'te Bursa'da bastırılmıştır. Eski harflerle bastırılmış olan *Divan*'ında tasavvufî düşüncelerini açık bir dille yazmış olan Nakşî, bu yüzyılın tanınmış mutasarrıf şairlerindendir.

Ümmî Sinan (ölm. 1664) Elmalılı olup şiirlerinde Nesimî'nin etkisindedir. Eserlerini aruzla ve hece ile yazmıştır.

Niyazî-i Mısırî (ölm. 1653) Malatyalı olup Mısır'da tahsil görmüş, Elmalılı Ümmî Sinan'a derviş olmuştur. Daha sonra Bursa'da yerleşen Niyazî, Halvetîliğin Mısırî kolunu kurmuştur. Hükümeti dinlemeyip birkaç yüz müridi ile gaza yapmak için Edirne'ye gittiğinden Limni'ye sürülmüş ve orada ölmüştür. Yunus Emre'nin etkisi altında kalmıştır. Onun "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısraı ile başlayan şathiyyesine yazdığı şerhi çok meşhurdur. Halk tarafından çok okunan divanının eski ve yeni harflerle baskıları yapılmıştır. Vahdet-i vücudu Yunus'tan sonra en kolay ve samimî bir biçimde anlatmış olan Niyazî, halk arasında geniş şöhret kazanmıştır (bk. NİYÂZÎ).

Tarikatların çok arttığı bu yüzyılda yetişen daha pek çok tekke şairi vardır. Bunlardan bir kısmı hem heceyi hem aruzu kullanmış bir kısmı ise yalnızca heceyle yazmışlardır.

XVII. yüzyılda çeşitli konularda pek çok mesnevîler yazılmıştır. Mesnevî yazar şairler arasında yüzyılın 1. yarısında Atâî, 2. yarısında Nabî Osmanlı mesnevîciliğinin iki büyük şairidir.

Atâî (1582 - 1634) XVI. yüzyılın tanınmış gazel şairi olan âlim Nev'î'nin oğlu olması dolayısıyla Nev'îzade diye anılır. Eserlerinde babası ile iftihar eden Atâî'nin *Hamse*'si, *Divan*'ı ve *Şekayık zeyli* en önemli eserleridir. Atâî'nin *Hamse*'sindeki mesnevîler *Nefhatü'l-ezhar*, *Sohbetü'l-ebkâr*, *Âlem-nüma* (*Saki-nâme*), *Heft-han* ve *Hilyetü'l-efkâr*'dır. Sade ve akıcı bir dille yazılmış olan bu mesnevîlerde *Saki-nâme* dışındakiler dinî, ahlâkî, mahallî konulardan oluşan küçük hikâyelerdir. İçlerinde konusu açık saçık

olanlar da vardır. Gerek *Saki-nâme*'de gerek bu küçük hikâyelerde İstanbul'a ait tasvirlerin ve yerli hayatı aksettiren özelliklerin bulunması mesnevî edebiyatımızın yerleşmesinde Atâî'nin mesnevîlerine ayrı bir yer ve önem kazandırmıştır. Şeyh Galib *Hüsn ü Aşk*'ında Atâî'nin mesnevîlerini pek beğenmediğini söylemekle birlikte onun Osmanlı mesnevîciliğinde yeni bir tarz yarattığı kabul edilmiştir. Atâî'nin *Hamse*'sindeki eserlerinin beğenildiği ve çok okunduğunu yazmalarının fazlalığı gösterir. *Hamse*'sindeki *Hilyetü'l-efkâr* eksik bir mesnevîdir (A. S. Levend bas. 1948). *Heft-han* Turgut Karacan tarafından bastırılmıştır (1975). Atâî'nin *Divan*'ının yalnızca İstanbul kütüphanelerinde 16 yazmasının bulunması, onun şöhretini gösterir. Atâî'nin bir de *Hezliyyat divançesi* vardır (Üniversite Ktp. 319). Atâî'nin *Hadikatü'l-hakayık fi tekmileti's-şekayık* adıyla Taşköprülüzade'nin *Şekayık*'ına yazdığı zeyil, onun en tanınmış eserlerindendir (1268). Oldukça ağır bir dille yazılmış olan *Şekayık zeyli*, edebiyat tarihimiz için çok önemli bir kaynaktır.

Mevlid, miraciye, hilye, hadis-i erbain gibi dinî konularda yazılmış eserlerin, divanlarda tevhid, münacat ve na'lerin arttığı görülür. Nazim'in na'leri divanında oldukça geniş yer tutar. Hakanî'nin *Hilye-i şerif*'inin etkisi ile Cevrî *Hilye-i ciharyar-ı güzîn*, Neşatî *Hilye-i enbiya*, Güttî *Hilye-i Hüseyin*'i yazmıştır.

XVII. yüzyılda miraciyeler çok yazılmıştır. Önceki yüzyıllarda mesnevîlerde görüldüğü gibi, mesnevîlerin giriş kısımlarındaki na'lere miraciyenin de eklenmesi âdettir. Bu yüzyılda da buna uyulmuştur. Atâî'nin *Hamse*'sindeki bütün mesnevîlerinde miraciye bölümü vardır. Kafzade Faizî, *Leylâ ve Mecnun*'una (Millet Ktp. 506) miraciye bölümü koymuştur. Nadirî'nin, Halefî'nin, Atâî'nin, Neşatî, Nailî, Fasîh, Riyazî v.b. divanlarında miraciye şiirleri vardır. Bu miraciyelerden Nadirî'nin miraciyesi gibi bir kısmı kaside ve gazel biçimindedir (bk. Metin Akar, *Türk edebiyatında manzum miras-nâmeler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdarî Bilimler Fakültesi, basılmamış doktora tezi 1980).

XVII. yüzyılda manzum ve mensur hadis-i erbainler de yazılmıştır. Feyzî-i Kefevî (ölm. 1616), Nabî, Fethî-i Karamanî (ölm. 1694)'nin manzum hadis-i erbainleri vardır. Kemaleddin Mehmed (ölm. 1612), Abdurrahman Hıbrî (ölm. 1676) mensur hadis-i erbain yazmıştır (bk. A. Karahan, *İslam Türk edebiyatında kırk hadis*, İstanbul 1954).

Bu yüzyılda saki-nâmelerin çok yazıldığı dikkati çeker. Divanlarda yer alan saki-nâmelerden başka, müstakil saki-nâmeler de yazılmıştır. Nefî'nin *Divan*'ındaki *Saki-nâme*'si gibi terkib-i bend şeklinde yazılmış olanlar da vardır. Yahya'nın *Saki-nâme*'si *Divan*'ının yazma nüshalarında ve basmasında bulunmakla birlikte müstakil bir mesnevîdir. Atâî'nin *Saki-nâme* (*Âlem-nüma*)'sinden başka Riyazî (Üniversite Ktp. 2832/2), Faizî (*Divan*'ında), Sabuhî, Cem'î (ölm. 1070/1659), Fehim, Selânikli Esad, Azmizade Halefî (Nuruosmaniye Ktp. 3942) (ölm. 1041/1631), Bahaî, Tiflî'nin divanlarında saki-nâmeler vardır. Bunlardan bir kısmında Nefî'nin eserinde olduğu gibi doğrudan doğruya şaraptan, içkiden, sakiden bahsedilmiş, Yahya'nın *Saki-nâme*'si gibi bir kısmında ise şarap ilâhî aşk, saki mürşid, meyhane tekke yerinde mecazî anlamlarda kullanılmıştır.

Bu yüzyılda klasik mesnevî konuları geçmiş yüzyıllardaki rağbeti görmemiş olmakla birlikte büsbütün bırakılmamıştır. Bursalı Hevayî Mustafa (ölm. 1017/1608), Bağ-

dadlı Abdüldelil Zihni (ölm. 1023/1614)'nin *Yusuf u Züleyha'yı*, Faizî'nin *Leylâ ve Mecnûn'u*, Rif'atî (ölm. 1080/1699)'nin *Yusuf u Züleyha* ile *Leylâ ve Mecnûn'u*, Fasih Dede'nin *Hüsrev ü Şirin* ile *Mahmud u Yaz'ı*, Bursalı Hevayî Mustafa'nın *Yusuf u Züleyha* ve *Vamuk u Azra* mesnevilerini yazdıkları kaynaklarda bildirilir.

Fedaî Dede (ölm. 1045/1635)'nin *Mantuk'ul-esrâr* adlı *Mantuk'ul-tayr* çevirisi (1274 taşbasması), Ömer Fuâdî (ölm. 1046/1636)'nin Attâr'ın *Bülbül-nâme* çevirisi bu yüzyılın tasavvufî mesnevilerindendir. Manisalı Birrî (ölm. 1127/1715), Ömer Fuadî'nin *Bülbülüye'sini* nesre çevirmiştir (Bursa İl Halk Kütüphanesi, Genel 1161).

Şehrengizler XVI. yüzyıldaki kadar fazla yazılmış olmamakla birlikte bu yüzyılda da yazılmış şehrengizler vardır. Neşatî'nin *Edirne şehrengizi* (Üniversite Kütüphanesi, 545, *Divan'ı* içinde), Fehim'in *İstanbul şehrengizi* (Üniversite Kütüphanesi, 2932, *Divan'ı* içinde), Gelibolu Vecihî (ölm. 1019/1610)'nin *Gelibolu şehrengizi*, Tab'î (ölm. 1064/1653)'nin *İstanbul şehrengizi* sayılabilir (A. S. Levend, *Türk edebiyatında şehrengizler*, İstanbul 1958).

Sur-nâmelerden Abdî'nin 1675'te Edirne'de IV. Mehmed'in şehzadelerinin ve kızı Hadice Sultan'ın evlenme günlerine ait *Sur-nâme'si* (Revan, 823), Nabî'nin aynı gün için yazdığı *Sur-nâme* (A. S. Levend, *Nabî'nin Surnâmesi*, İstanbul 1944) bu türün örnekleridir.

Bu yüzyılda şairler arasında hiciv ve hezel çok yaygındır. Nef'î *Sihâm-ı kaza* adlı eserinde topladığı çoğu küfür mahiyetindeki amansız hicivleriyle bu türün en başta gelen şairidir. Devrinde hicvetmediği şair hemen yok gibidir. Babasını bile hicvetmiştir. Atâî'nin, Riyazî'nin, Mantıkî'nin hicviyeleri vardır (Bu yüzyılın halk şairleri için bk. HALK EDEBİYATI).

Mensur eserler : Tezkireler. XVII. yüzyılın başında, nesirde sade, orta sanatlı ve ağır nesir olmak üzere üç üslûbun kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzyılın tezkireleri genellikle çok sade olmayan bir dille oldukça açık ve anlaşılır bir üslûpla yazılmışlardır.

XVII. yüzyılda yazılmış olan mensur eserler arasında tezkirelerin edebiyat tarihi yönünden özel bir yeri ve önemi vardır. Riyazî (ölm. 1054/1644)'nin 1018/1609'da yazdığı *Riyazü's-suara'sı* bu yüzyılın en önemli tezkirelerindendir. Riyazî, eserine XV. yüzyıldan 1609'a kadar yaşamış 400'den fazla şairi almış, kendisinden önce yazılmış tezkirelerden de yararlanmış. Riyazî tezkiresinin dili pek ağır olmamakla birlikte sade de sayılmaz. Riyazî'nin *Düsturu'l-amel fi durubî'l-emsal*, *Risale fi ilmi'l-beyan Sahayifü'l-letaif*, İbni Hallikan'ın *Vefeyatü'l-a'yan* adlı tanınmış biyografik eserinin kısaltılmış çevirisi gibi mensur eserleri de vardır. Divanı ile 1052 beyitli *Saki-nâme'si* de bulunan Riyazî, aynı zamanda bu yüzyılın tanınmış şairlerindendir. Kasidede Bakî'nin ve Nef'î'nin etkisinde kalmış olan Riyazî, Nef'î ile hiç anlaşılamamış, birbirlerine karşı hicviyeler yazmışlardır. Kasidelerinin girizgâhlarındaki başarısı dikkati çekmiş, Bakî'nin ve Nef'î'nin hayallerine yakın hayaller ve tasvirler yapmıştır. Tasavvufun etkisi altında kalmış olan Riyazî'nin duygulu, zarif gazelleri vardır.

Kafzade Faizî (ölm. 1031/1621)'nin 1620'de yazmış olduğu *Zübdetü'l-eş'ar* adlı tezkiresi, daha çok antoloji niteliğinde olup XV. yüzyılın 2. yarısından kendi devrine kadar yaşamış olan şairlerden bir iki cümle ile söz etmiş ve şiirle-

rinden örnekler vermiştir. Divanından başka *Saki-nâme'si* ile yarım bıraktığı *Leylâ ve Mecnun* mesnevisi vardır.

Seyyid Mehmed Rıza (ölm. 1082/1671), *Tezkire tü's-suara'sına* Fatih'ten IV. Murad'a kadar olan şair padişahlar ile 1000/1591 tarihinden beri yetişen şairleri almıştır. Eski harflerle bastırılmış olan (İstanbul 1316) Rıza tezkiresinin dili pek sade olmamakla birlikte çok ağır da değildir. Aynı zamanda şair olan Rıza, Nev'î ve Yahya etkisinde şiirler de yazmıştır.

Yümnî Mehmed Salih (ölm. 1073/1662)'in yazdığı tezkire, çağdaşı 29 şairden söz ettiği küçük bir eserdir. Onun müsvedde halindeki tezkiresini Ali Emirî temize çekmiştir (Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Bl. No. 780 - 781).

Seyrekzade Mehmed Asım (ölm. 1086/1676)'ın *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'ar'ı*, Kafzade'nin eserine zeyildir. Rıza Paşa Kütüphanesi nüshası yazarın el yazısıyladır. 123 şairin hayatından ve eserlerinden örnekler vermiştir.

Mustafa Mücib (ölm. ?)'in *Tezkiretü's-suara'sı* Kafzade'nin *Zübdetü'l-eş'ar'ına* zeyil olup 1122/1710'da yazılmıştır. 112 şairi içine alan bu tezkire de yazma halindedir (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4965, 287b - 293b). Bu yüzyıl tezkirelerinden olan Güftî (ölm. 1088/1678)'nin *Teşrifatü's-suara* (Hamidiye 1113)'sı şairlerden alaycı bir dille bahseden tek manzum tezkiredir (F. Timurtaş, *Edirneli Güftî ve Teşrifatü's-suara'sı*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" II, 3 - 4, 1948).

XVII. yüzyılda edebî alanda sanatlı ve süslü nesir üslûbunun tanınmış iki temsilcisi Veysî ile Nergisî'dir. Bunların eserlerinde nesir dili o kadar ağırlaşmıştır ki çok defa sözlükle dahi yazdıklarını anlamak zordur. Çünkü seciler yapmak ve hüner göstermek maksadıyla zincirleme terkiplerin yer aldığı uzun cümlelerle fikir ikinci plana atılmıştır. Bu üslûbun en tanınmış temsilcilerinden olup aynı zamanda şair olan ve divanı da bulunan Veysî (ölm. 1628) *Hab-nâme* (*Vakıa-nâme*), *Şahadet-nâme*, *Düretü't-tac fi sahibî'l-mirac* adlı siyer kitabında süslü, sanatlı ve anlaşılması güç bir nesir dili ve üslûbu kullanmıştır. Ancak duygularındaki samimiyeti dolayısıyla *Hab-nâme'si* ve *Siyer'i* kültürlü kişilerce beğenilmiş ve çok okunmuş olup her iki eser de eski harflerle bastırılmıştır.

Nergisî (ölm. 1634)'nin beş mensur eserden oluşan hamsesinde *Nihalistan*, *İksir-i saadet*, *Meşaku'l-uşşak*, *Kanunî'r - Reşad*, *Gazavat-ı Mesleme* adlı eserleri vardır. Nergisî'nin eserleri mensur olduğu halde bu beş eser bir araya getirilerek "hamse" adı verilmiştir. *Nihalistan* beş bölüme ayrılmış olup cömertliğe, aşka, tövbeye ve çeşitli konulara ait küçük hikâyelerden ve fıkralardan oluşan bir eserdir. *İksir-i saadet*, Gazalî'nin *İhya-yı ulûm'*undan özetleyerek yazdığı *Kimya-yı saadet* adlı tanınmış eserinin 4. bölümü olan *Rûkn-i muamelât*'ın Türkçeye çevirisidir. Eser IV. Murad adına yazılmıştır. Gerçek sevgiden, din kardeşliği hukukundan, konuşma adabından, padişah emrine itaatten, dostluğun ve arkadaşlığın gereklerinden, hilm ve gururun kötülüğünden, iyilik etmekten, çocuklara şefkatli davranmaktan, ana baba akrabaya saygıdan bahsetmiştir.

Meşaku'l-uşşak adlı eseri Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye ithaf edilmiş olup baştaki "hamd ü senâ" kısmından sonra bir kaside ile Yahya Efendi övülmüştür. Nergisî, yedi aşk fıkrasından oluşan eserini Elbasan kadısı iken bir kitap yazmak isteyerek işittiği, okuduğu aşk fıkralarından bu eserini meydana getirdiğini söyler. *Kanunî'r - Reşad*, İlhanlı hükümdarlarından Sultan Muhammed Hüdebende için yazılmış

Ahlâku's-saltana adlı bir kitaptan Türkçeye çevrilmiş olup IV. Murad'a sunulmuştur. Eserin başında IV. Murad'dan başka Şeyhülislâm Ebussuudzade Esad Efendi, Rumeli kazaskeri Ganizade Nadîrî, Anadolu kazaskeri Azmizade Hâletî de övülmüştür. Eserde IV. Murad'a yazarın bir nasihatı ile "Fatih'in İstanbul fethedilecek mi" diye sormak için Ahmed Paşa'yı Akşemseddin'e gönderdiğine dair bir hikâye de yer almıştır. Eser, Padişahların memleketi idare ederken nelere dikkat etmeleri gerektiğini öğreten "Nasihatü'l-mülûk" mahiyetinde bir siyasetnamedir.

Hamsedeki 5. eserin asıl adı *El-akvalü'l-müselleme fi gazavatı'l-Mesleme*'dir. Emevîlerden Abdülmelik oğlu Mesleme'nin Bizans ordularıyla savaşı, İstanbul kuşatması, Galata'da Arap camiini yaptırması anlatılmıştır.

Nergisi'nin dili, üslûbu ağır olduğu halde "hamse"sindeki eserleri çok beğenilmiş ve çok okunmuş olup eski harflerle bastırılmıştır (İstanbul 1285/1868) (bk. NERGİSİ).

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl nesrinin en dikkate değer yazarlarından. 25 mart 1611'de İstanbul'da doğmuş ve 1684'te ölmüş olduğu anlaşılan Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*'si ile bize bu türün bir şaheserini bırakmıştır. Dil, tarih, coğrafya, sosyoloji, folklor ve edebiyat bakımından zengin malzemeyi içine alan 10 ciltlik *Seyahat-nâme*, Türk kültür tarihinin abidelerindendir (bk. EVLİYA ÇELEBİ).

Bu yüzyılın tanınmış âlimlerinden Kâtip Çelebi (1609 - 1656) tarih, coğrafya, bibliyografya, sosyoloji, ahlâk gibi birçok konularda yazdığı eserleriyle Türk ilim tarihinin değerli bir temsilcisidir (bk. KÂTİP ÇELEBİ). Eserleri pek sade olmamakla birlikte anlaşılır bir dille yazılmıştır. Binlerce eseri görerek hazırladığı Arapça *Keşfü'z-zünun* adlı iki ciltlik bibliyografya eseri kültür tarihimizin, dolayısıyla edebiyat tarihimizin çok önemli kaynaklarından olup bugün elimize geçmiş olan birçok eserin varlığını bu eserden öğrenmekteyiz.

Bu yüzyılın önemli tarihlerinden Peçevî tarihi ile Naima tarihi oldukça sade bir nesir dili ve üslûbuyla yazılmıştır. Koçu Bey'in IV. Murad'a sunduğu meşhur *Lâ-yiha'sı* dil bakımından sade nesrin en güzel örneğidir (bk. PEÇEVÎ, İbrahim; NAİMA, Mustafa Efendi; KOÇI BEY).

Bu yüzyılın nesir yazarlarından Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (1591 - 1657)'nin *Ravzatü'l-ibrâr* adlı tarihi ağır bir dille yazılmıştır. *Divan'ı*, *Gülşen-i niyaz* adlı dinî, ahlâkî mesnevisi de bulunan Abdülaziz Efendi'nin Arapçadan, Farsçadan çevirileri ve diğer mensur eserleri *Osmanlı müellifleri*'nde verilmiştir (III, 120 - 121).

Taşköprülüzade Kemaleddin Efendi (ölm. 1030/1620), Abdî mahlâsıyla şiirler de yazmış olan Sarı Abdullah Efendi (ölm. 1071/1660), Ankaralı İsmail Rusuhî Dede (ölm. 1631) bu yüzyılın âlimlerinden ve mutasavvıflarından olup pek çok eserleri vardır. Baldırzade Şeyh Mehmed Selisi (ölm. 1060/1650), Hulvî Mahmud (ölm. 1064/1653), Sunullah Gaybî (ölm. 1072/1661), Abdurrahman Abdî Paşa (ölm. 1103/1691) da bu yüzyılın nesir yazarlarındandır.

XVIII. yüzyıl

XVIII. yüzyılda edebiyatımızın genel durumunda herhangi bir değişiklik yoktur. Bu yüzyılda da sanat anlayışı ve edebiyat türleri geçmiş yüzyıllardakinin devamıdır. Ancak bu yüzyıla gelinceye kadar edebiyatımızda büyük üstatlar yetişmiş, edebî türlerin hepsinde mükemmel eserler verilmiştir. Bu durumda şairlerin geçmiş üstatlara erişebilmeleri ve bir yenilik gösterebilmeleri çok güçleşmiştir.

Çünkü aynı edebî anlayışla, aynı vasıtalarla, aynı malzeme-yi işleyen divan şairlerinin bir üstünlük gösterebilmeleri ancak şahsî kabiliyetleri ile mümkün olabilir. Bu yüzyılın şairleri edebî kültür ve teknik maharet bakımından yetkin ve güçlü olmakla birlikte eski üstatların yolunda başarılı şiirler yazmaktan öte üstün bir sanat gücü gösterememişlerdir. Sadece yüzyılın 1. yarısında Nedim, 2. yarısında Şeyh Galib şahsî dehaları sayesinde bir yükseliş kaydetmişlerdir.

Esasta bir değişiklik olmamakla birlikte edebiyatın gelişmesinde bu yüzyıla has birtakım özellikler bulunmaktadır. Edebî türlerin hepsinde daha çok yerleşme olmuş, mahallî konular ve günlük yaşayış edebiyata daha çok girmiştir. Böylece XVIII. yüzyıl, divan edebiyatının halk zevkine yaklaştığı ve kendi benliğini geniş ölçüde yansıttığı bir devirdir. Divan şairlerinin bu yüzyıla gelinceye kadar hece ile şiir yazdıkları görülmediği halde Nedim ile Şeyh Galib'in hece vezniyle birer türkû yazmaları divan edebiyatında halk zevkine de yer verilmiş olmasının dikkate değer bir örneğidir. Bu yüzyılda şarkı şeklinin çok rağbet görmesi, birçok şairin şarkılar yazmış olması, Galib gibi bir Mevlevî şeyhinin bile divanında pek çok şarkıların bulunması, günlük hayatın şiirde yer alması ve halk zevkine yaklaşılmış olması yüzündendir. Nedim başta olmak üzere hemen bütün şairler günlük konuşma dilini sade ve canlı bir biçimde deyimleri, ata sözleri, hatta bazan Arapça, Farsça kelimelerin halkın ağzında bozulduğu şekliyle kullanmışlardır. Şeyh Galib gibi Nedim'den daha çok geleneğe bağlı olan bir şairin "Türkî-i basit" ile bir gazel yazması ve Nabî'nin *Hayr-abad*'ının dilini çok terkipli bularak eleştirmesi dilde sadeleşme akımının bu yüzyılda almış olduğu mesafeyi gösterir. Yüzyılın 2. yarısında Sümbülzade Vehbî, Enderunlu Fazıl, büyük sanatçı olmamaları yüzünden sade dille yazmak, yerli konuları ve halk zevkini şiire sokmak merakıyla basitleşmişler, zevksizliğe düşmüşler, bazen açık saçık, müstehcen sözler kullanacak kadar ileri gitmişlerdir.

Bu yüzyılda İran edebiyatının etkisi hemen hiç kalmamıştır. Şeyh Galib'in sebk-i hindîyi kullanması, Şevket-i Buharî'yi beğenmesi ve kendisini Rum (Anadolu)'un Şevket'i sayması bütün bir yüzyıla teşmil edilemeyeceği gibi, Şeyh Galib bu üslûbu kendi sanat zevkine yakın bulduğu için kullanmıştır ve bu üslûp içerisinde yarattığı parlak hayaller onu edebiyatımızın en orijinal şairlerinden biri yapmıştır. Bu yüzyılın şairleri kendilerine Türk edebiyatının büyük üstatlarını örnek almışlar, onlara erişmeye özenmişlerdir. İran edebiyatından gelen klasik mesnevî konuları büsbütün bırakılmıştır. Mesnevîler, yerli hayattan alınmış hikâyeler, din, ahlâk ve nasihatleri içeren hikâyelerden oluşmaktadır. Bu yüzyılın ve Türk edebiyatının ünlü mesnevisi *Hüsni ü Aşk* gerçi İran ve Türk edebiyatlarında daha önce örnekleri bulunan alegorik (temsili) bir eser ise de Şeyh Galib, tasavvufun kelime ve terimlerini konunun özelliğini belirtecek biçimde seçerek kişileştirmiş ve bir aşk hikâyesi biçimine sokmuştur. Vahdet-i vücuda erişebilmek için tasavvufun merhaleleri tamamen şahsî buluşlarla, tasvirlerle işlenerek orijinal bir eser meydana getirilmiştir.

Bu yüzyılın nesir dili ve üslûbu XVII. yüzyıl nesrinin devamıdır. "Sade nesir", "orta nesir", "sanatlı ve süslü nesir" olmak üzere üç ayrı nesir üslûbu kullanılmıştır. Safaî tezkiresi orta ve anlaşılır bir dille yazıldığı halde Salim tezkiresi ağır bir dille yazılmıştır. Sakıb Dede'nin *Sefine-i Nefise-i Mevleviyan*'ı Veysilerin, Nergisilerin üslûbu ka-

dar ağır, anlaşılabilir bir eserdir. Vakanüvis Masrafzade Şefik Efendi'nin 1703 ihtilâlini anlatan *Şefik-nâme'si* de yine çok ağır bir dil ve üslûpla yazılmıştır. Yüzyılın başında yaşamış olan şairlerden Mevlâî Nesib Dede (ölm. 1714)'nin, Hz. Ali'nin sözlerini Türkçeye çevirdiği *Rişte-i cevahir* adlı eserinin dili ağır terkipli olduğu gibi, Bursalı Belîğ (ölm. 1729) de *Güldeste-i riyaz-i ırfan'ı* oldukça ağır bir dille yazmıştır. Lâle Devri'nin iki tarihçi şairinden Raşid Efendi, tarihini ağır, çetrefil bir dille yazdığı halde Lâle Devri'nin bütün olaylarının anlatıldığı Asım tarihinin dili sade ve tabiidir. 1720 tarihinde Paris'e elçi olarak giden Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin *Sefaret-nâme'si*, 1763'te Berlin sefirliği yapan Resmî Ahmed Efendi'nin *Nemçe sefaret-nâme'si*, şair Dürri (ölm. 1722)'nin *İran sefaret-nâmesi* sade bir dille, yapmacıksız tabii bir üslûpla yazılmış mensur eserlerdir. Aziz Efendi (ölm. 1798)'nin *Muhayyela-tı Aziz Efendi* adıyla tanınan kitabı, eski masal ile modern hikâye arasında orijinal bir eser olup sade bir dille ve açık bir üslûpla yazılmış edebî nesir örneğidir.

XVII. yüzyılın 2. yarısında ve bu yüzyılın başlarında yaşamış olan Nabî (ölm. 1712), Sabit (ölm. 1712), Kâmi (ölm. 1723), Osmanzade Taib (ölm. 1724), Nazım (ölm. 1726) devrin üstat şairleridir. Bunlar arasında en ünlü ve büyük şair Nabî öldükten sonra üstat olarak onun yerini Edirneli Efendi diye anılan Kâmi almıştır. Kâmi ile Osmanzade Taib, İbrahim Paşa devrini de idrak etmiş Lâle Devri şairlerindendir.

1703'te tahta geçen ve 1730 Patrona Halil isyanına kadar padişahlık yapan III. Ahmed şair, hattat, zevki ve eğlenceyi seven bir padişaktır. Necip mahallâsiyle şiirler yazmış, "murakka" denen yazı levhaları bırakmış, sarayda kendi adına bir kütüphane kurmuş, ilim ve sanat erbabını koruyan bir padişaktır. Şehzadeliğinden beri tanıdığı ve takdir ettiği ve 1718'de sadrazamlığa getirdiği İbrahim Paşa'ya büyük bir güven besleyerek devlet işlerinde tam yetki vermiştir. İbrahim Paşa yenilik taraftarı, okumayı seven, özellikle tarihe meraklı, manzum beyitler ve mısralar söyleyecek kadar edebiyatla ilgili, âlimlerle, şairlerle sohbetten hoşlanan, zevke, eğlenceye düşkün bir sadrazamdır. İstanbul'u güzelleştirmek için geniş bir imar faaliyetine girişerek Boğaz'ın iki tarafında yalılar yaptırmış, Haliç'te Kâğıthane'deki boş araziye devlet ricaline dağıtarak ağaçlandırılması için ferman çıkartmış, Kâğıthane'de Sadabad denen yerde padişah için yaptırılan Hümayunabad köşkünün, fiskiyeli havuzların, su cetvelinin yapımına sadrazam bizzat nezaret ederek üç ayda tamamlatılmıştır. Uzun yıllar süren savaşların yorgunluğunu gidermek, barışın tadını çıkarmak için yazın lâle eğlenceleri, kışın helva sohbetleri düzenlenmiş, Sarayın ve devlet ricalinin yaşayışında, giyim ve kuşamında daha bir inceleme ve Avrupalılık özentişi başlamış, kürk modası almış yürümüş, lâle soğanının fiyatı çok yükseldiği için hükümet bunlara narh koymak gereğini duymuştur. Halk da büyüklerden gördüğü bu yaşantı ve özentiye imkânları nispetinde, kendi hayatlarına uygulayarak bayramlarda, nevrularda, Kâğıthane'de, Hisarlarda, Göksu'da eğlenmek fırsatını kaçırmamıştır.

Lâle Devri'nin zevk ve eğlence içerisinde geçen şaşaalı yaşantısı edebiyata da geniş ölçüde girmiştir. Padişahın, İbrahim Paşa'nın ve devlet ricalinin bulunduğu eğlencelere şairler de çağırılmışlar, her fırsatta yazdıkları kasidelerle sanatlarını ve hünerlerini göstermişler, devrin zevk ve eğlencesini gazellerinde ve şarkılarında terennüm etmişlerdir.

Lâle Devri'nin en tanınmış şairleri : Kâmi (ölm. 1723), Dürri (ölm. 1723) (bk. DÜRRÎ AHMET EFENDİ) Osmanzade Taib (ölm. 1724) (bk. OSMAN-ZADE TAİB), Cazim (ölm. 1725) (bk. CAZİM), Zeyrekzade, Salim (ölm. 1725), Nedim (ölm. 1730) (bk. NEDİM, Ahmet Efendi), Sami (ölm. 1733) (bk. SAMÎ, Arpaemini-zade Mustafa Efendi, İzzet Ali Paşa (ölm. 1734) (bk. İZZET ALİ PAŞA), Raşid (ölm. 1735) (bk. RAŞİD EFENDİ), Seyyid Vehbî (ölm. 1736), Nahifî (ölm. 1738) (bk. NAHİFÎ), Âtîf (ölm. 1742) (bk. ÂTİF, Mustafa), Münif (ölm. 1743), Neylî (1673 - 1748) (bk. NEYLÎ), Hâmi-i Âmidî (ölm. 1747), Asım (ölm. 1759) (bk. ASİM [Çelebizade])'dır.

İbrahim Paşa, bir ilim heyeti kurarak Arapça ve Farsça tanınmış tarihleri Türkçeye çevirmiştir. Bu heyette Osmanzade Taib, Neylî, Nahifî, Nedim, Salim gibi şairler de vardır. İbrahim Paşa bir darü'l-hadis medresesi açmış, kendi adına bir kütüphane de kurmuş, kütüphanesine Nedim'i, hâfız-ı kütüb (kütüphane müdürü) yapmıştır. 1727'de matbaanın kurulması, bir kâğıt fabrikası ile çini fabrikasının açılması İbrahim Paşa devrinin önemli yenilik hareketlerindendir.

XVIII. yüzyılın 2. yarısında yaşayan şairlerin belli başlıları şunlardır : Nevres-i Kadim (ölm. 1761), Ratib Ahmed Paşa (1722 - 1761) (bk. RÂTİB AHMED PAŞA), Haşmet (ölm. 1761) (bk. HAŞMET EFENDİ), Mehmed, Koca Ragıb Paşa (ölm. 1762) (bk. RÂĞİB MEHMED PAŞA), Fitnat Hanım (ölm. 1780), Esrar Dede (ölm. 1796) (bk. ESRAR DEDE), Şeyh Galib (1757 - 1799) (bk. ŞEYH GALİB), Dede Efendi, Hoca Neş'et (ölm. 1807), Sümbülzade Vehbî (ölm. 1809), Sürurî (1752 - 1813) (bk. SÜRURÎ, Seyyid Osman).

XVIII. yüzyıl şairleri, Necatî, Bakî, Fuzulî, Nef'î, Nalî gibi büyük üstatların şiirlerine nazireler yazarak hem onlara erişebilmek çabasını göstermişler hem de kendi sanat güçlerini ispat etmek istemişlerdir. Fakat XVIII. yüzyıl şairlerinin asıl örnek aldıkları iki büyük üstat, kasidede Nef'î, gazelde Nabî olmuştur. Nedim, Nef'î'ye nazire kasideler, Nabî'ye nazire gazeller yazarak, ayrıca Nef'î'ye takdirini dile getirerek az çok onların etkisini taşır. Nedim'in yeni bir dille söylediği neşeli, hayat dolu şuh gazelleri ve şarkıları Lâle Devri'nin diğer şairleri tarafından beğenildiği gibi, ölümden sonra Nedim tarzını bir çığır halinde sürdüren şairler de olmuştur (bk. Hasibe Mazioğlu, *Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilikler*, Ankara 1958) İzzet Ali Paşa, Asım, Vakanüvis Pertev, Sümbülzade Vehbî, Enderrunlu Fazıl daha çok Nedim tarzını benimseyen şairlerdir. Bu yüzyılın bir kısım şairlerinin gazellerinde hem Nabî hem Nedim'in etkisi vardır. Seyyid Vehbî, Neylî, Yenişehirli Belîğ, Haşmet gibi şairlerde her ikisinin de etkisi görüldüğü halde Salim, Dürri, Raşid, Hâzık, Koca Ragıb Paşa, Fitnat Hanım, Neşet gibi şairler daha çok Nabî tarzında yazmışlardır. Bunların içerisinde özellikle Koca Ragıb Paşa, Nabî tarzının en başarılı şairi olup Nabî seviyesine erişememişse de, birçok beyitleri Nabî'ninkiler gibi ata sözü niteliğini kazanmıştır. Bu yüzyılın Nedim'le birlikte iki zirvesinden biri olan Şeyh Galib üzerinde de Nabî'nin ve Nedim'in etkisi vardır. Ancak, Nedim'in neşeli şuh gazellerine ve şarkılarına nazire yazmaktan kendisini alamayan Galib, Nedim'e nazire yazmayı seyhliğine yakıştıramadığını da söylemek gereğini duymuştur.

XVIII. yüzyılın mutasavvıf şair ve yazarları : Bursalı İsmail Hakkı Celvetî (ölm. 1724), aynı zamanda *Divan'ı*

ve başkaca manzum eserleri ile bu yüzyılın âlim ve mutasavvıf şairlerindendir. *Osmanlı müellifleri*'nde mensur ve manzum 105 eserinin ve risalesinin adları verilmiştir (I, 28). *Ruhü'l-beyan* adlı tefsiri, *Mesnevî şerhi*, *Muhammedîye şerhi*, *Pend-i Attar şerhi*, *Bostan şerhi* gibi önemli ve değerli eserler yazmıştır.

Mutasavvıf bir şair olan Erzurumlu İbrahim Hakkı (ölm. 1772)'nin *Divan-ı ilâhiyat*'ından başka manzum ve mensur pek çok eserleri olup en tanınmış çeşitli ilimlerden bahsedene ansiklopedik büyük eseri *Ma'rifet-nâme* (bas. İstanbul 1294/1877)'sidir. İçerisindeki manzum kısımlar arasında *Kıyafet-nâme*'si de vardır.

Şeyh Salâhi-i Uşşakî (ölm. 1781) mutasavvıf, âlim ve şair bir zat olup *Osmanlı müellifleri*'nde 60'a yakın eserinin adları verilmiştir (I, 105 - 107).

Yetim mahlûsıyla şiirler yazmış olan La'lizade Abdülhakî, Şeyh Sezaî, Neccarzade (Dülgerzade de denir), Şeyh Rızâ, Azmî Baba bu yüzyılın mutasavvıf şairleridir.

Mesnevîler : Bu yüzyılın edebî yönden en değerli ve tanınmış eseri *Hüsn ü Aşk'tır* (bk. ŞEYH GALİB). Yine bu yüzyılın tanınmış mesnevîlerinden Nahîfî (ölm. 1738)'nin *Mesnevî tercümesi* Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tamamının manzum çevirisidir (Bulak 1851). Nahîfî'nin ayrıca *Mevlid*, *Mi'râciye*, *Hicret-nâme*'si ile *Hilyetü'l-envar* mesnevîleri vardır (Hamidiye 252 Külliyyat). Arif Süleyman (ölm. 1770)'ın *Mirâciye*, *Regâibiye*, *Hiyle-nâme*'sinden başka *Divan*'ı da vardır (Bulak 1258). Hakim Seyyid Mehmed (ölm. 1770)'in de Hakanî'ye nazire olarak yazdığı *Hilye*'si, Bursalı İ. Hakkî'nın *Mirâciye*'si dinî mesnevîlerdir. Bu yüzyılda Subhizade Feyzî (ölm. 1749) Hamse sahibi tek şairdir (bk. A. S. Levend, "Türk Dili Araştırmaları Yıllığı" 1955). Enderunlu Fazıl'ın *Zenan-nâme*, *Huban-nâme* mesnevîleri edebî değeri olmamakla birlikte edebiyatımızın yerleşmesinin özelliklerini göstermesi bakımından anılmaya değer. Sünbülzade Vehbî (ölm. 1809) *Lütfiye*'si, *Şevk-engiz*'i, manzum sözlükleri olan *Tuhfe*'si ve *Nuhbe*'si ile bu yüzyılın tanınmış mesnevî yazarlarındandır.

Yüzyılın sonunda Darendeli Bekâî (ölm. 1785)'nin *Battal-nâme*'si 7 000 beyit kadardır. Müminzade Hasib'in *Sil-kû'l-leâl-i Âl-i Osmanî*'si 18 000 beyitten fazla olup bu yüzyılda yazılmış tarihî mesnevîlerin en tanınmışıdır (Halet Efendi Kütüphanesi, 596). Yazarın ayrıca *Hadikatü's-suedâ*'yı nazmettiği ve bir de *Mevlid* yazdığı *Osmanlı müellifleri*'nde yazılıdır (II, 105).

Mensur eserler : *Tezkireler*. Safaî (ölm. 1138/1725), *Tezkiretü's-su'arâ*'sını 1132/1720'de yazmış olup üslûbu sadedir. Eserin Halet Efendi Kütüphanesi, No. 112'deki nüshasının müellif zamanında yazıldığı ve Safaî tarafından tashih edildiği sanılmaktadır. Safaî tezkiresine, içlerinde Nedim'in de bulunduğu, devrin 18 âlim ve şairinin takrizleri vardır. Halet Efendi nüshasında (No. 112) bu takrizler bulunmaktadır.

Salim (ölm. 1743), *Tezkiretü's-su'arâ*'sını 1134/1722'de yazmıştır. Âlim ve şair bir zat olan Salim, tezkiresini çok ağır bir dille ve terkipli ifadelerle yazmıştır. 1315'te İkdâm matbaasında bastırılmıştır. Salim'in *Divan*'ından (Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, 2419) başka yirmiyeye yakın eseri vardır (*Osmanlı müellifleri* II, 235).

İsmail Belîğ (ölm. 1729)'in *Nuhbetü'l-asar li zeyli züh-detü'l-eşar*'ı 1139/1726'da yazılmış olup şairlerden çok kısa söz etmiş, daha çok örnekler vermiştir. 1287'de Bursa'da bastırılmıştır. Belîğ'in Bursa'da gömülü şeyh, âlim

ve şairlerin biyografilerini verdiği *Güldeste-i riyaz-ı irfan* ve *Vefeyat-ı danışmendan-ı nadire-dan* adlı kısaca *Güldeste* denen biyografik eseri ile daha çok tanınmıştır (Hüdavendigar 1302). Belîğ'in manzum mensur başka eserleri de vardır.

Râmiz (ölm. yaklaşık 1786)'in *Âdab-ı zurefa* adlı tezkiresinde 1720 - 1783 arasında yaşamış 400'e yakın şair vardır. Bazı kısımlar boş bırakılmıştır. Silâhdarzade M. Emin *Tezkiretü's-su'arâ*'sında 1750 - 1790 arasında yaşamış şairlerin yalnızca adlarını ve ölüm tarihlerini vermiştir. Kemiksizzade Safvet'in 1197/1782'de yazdığı *Nuhbetü'l-asar min ferâidü'l-eşar* adlı tezkiresinin tek yazma nüshası Üniversite Kütüphanesindedir (No. 6189). Esrar Dede (ölm. 1796)'nin Mevlevî şairlerden bahseden tezkiresi Şeyh Galib, Mevlevî şairlerin beğendiği şiirlerini dervîşi ve arkadaşları Esrar Dede'ye vererek bir tezkire haline getirmesini istemesi üzerine hazırlanmıştır. Eser Ali Enver tarafından kısaltılarak *Semahane-i edeb* adıyla özetlenerek bastırılmıştır (İstanbul 1309). Enderunlu Âkif Bey, *Mir'atü's-si'r* adlı tezkiresine 1211/1796'ya kadar Enderun'dan yetişmiş 23 şairi almıştır.

XVIII. yüzyıl biyografik eserler bakımından önemli olup çok sayıda değerli eserler yazılmıştır. Tezkireler dışındaki biyografik eserlerin en önemlilerinin adları ile yazarlarını vermekle yetineceğiz. Şeyhî; *Vakayîü'l-fuzala* (*Şekayik zeyli*), Uşşakîzade Hasib; *Şekayik zeyli*, Şeyh Nazmî; *Hediyetü'l-ihvan*, Osmanzade Taib; *Hadikatü'l-vüzera* (zeyilleri ile birlikte İstanbul 1271, Freiburg 1969) Şehrizade Mehmed Said; *Gül-i Ziba* (*Hadikatü'l-vüzera zeyli*), Ahmed Resmî; *Halifetü'r-rüesa* ile *Hamiletü'l-kübara*, Hüseyin Ayyansarayî; *Vefeyat* (yazarın *Hadikatü'l-cevami*'i biyografik eser değilse de edebiyat tarihine yararlı bilgileri içerir), Mustafa Sakıb Dede; *Sefine-i nefise-i Mevleviyan*, Nefesizade; *Gülzar-ı Savab*, Suyolcuza Necib; *Devhatü'l-küttab*. Bu yüzyılın en önemli biyografi ve din âlimi Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (1718 - 1787)'dir. Biyografik eserlerinin en önemlileri *Tuhfetü'l-hattatin* ile *Devhatü'l-meşayih*'tir. *Mecelletü'n-nisab*'ı da önemli eserlerinden olup Arapçadır (Öteki eserleri için bk. *Osmanlı Müellifleri* C. 1. S. 168). Şeyhülislâm Esad Efendi'nin *Etrabü'l-asar*'ı bestekârlardan bahseden biyografik bir eserdir.

Şairlerin ve yazarların mektupları ve tezkire mahiyetindeki ufak yazıları *münşeat* adlı kitaplarda toplanır. Daha önceki yüzyılda da münşeat kitapları düzenlenmiştir. Bu yüzyılda Osmanzade Taib, Nahîfî'nin, Atîf'in, Asım'ın, Koca Ragıp Paşa'nın ve Ebubekir Kânî'nin *münşeat*'ları vardır. Bunlar içerisinde en dikkate değeri Kânî'nin *Münşeat*'ıdır. Kânî (1711 - 1791)'nin *Münşeat*'ından başka *Divan*'ı ve başka eserleri bulunmakla birlikte gerek *Divan*'ında gerek *Münşeat*'ında mizahî şiirleri ve mektupları Türk mizah edebiyatının en güzel örneklerindendir. Yeğen Mehmed Paşa'ya yazdığı mizahî mektupları yüzünden idama mahkûm olma tehlikesi atlatan Kânî, "kırk yıllık Kânî olur mu Yani" nüktesiyle mizah yazmayı bırakmamıştır. Kedi'nin Tekir binti Pamuk adıyla sahibine yazdığı *Hirre-nâme* de onun tanınmış mizahî mektuplarıdır.

Bu yüzyılda halk edebiyatının durumu ve ürünleri için bk. HALK EDEBİYATI.

XIX. yüzyıl

XIX. yüzyılın başlarında genel olarak XVIII. yüzyıl edebiyatının özelliklerinin sürdürüldüğü görülür. Bu yüz-

yılda günlük konuşma dilini kullanmak, halk zevkine inmek, mahallî renklere ve günlük hayata yer vermek hususunda daha da ileri gidilmiştir. Bu ise güçlü olmayan şairlerin elinde edebiyatı bayağılaştırmış, zevksizliğe götürmüştür. XIX. yüzyıla gelinceye kadar yapılabilecek her şey yapılmış, söylenecek her söz söylenmiştir. Belli konular, belli mazmunlar tekrarlarana tekrarlarana tükenmiştir. Aynı edebî anlayışla belli konuların belli ifade şekilleriyle dile getirilmesi, bu edebiyatta yeni bir söz söyleyebilmek, bir orijinalite göstermek şahsî kabiliyete bağlıdır. XIX. yüzyıla gelinceye kadar divan edebiyatı büyük şairler yetiştirmiş, edebî türlerin her alanında mükemmel eserler verilmiştir. Oysa bu yüzyılda Nedim, Şeyh Galib gibi şahsî kabiliyetleriyle bir yenilik, bir üstünlük gösterebilecek güçte bir şair bulunmadığı gibi artık yetişmesi de mümkün değildir. Çünkü bu edebiyat artık devrini tamamlamıştır.

Divan edebiyatı İslâmî kültürün meydana getirdiği bir edebiyattır. Bu edebiyatın dayandığı felsefe, skolastik düşünceye dayanan Orta Çağ sistemidir. Edebiyat anlayışı bakımından dış dünyayı, tabiatı, hayatı, bütün yönleriyle olduğu gibi yansıtmaya müsait değildir. Bu edebiyat duygu ve düşüncenin belli mazmunlarla ifade edildiği soyut, kapalı bir edebiyattır. Bundan önceki yüzyıllarda gördüğümüz gibi, bu edebiyat anlayışının verdiği imkân nispetinde dilde sadeleşmeye, yerli konulara dönüşmeye zaman zaman çalışılmış ise de, bu da yeterli olmamış, edebiyatı basitliğe ve zevksizliğe götürmüştür.

XVIII. yüzyılın sonunda Sümbülzade Vehbi, Enderunlu Fazıl ile XIX. yüzyılın başında Vasıf, Ref'i-i Kalâyî, Hızırâğazade Said gibi edebî yönden değersiz olan şairlerin edebiyatı zevksizliğe ve bayağılığa düşürmeleri yanında, eski kültürleri ve teknikleri kuvvetli, zevkli birtakım şairler, Tanzimat döneminde eskiyi canlandırarak yaşatmak arzusunadrlar. Bunlar Encümen-i Şuara adıyla bir topluluk kurarak ve âdeta bir neoklasizim yaparak zevkle incelemiş, ifade en sağlam, veciz ve ahenkli bir hale gelmiş olan XVII. yüzyıl edebiyatını örnek almışlardır. Kasidede Nef'î, gazeldé Nailî ve Fehim en çok beğendikleri şairlerdir. Bu toplulukta bulunan şairler Leskofçalı Galib (ölm. 1864), Üsküdarlı Hakkı (ölm. 1893), Yenişehirli Avni (ölm. 1883), Hersekli Arif Hikmet (ölm. 1903) gibi şairlerdir. Bunlar içerisinde özellikle Yenişehirli Avni, üstün bir sanat kabiliyetine sahiptir. Ayrıca yeni edebiyatın kurucularından olan Namık Kemal ile Ziya Paşa başlarda bu topluluk içinde de yer almışlardır.

Osmanlı devleti XVII. yüzyıldan beri Batı'nın teknik üstünlüğü karşısında gittikçe gerilemiş, çökmeye yüz tutmuştur. XVIII. yüzyılda başlayan askerî ve teknik alandaki yenilikler Avrupa ile ilişkileri artırmıştır. 1839'da Tanzimat'ın ilânından sonra Batı kültürüne yönelen şairlerin ve yazarların edebiyat anlayışı değişerek yeni bir edebiyat kurulmaya başlanmıştır.

Tanzimat döneminde yeni edebiyatın kurucuları karşısında eski edebiyat anlayışına bağlı şairlerin ve yazarların mücadele ve savunmaları devrini tamamlamış olan divan edebiyatının çökmesini önleyememiştir. Bununla birlikte gerek Tanzimat döneminde gerek daha sonraları kasideler, gazeller yazarak divan düzenleyen şairler yetişmişse de, bu eserler daima kişisel bir zevk ve tutku olarak kalmıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında yetişen divan edebiyatı geleneğini sürdüren ve divanları basılan şairlerin en tanın-

mışları şunlardır : Enderunlu Vasıf (ölm. 1824), İzzet Mol-la (ölm. 1829), Ref'i-i Kalâyî (ölm. 1821), Halim Geray (ölm. 1823), Daniş (ölm. 1829), İffet (ölm. 1832), Hızırâğazade Said (ölm. 1837), Rüstem Paşa (ölm. 1837), Mahir (ölm. 1843), Akif Paşa (ölm. 1845), Hoca Fehim (ölm. 1845), Leylâ Hanım (ölm. 1847), Sermet (ölm. 1847), Esat Muhlis Paşa (ölm. 1851), Âlî (ölm. 1856), Arif Hikmet (ölm. 1859), Ziver Paşa (ölm. 1860), Ayıntaplı Aynî Şeref Hanım (ölm. 1861), Şeyh Nazif (ölm. 1861), Fatin (ölm. 1866), Nevres-i Cedid (Osman Nevres) (ölm. 1876), Abdulhalim Galib Paşa (ölm. 1876), İrfan Paşa (ölm. 1888), Kâzım Paşa (ölm. 1889), Said Paşa (ölm. 1891), Osman Şems (ölm. 1893), Eşref Paşa (ölm. 1894), Memduh Paşa (ölm. 1925).

XIX. yüzyılda yazılmış tezkireler ve mensur eserler : Şefkat tezkiresi Bağdadlı Abdülfettah Şefkat (ölm. 1826)'ın olup 1143/1730'dan kendi zamanına kadar 122 şairin yalnız adlarıyla bazılarının ölüm tarihlerini vermiştir (Ali Emîrî 770). Şefkat'ın *Divançe'si*, manzum *Siyer'i* ve *Hadikatü'l-vü-zera* zeyli de olduğu *Osmanlı müellifleri*'nde yazılıdır (II, 265).

Sahaflar Şeyhizade Mehmed Esad Efendi (ölm. 1848)'nin *Bağçe-i safa-enduz'u* içinde 1722 - 1835 arasındaki 206 şairin hal tercümesi bulunmaktadır. Müsvedde halinde tek yazması Esad Efendi kütüphanesindedir (No. 4040). Vakanüvis olan Esad Efendinin iki ciltlik tarihi, yeniceriliğin kaldırılmasına dair *Üss-i inkılâb* adlı eseri ve Arap edebiyatına dair *Mustatraf çevirisi* vardır.

Şeyhülislâm Arif Hikmet (ölm. 1859) *Tezkiretül's-şu-ara*'sında III. Selim'den 1835'e kadar 250 şairin kısaca hayatları ile şiiirlerinden örnekler vermiştir. Tek yazma nüshası Millet Kütüphanesindedir (Ali Emîrî 789). Ârif Hikmet Bey Arapça, Farsça şiiirler de yazmış âlim, şair bir zattır. *Divan'ı* (*Osmanlı müellifleri*, II, 327) ve daha başka eserleri vardır.

Hacı Tevfik Efendi (1813 - 1857)'nin *Mecmu'a-i teracim* adlı tezkiresinin tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindedir (No. 192). 1000/1591'den sonra ölen 542 şair karışık olarak verilmiştir. Tezkireye bazı Arap ve Fars şairleri de alınmıştır.

Fatin Davud Efendi (ölm. 1866) *Hâtimetü'l-eş'ar*'ında 1722'den Abdülmecid zamanına kadar olan şairlerin hal tercümelerini almış, şiiirlerinden örnekler vermiştir. *Hâtimetü'l-eş'ar*'ın 1271 taşbaskısı yanlışlıklarla doludur. Şinasi düzelterek yeniden bastırmak istemişse de, ancak birkaç forması basılabilmıştır (bk. Ö. F. Akün, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" XI, 1961). Fatin Davud Efendi'nin *Divan'ı* da vardır (İstanbul 1288).

Bu yüzyılın ilk yarısında yetişmiş olan nesir alanındaki ötekı yazarları Şanizade Ataullah (1771 - 1826), Mütercim Âsım (1755 - 1819), Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi (1785 - 1848), Âkif Paşa (1787 - 1845), Abdurrahman Sami Paşa (1795 - 1878)'dir (bk. ATÂULLAH, Şanizade; ÂSİM, Ahmed Mütercim; ESAT EFENDİ, Mehmed; ÂKİF PAŞA; SÂMÎ PAŞA, Abdurrahman).

Tanzimat'tan bu yana divan edebiyatı çok eleştirilmiştir. Onun bir Orta Çağ edebiyatı olduğu, soyut ve kapalı bir dünyası bulunduğu, güzellik anlayışı, dili v.b. bakımlardan çeşitli eleştirilere uğramıştır. Divan edebiyatı belli bir çağın, belli bir düşünüşün, belli bir anlayışın edebiyatı-

dır. Bu edebiyat, düşünce sistemi ve edebî anlayışı içerisinde övünebileceğimiz ölmez eserler yarattıktan sonra devrini tamamlayarak tarihe karışmıştır. Divan edebiyatı XIX. yüzyılın 2. yarısından sonra kültür ve düşünce yönünden değişen bir toplumun ihtiyacını karşılayamayacağı gibi, zaten XIX. yüzyılda devrini tamamlamıştır. Divan edebiyatına yapılan eleştirilerin haklı, doğru yanları vardır. Ancak divan edebiyatını bütünüyle değersiz saymak insafsız ve yanlı bir tutumdur. Bu edebiyatın en çok eleştirilen yönlerinden biri, onun güzellik anlayışıdır. Divan şairinin tarif ettiği ve beğendiği güzelin gerçeğe uymadığı çok eleştirilmiştir. Bu edebiyatta tarif edilen servi boylu, kıl belli, ok kirpikli, yay kaşlı, yılan saçlı v.b. niteliklere sahip güzelin gerçekte bulunmadığı söylenerek alay edilmiştir. Bu edebiyatı en yakından tanıyanlar bile bu eleştirilere katılmışlardır. Divan şiirindeki bu benzetmeler, birer araç olup duygu ve hayal gücünü artırmak için kullanılmıştır. Elbette servi kadar uzun bir insan olamaz, ancak uzun ve endamlı bir boyun düzgün bir serviye benzetilmesi, şairane güzel bir hayal yaratmanın aracıdır. Kirpiklerinin oka, kaşın yaya, saçın yılana benzetilmesi bunların âşık üzerinde yaptıkları etkinin derinliğini anlatabilmek içindir. Sanatın, gerçeğin bir kopyası olmadığını, özellikle, resim sanatının tarihî gelişmesinde izlemek mümkündür. Eğer sanat gerçeğin bir kopyası olsaydı, Picasso'nun tablolarında yüzün yanında bacağın bulunması, kulağın kolda bitmesi veya boyun kol kadar uzun olması yüzünden bu tabloların sanat eseri sayılmaması gerekirdi. Batı'da edebiyat ve sanat anlayışı daima değişmiştir. Klasik, romantik, realist, parnas, sembolist, anlamsız soyut şiir v.b. şiirde anlam arayanlar, güzel bir buluşu, bir nükteyi şiir sayanlar veya şiirde özentie ve işleniş önem verenler, şiirin bir ses, bir musiki olduğunu savunanlar, bunların en mükemmel örneklerini divan şiirinde bulacaklardır. Bu yazıyı Fuad Köprülü'nün şu sözleriyle bitirmek istiyorum: "Kendi nev'inde çok yüksek ve emsali edebiyatlarla, meselâ Acem edebiyatıyla aynı seviyede olan bu sanat, menşelerini nereden alırlarsa alsın tamamıyla Türk'tür ve Türklerin İslâm medeniyeti dairesinde yarattıkları orijinal bir mahsuldür. Türk dehasının uzak yakın, eski yeni bütün mahsullerine karşı duyduğumuz sevgi ve saygı hislerini, bu orta zaman edebiyatına karşı da esirgeyemeyiz; çünkü o, millî dehamızın yarattığı bin bir sanat şeklinden biridir ve yalnız bizimidir!" (H. Mazıoğlu)

TÜRK EDEBİYATI, Yeni: Türk edebiyatı, XI. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş etkisinde kaldığı ve zamanla tamamıyla benimsediği İslâmî yapıdaki Arap ve özellikle Fars edebiyatlarından sonra, XIX. yüzyılın 2. yarısından, yani 1860'tan itibaren Fransız edebiyatı kanalı ile Batı Avrupa etkisi altına girer. Bu girişin değişik sebepleri vardır.

Osmanlı İmparatorluğu aynı sınırlara sahip olduğu halde, Yeni ve Yakın çağlarda Batıya tamamıyla kapalı bir devlet ve topluluktur. Denebilir ki bu sınırlar, sadece siyasî ve coğrafi bir karakter taşımazlar; Batı Avrupa devletleri ile ticarî alışverişler dışında her türlü sosyal, fikrî, medenî temasları engelleyen çok katı çizgilerdir. Avrupa'ya XIV. yüzyılın başlarından itibaren ayak basan ve bütün Orta Çağ boyunca Batıya karşı bu tutumlarını sürdüren Osmanlı Türkleri ne İstanbul'u almakla tarihte yeni bir çağ açtıklarının farkında oldular, ne de üç yüzyıl aşkın bu yepyeni ve kocca devir içinde Batıdaki komşularının geçirdikleri sosyal, si-

yasî, fikrî, dinî, hukukî ve iktisadî gelişmelerle ilgilenmek ihtiyacını duydular. Üç kıtada da zamanlarının en büyük devleti olmanın gururu ve din farkının da getirdiği soğukluk ve küçümseme ile, Batıdaki duvarın ötesinde neler olup bittiğini merak bile etmediler. Halbuki bu süre içinde Batı Avrupa milletleri Rönesansı yapmışlar, dini dünya işlerinden ayırmışlar, dogmaların yerine akli ve ilmi koymuşlar, bunların ışığında tekniği de geliştirerek büyük sanayi kurmuşlar, ekonomilerine yepyeni kaynaklar ve boyutlar kazandırmışlar, plastik sanatlarla birlikte felsefe ve edebiyatta da sürekli bir gelişme göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, XVII. yüzyılda Batı karşısında zaman zaman uğradığı askerî mağlûbiyetlerin temelinde yatan sebepleri bile ancak XVIII. yüzyılın başlarında kavramağa ve teknikteki geriliğini anlamağa başladı. Bu teknik de sadece askerlikle ilgili idi ve Batı ile ilk olarak bu konuda temas kurmak lüzumunu hissetti. Batıdan sadece yeni silâhları ve yeni savaş tekniğini almakla askerî mağlûbiyetlerden kurtulacağına ve siyasî gücünü koruyabileceğine olan yanlış inancı uzun süre devam ettiren Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzden, Batının başka alanlardaki ileri durumu ile ilgilenmek ihtiyacını duymadı. Medeniyetin bir bütün olduğu ve bu bütünün belli fikir temellerine dayandığını henüz kavrayabilmiş değildi. Nihayet XIX. yüzyılın 1. yarısında yeniçeri ordusunun kaldırılıp (1826) modern bir ordu kurulmasına rağmen askerî mağlûbiyetlerin devam etmesi, sadece askerî düzenlemelerin yetmeyeceği ve bunların başka alanlarda da yapılması gerektiği fikrini getirdi. Bunun üzerine, Batı Avrupa medeniyetini örnek alan düzenlemeler, ağırlık yine askerî konularda olmakla birlikte, yavaş yavaş idarî ve kültürel alanlarda da başladı. Batı ile siyasî münasebetlerin geliştirilmesi, Batılı hükümet teşkilâtına ait ilk değişiklikler, Batı musikisinin ilk örnekleri, ilk Türkçe gazete gibi hareketler birer başlangıç olarak II. Mahmud devrinde görülen belirtilerdir.

3 kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile devletçe ilân edilen Tanzimat-ı Hayriye, imparatorlukta yüzyıllarca süren Orta Çağ zihniyetinin ve tutumlarının modern çağların getirdiği zihniyete ve davranışlara artık teslim olmak zorunda kaldığının resmen açıklanmasından ibarettir. Bu ilânla birlikte batılı modeldeki düzenlemeler siyasî, idarî, hukukî, kültürel alanlarda eskiye göre çok hızlı bir gelişme göstermeğe başladılar ve zamanın imkânları ölçüsünde de başarılı olurlar.

Zihniyetteki değişme, en güç olan değişmedir; en büyük tepkiyi görür. Yerleşmiş düşüncelerin, inançların, alışkanlıkların ve bunlara bağlı davranışların değişmesi zamana bağlıdır. Bunlar ne kadar köklü iseler, değişmenin süresi de o kadar uzar. Bu bakımdan imparatorluk topraklarındaki Müslüman Türk halkının yüzyıllar boyunca edindiği inançları ve onların getirdiği alışkanlıklarla davranışları değiştirebilmek de çok güç ve uzun vadeli bir iş idi. Bu işin bugün de sürdüğünü görmek, XIX. yüzyılın ortalarında, imparatorluğun başka bölgelerine göre öteden beri Batı ile en fazla temasta olan İstanbul gibi bir şehrindeki Türk halkının bile böyle bir değişmeye kolay kolay uyamayacağını anlayabilmek için yeter. Bu duruma Batıya yönelmeye taraftar olmayan birçok devlet adamının ve Müslüman halk üzerindeki kötü telkinlerini hâlâ sürdürmekte olan din adamlarının Hristiyan Avrupa'ya yönelmeyi bütün güçleri ile engellemeye çalışma hareketleri de eklenince, batılılaşmanın çok güç olacağı gerçeği ortaya çıkar. Bunun içindir ki başta padişah Abdülmecid olmak üzere, batılılaşmanın imparatorluk için